Futhark

International Journal of Runic Studies

Main editors

James E. Knirk and Henrik Williams

Assistant editor

Marco Bianchi

Vol. 8 · 2017

Published with financial support from Charles and Myrna Smith

© Contributing authors 2019

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

All articles are available free of charge at
<http://www.futhark-journal.com>

A printed version of the issue can be ordered through
<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-384643>

DOI: 10.33063/diva-384643

Editorial advisory board:

Michael P. Barnes (University College London), Klaus Düwel (University of Göttingen), Lena Peterson (Uppsala University), Marie Stoklund (National Museum, Copenhagen)

Typeset with Linux Libertine by Marco Bianchi

University of Oslo
Uppsala University

ISSN 1892-0950 (print)

ISSN 2003-296X (online)

Contents

Foreword	5
Hanna Åkerström. Det tidigvikingatida runmaterialet: En inventering ..	7
Eleanor Rye. A New Runic Inscription from Sockburn Hall, County Durham: E 19 Sockburn	89
Aya M. S. Van Renterghem. Manuscript Runes from the North of England: The Byland Bede	111
Andrea Freund and Ragnhild Ljosland. Modern Rune Carving in Northern Scotland	127

Debate

Bernard Mees. Egill and Qlrún in Early High German	151
Wolfgang Beck. Entgegnung zu Bernard Mees' „Egill and Qlrún in Early High German“	157

Short Notice

Staffan Fridell and Mats G. Larsson. The Dialect of the Kensington Stone	163
--	-----

Reviews

Reinhard Bleck. <i>Angelsächsische oder friesische Runen auf Goldstücken des 6. und 7. Jahrhunderts (Goldbrakteaten, Solidi und Tremisses)</i> . Reviewed by Martin Hannes Graf	167
Cecilia Ljung. <i>Under runristad häll</i> . Reviewed by Magnus Källström	172
Victoria Symons. <i>Runes and Roman Letters in Anglo-Saxon Manuscripts</i> . Reviewed by Aya M. S. Van Renterghem	181
Contributors	185

Foreword

Of the seven previous issues of *Futhark*, two have been published on time while others have been a few months late. This is not the case with the current issue: *Futhark* 8 should have appeared a year and a half ago. An explanation of the reason for this unfortunate delay may be of some interest since it is relevant to many scholarly journals published under similar circumstances.

The production of *Futhark* incurs very low costs, with the editors working for free, the assistant editor being reimbursed only for his typesetting work and our language consultant only when we can pay her. Nevertheless, the financing of this operation has been difficult, involving applications to bodies with stringent guidelines and frequent changes to their demands. Thus it would not have been possible to publish this issue (as well as the following ones) at all were it not for generous and repeated donations by Charles and Myrna Smith of St. Paul, Minnesota.

The main reasons for the delay in publication are three. The first concerns the sheer workload borne by editors already working full time or more in academia. With universities demanding their employees expend more and more effort on tasks other than teaching and research, the margins for editorial work simply no longer exist.

The prioritizing of responsibilities is the second reason for the long delay. Both editors were contractually bound to work on major editions in conjunction with completing further tasks that had to be given precedence, such as supervising doctoral students in the final phase of their studies.

Thirdly, there are personal reasons. Health concerns have affected the editors themselves as well as people close to them. All of these factors have contributed to an extremely difficult situation which is shared by other non-profit journals published in the traditional manner. We regard with skepticism the movement towards journals produced by commercial publishing houses, where the editorial process is removed from specialists in the field, and subscription rates and even publishing charges may increase to levels that will jeopardize the free dissemination of scientific discussion and results.

The editorial board will be expanded from the next issue as Michael Lerche Nielsen from the University of Copenhagen joins us. We will also

make every effort to bring out *Futhark* 9 (or *Futhark* 9 and 10 as a double issue) later this very year to bring us back on track.

We hope that, although late, *Futhark* 8 will be as enjoyable and useful as earlier issues, and we thank all the contributors for their great patience with us during a difficult time.

James E. Knirk

Henrik Williams

Det tidigvikingatida runmaterialet: En inventering

Hanna Åkerström (Uppsala University)

Abstract

The main purpose of this article is to make an inventory and then establish a register of the Scandinavian runic inscriptions that belong to the period of the early Viking Age (circa 700–950/970). The beginning of the period is demarcated by a change in the system of writing characters: the older Proto-Nordic rune-row with twenty-four characters is replaced by the younger Viking Age rune-row with sixteen. The spread of the tradition of Christian memorial inscriptions marks the end of the period. The inventory necessitates the formulation of criteria for this delimitation based on these two pivotal moments. A secondary purpose of this article is therefore to elaborate such criteria. The transition from the older to the younger rune-row can be used as a criterion for the entire Scandinavian rune-carving tradition, although it is necessary to develop separate selection criteria with respect to the end of the period for Danish, Swedish and Norwegian territories respectively. The group of inscriptions found outside Scandinavia is also discussed separately. On the basis of the established criteria, a total of 132 inscriptions are classified as belonging to the early Viking Age. This includes both inscriptions on portable objects and on stone. Of the 132 inscriptions, fifty-six are from Danish territory, fifty-three from Swedish, nineteen from Norwegian and four from outside the Nordic region.

Keywords: Runic inscriptions, early Viking Age, inventory of runic inscriptions, Scandinavia, inscriptions on portable objects, runestones

En ny skriftkultur växer fram i Norden någon gång under början av 700-talet. Denna period utmärks även av andra förändringar. Stadslika handelsplatser som Ribe i Danmark och Åhus i Skåne växer fram, och lite senare under samma århundrade anläggs Birka (Ambrosiani 1995, 36–38).

Åkerström, Hanna. "Det tidigvikingatida runmaterialet: En inventering."

Futhark: International Journal of Runic Studies 8 (2017, publ. 2019): 7–88.

English: "The runic material of the early Viking Age: An inventory."

DOI: 10.33063/diva-384654

Fyndet av båtgravarna i Salme, Estland, daterat till 650–750, visar vidare att skandinaver troligen redan då har börjat resa med segelförsedda skepp och man kan också se att besättningen deltagit i någon typ av väpnad konflikt (Peets et al. 2013, 44, 57). Vad gäller skriftkulturens utveckling kan en brytpunkt med tidigare runristartraditioner tydligast ses i förändringar av teckensystemet; runt år 700 sker en övergång från den urnordiska 24-typiga runraden till vikingatidens 16-typiga (Knirk 2002, 634, 640). Men under tidig vikingatid börjar dessutom runfynden bli allt fler, och inskrifterna blir längre. Innehållsmässigt dyker också nya texttyper upp, medan andra överges. Hur och varför man ristat runor förändras. Medan den tidigvikingatida perioden knappast uppvisar ett homogent bruk av runskrift—ramarna för vad som uttrycktes i skrift var ännu inte tydligt definierade—blir bruket i slutet av 900-talet mer likartat (åtminstone om man ser till steninskrifterna). Utvecklingen är sammankopplad med den kulturella brytpunkt som kristendomens intåg innebar. En särskild inskriftstyp får nu nämligen spridning och blir snart den dominerande. Det rör sig om stereotyp formulerade kristna minnesinskrifter på resta stenar som kom att ristas i stort antal. Traditionellt anses denna sed inledas med den danska Jellingstenen (DR 42) daterad till mellan 965 och 970-talet (Stoklund 2006, 369, 371), för att sedan spridas till Sverige och Norge. En konsekvens av den ökade produktionen av resta steninskrifter är att det tidigvikingatida materialet proportionellt sett består av en större andel lösföremål än det senvikingatida. Övergången till detta senvikingatida runbruk innebär i Sverige, och till viss del i Norge, också en förändring i runformer; de så kallade kortkvistrunformerna får stå tillbaka för långkvistvarianten (Källström 2013b, 112).

De runinskrifter som ristats mellan 700-talets början och mitten av 900-talet representerar alltså något eget—om än väldigt heterogent—och avgränsningsbart från tidigare och senare perioder. Tidig (eller äldre) vikingatid är också en relativt etablerad periodavgränsning inom runologisk forskning. Bara för att ta ett exempel diskuterar Källström (2007a, 33) den tidigvikingatida runristaren jämfört med den urnordiska. Ännu vanligare är kanske att perioden förutsätts genom att forskare talar om senvikingatid (så i t.ex. Bianchis 2010 studie av senvikingatida skriftkultur). Gränserna för tidig vikingatid och vilka inskrifter som egentligen räknas dit preciseras emellertid sällan på ett tydligt sätt, utan studierna förutsätter i allmänhet tyst kategorins existens. Mitt huvudsyfte är därför att göra en inventering av vilka inskrifter som kan föras till perioden mellan övergången från den äldre till den yngre runraden och den kristna minnesinskriftstraditionen. Resultatet presenteras sist i en inskrifts-

förteckning. För att kunna göra detta måste specifika kriterier formuleras för hur gränsdragningen i praktiken ska göras med utgångspunkt i dessa två stora kulturella brytpunkter som ramar in perioden tidig vikingatid. Att upprätta sådana kriterier är därför ett delsyfte.

En förteckning över vilka inskrifter som troligen kan räknas till perioden ifråga har inte tidigare upprättats. Forskare som har skrivit om (delar av) det tidigvikingatida materialet har inte haft som syfte att specificera inskriftsgruppen. Birkmann (1995, 1) behandlar endast en del av det tidigvikingatida materialet i sin presentation av inskrifter daterade mellan sent 400-tal och sent 800-tal. Hans intresse är inte heller det tidigvikingatida materialet i sig, utan förändringar i språk och teckensystem under hela perioden ifråga. Stort fokus lägger han (1995, 187–226) till exempel på hur övergången mellan äldre och yngre runraden kan ha gått till. Imer (2015, *Kronologi og kontekst*, 9 f., 20, 48) behandlar ungefär samma tidsperiod som Birkmann, närmare bestämt järnålderns runinskrifter från Norden, och diskuterar kronologin för de tidigaste fynden fram till cirka 750/800. Syftet är att möjliggöra en studie av hur runskriftens sociala betydelser förändras över tid. Imer (2007, "Tekst", 30 f.), som Imer (2015) bygger på, inkluderar däremot material fram till 1050, det vill säga hela den tidsperiod och mer därtill inom vilken det tidigvikingatida materialet, så som jag definierar det, hör hemma. Imers inventering är dock inte fullständig eftersom hon här fokuserar på inskrifter på lösföremål. Hennes gränsdragning för vikingatidens början och slut tar heller inte sin utgångspunkt i förändringar i runtraditionen, utan följer den traditionella dateringen av vikingafärder, det vill säga mellan 775/800 och 1050. Utifrån Imers (2007, "Tekst", 27, 30 f., 62 f.) indelning är det snarast yngre germansk järnålder fas II (efter år 675), samt äldre vikingatid (775/800–900) som jag vill behandla som en sammanhållen period. Slutligen finns ytterligare ett antal studier där delar av det tidigvikingatida materialet berörs, av exempelvis Johnsen (1968) i undersökningen av kortkvistinskrifterna, Snædal (2002) om språket i de gotländska runinskrifterna och Pereswetoff-Morath (2017) om runbleck. I övrigt förekommer framförallt studier av enskilda inskrifter vilka å andra sidan är mycket omskrivna, exempelvis Ög 136 Rök eller DR 209 Glavendrup. Dessutom finns ett antal översikter över utvecklingen av runristartraditionen, utan syfte att göra en inventering av materialet. Senast har Källström (2013b) diskuterat vikingatida och medeltida skrifttraditioner, utifrån fallstudier hämtade från svenskt område. Han beskriver (2013b, 102–116) variationer mellan det äldre urnordiska och det tidigvikingatida runskicket, respektive det tidigvikingatida och det senvikingatida. En äldre presentation av skrifttraditioner från norskt, danskt respektive

svenskt område där det tidigvikingatida materialet berörs finns också i Olsen (1933, 83–113), Brøndum-Nielsen (1933, 114–144) och von Friesen (1933, 145–248). Presentationerna tycks emellertid i olika hög grad vara fokuserade på att redovisa hela materialet. Exempelvis redogör Brøndum-Nielsen (1933, 116–118) för många av de tidigvikingatida steninskrifterna, medan von Friesen (1933, 145–244) i första hand verkar vilja demonstrera olika skriftsystem med hjälp av exempelinskrifter samt presentera olika landskaps runtraditioner. Dessa presentationer är dock inaktuella både på grund av att nyfynd har gjorts samt att vissa dateringar är föråldrade (framförallt eftersom man ofta räknade med att övergången till den 16-typiga runraden sker först runt år 800). Vad gäller kronologiska översikter där tidigvikingatida inskrifter i olika grad avgränsas som grupp finns sådana framförallt för det danska materialet. I *Danmarks Runeindskrifter* (DR, Text, sp. 1013–1042) gör Jacobsen en kronologisk indelning, där de tidigvikingatida inskrifterna framförallt återfinns i Helnæs–Gørlev- och för-Jelling-gruppen. Även denna förteckning är emellertid inaktuell på grund av nyfynd och föråldrade dateringar. Mer fullständig (om än inte helt) är Moltkes (1985) genomgång av de danska inskrifterna. Även databasen *Danske Runeindskrifter* (förkortat *DaRun*) har en kronologisk indelning, dock inte med syftet att skilja ut den period jag definierar som tidig vikingatid. Här återfinns inskrifter från tidig vikingatid i flera olika arkeologiska perioder. Inskrifterna har också givits en datering i årtal, som dock ofta är så vid att den är svår att använda som urvalsverktyg. Slutligen behandlar också Stoklund (2006, 364–371) bland annat inskrifter med en extern datering till tidigvikingatid då hon beskriver utvecklingen av den danska runristartraditionen. Här justerar hon också dateringar i *Danmarks Runeindskrifter*. Vad gäller de norska inskrifterna gör Olsen (i *NlyR*, 5: 238–245) ett försök att ställa upp en kronologi. Slutligen finns också en kronologisk indelning av runmaterialet i *Samnordisk runtext-databas* (förkortat *SRD*).

Nyttan med en inventering av det tidigvikingatida materialet är flera. Som framgår ovan är materialet som grupp underutforskat. En förteckning över inskrifterna ifråga kan därmed användas som utgångspunkt för fortsatt forskning. Mitt avhandlingsprojekt kommer att ta upp vissa aspekter av materialet (bl.a. läsordningsprinciper i Åkerström Manus), men mycket mer kan göras. En inventering gör också runmaterialet mer lättillgängligt för forskare som inte i första hand är runologer; med tanke på hur komplicerad frågan om datering av runinskrifter ofta är måste man vara väl insatt i ämnet för att kunna hantera det vikingatida materialet kronologiskt. En inventering ger också möjlighet att studera det

tidigvikingatida materialet i sin egen rätt, vilket det finns all anledning att göra. Perioden utgör som nämnts starten på en ny skriftkultur; mitt intryck är att tiden utmärks av ett experimenterande med vad man kan göra med text. Detta bör utforskas utan att sammanblandas med det senvikingatida runbruket men också utan att dessa experiment tolkas utifrån en senvikingatida slutprodukt. Vidare kan en förteckning över det tidigvikingatida materialet förhindra att det oreflekterat behandlas tillsammans med det senvikingatida. Mer konkret kan det exempelvis vara ett komplement till Gräslunds (2006) periodindelning efter stilgrupp som ofta används som ett verktyg för att dela in det svenska senvikingatida materialet kronologiskt. Det tidigvikingatida materialet förs i allmänhet till kategorin RAK (d.v.s. med rak avslutning). I denna kategori kan man emellertid som bland andra Källström (2007a, 65–67) påpekar även hitta kristna inskrifter från 1000-talet och början av 1100-talet. Om RAK behandlas som en sammanhållen grupp finns alltså en risk att det äldre materialet inte hålls isär från det yngre.

En inventering av det tidigvikingatida materialet kräver som ovan nämnts relevanta avgränsningskriterier. Kort kan sägas att kronologiskt dras en bakre tidsgräns till cirka 700. Detta är visserligen ungefär ett sekel tidigare än den traditionella dateringen av vikingatidens början (år 793), men motiveras alltså av att de inskrifter som produceras under 700-talet snarare är en del av den vikingatida runtraditionen än den urnordiska. En främre tidsgräns dras i princip vid cirka 950/970 och syftar i första hand till att exkludera den senvikingatida kristna minnesinskriftstraditionen.¹ Det konkreta arbetet vid urvalet handlar framförallt om att bestämma huruvida specifika ristningar ska räknas till den tidsperiod jag vill ringa in. Jag utgår från generella principer för datering av runinskrifter vilka presenteras nedan. I praktiken handlar dock denna avvägning om att ta del av, och värdera tillförlitligheten hos, tidigare forskares argumentation för en viss datering, samt att väga deras argument mot de kriterier för dateringar som jag formulerat. Framförallt är det Källströms och Barnes dateringsresonemang som har visat sig bli styrande för materialurvalet, samt för de danska inskrifterna de kronologier som ställts upp i *Danmarks Runeindskrifter* (samt Stoklunds modifiering av dessa) och i databasen *Danske Runeindskrifter*. För själva inventeringsarbetet har även *Samnordisk runtextdatabas* spelat en stor roll.

¹ Istället för uppdelningen i tidig och sen vikingatid kan man tänka sig en tredelning av perioden. I detta sammanhang är dock en tvådelning en tillräckligt komplicerad avgränsning att arbeta utifrån.

Jag inkluderar inskrifter på både lösföremål och stenar i inventeringen. Anledningarna är två. För det första är mitt syfte att göra en så fullständig förteckning som möjligt över de tidigvikingatida runinskrifterna. Om materialet ska ligga till grund för studier av textproduktion under den tidigvikingatida perioden är det viktigt att inkludera alla språkliga lämningar därifrån, särskilt som inskrifterna totalt inte uppgår till mer än ett hundratal. För det andra representerar de två materialtyperna förmodligen olika texttyper. Lösföremål knyts vanligen till den privata sfären och resta stenar till den offentliga (se Williams 1990, 15, 20), och medan många forskare, just på grund av att de ser de två grupperna som representerande olika texttyper, brukar utforska dem separat, tror jag att studier där dessa båda texttyper jämförs med varandra skulle ge andra möjligheter att lyfta fram karakteristiska drag hos den tidigvikingatida skriftkulturen.

En geografisk avgränsning görs inte, däremot en språklig. Inventeringen gäller den skandinaviska runtraditionen från perioden ifråga. I huvudsak innebär det att inskrifterna hör hemma någonstans i den skandinaviska runtraditionens kärna, det vill säga på danskt, svenskt eller norskt område. Men ett fåtal inskrifter från platser i nordiska kolonier inkluderas också, även om de flesta exkluderas på grund av materialets osäkra dateringar (se nedan). Då jag i det följande talar om Sverige, Norge eller Danmark menar jag områdenas utsträckning under tidig vikingatid.

Sist presenteras en förteckning över de inskrifter som samlats in. Inskrifterna delas upp i kategorier utifrån geografisk tillhörighet och material. Dessutom har jag en "osäker grupp" dit inskrifter vilka jag av olika anledningar är osäker på huruvida de ska inkluderas eller ej förs. Jag har valt att inte göra en kronologisk indelning av det insamlade materialet (men inkluderar dateringar från i huvudsak *DaRun* och *SRD* i förteckningen). Även om en indelning av enskilda inskrifter till början respektive slutet av den tidigvikingatida perioden kan göras med lätthet, är materialet i stort för komplext för att en sådan kategorisering ska vara möjlig i detta sammanhang.

Kronologisk avgränsning

Datering av runinskrifter baseras på olika faktorer med varierande grad av säkerhet. En mer utförlig diskussion om dateringsgrunder finns hos Palm (1992, 22–33), Spurkland (1995), Hagland (1998) och Imer (2015, *Kronologi og kontekst*, 25–54), och det är utifrån dessa jag formulerar de generella utgångspunkter som presenteras här.

En första skiljelinje kan dras mellan absoluta och relativa dateringar. En relativ datering indikerar endast om en viss inskrift är yngre eller äldre än en annan inskrift, medan en absolut datering knyter inskriften till en specifik tid exempelvis på innehållslig grund genom att en historisk händelse refereras som är möjlig att datera (Spurkland 1995, 1–4). Även vissa typer av arkeologiska dateringar (t.ex. C14-metoden eller dendrokronologi) kan användas för att tidfästa inskrifter absolut (Imer 2015, *Kronologi og kontekst*, 25). Inskrifter som kan dateras absolut hör dock till undantagsfallen. Oftast måste man förlita sig på en relativ kronologi upprättad utifrån en indelning på typologisk grund, exempelvis runformernas variation; en inskrift ristad med tecken ur den 24-typiga runraden är typologiskt äldre än en inskrift ristad med tecken från den 16-typiga. Palm (1992, 29–33) lyfter fram ett antal variabler som ofta används av runologer för att ställa upp relativa kronologier (närmare bestämt utgår han från de vanligast använda dateringsgrunderna i *SRI*, *DR* och *NIyR*): innehåll (förkristet eller kristet), design (textband och ornamentik), språk (stadier i språkutvecklingen) samt skrift (runformernas utveckling). Med Spurklands (1995, 1) ord handlar variabeln skrift också ofta om att en kronologi upprättas utifrån ”grafofonologiska korrelationer”, det vill säga utifrån vilka runformer som används för att beteckna vilka ljud. En fallgrop vad gäller typologiska dateringar påtalas av Hagland (1998, 12 f.): då språkliga eller runologiska novationer används som dateringsgrund kan frånvaron av dessa i en inskrift inte fungera som ett argument för att inskriften har en tidigare faktisk ålder än det äldsta belagda exemplet på novationen ifråga, det vill säga man måste räkna med en överlappningsperiod mellan äldre och yngre former. Slutligen finns typologiska indelningar som hör till andra vetenskaper än runologin. Imer (2015, *Kronologi og kontekst*, 25) tar till exempel upp konsthistoriska, som bygger på en utveckling av olika konststilar, och sådana som bygger på utvecklingen av olika föremålstyper.

Förutom gränsen mellan absoluta och relativa dateringar kan en skillnad göras mellan dateringgrunder tillhörande runologins ämnesområde och sådana som ligger utanför detta. De sistnämnda kallar jag fortsättningsvis för externa dateringar. Dessa kan alltså vara antingen relativa eller absoluta. Jag räknar runologiska och språkliga dateringar som interna där de sistnämnda inkluderar dateringar utifrån språkformer, ord- och formelval. Datering utifrån historiska skeenden som nämns i inskriften eller utifrån inskriftdesign bedöms som externa (även om de ofta används av runologer). Andra exempel på externa dateringar är kontextuella där inskrifter kan tidfästas utifrån den fyndkontext de återfunnits i, eller strati-

grafiska där fyndlager dateras relativt utifrån inbördes ordningsföljd.² Dateringsarbetet för runologen innebär enligt Hagland (1998, 11 f.) att utgå från en extern datering av en inskrift, och därefter knyta denna datering till de runologiska och språkliga drag inskriften uppvisar. Med hjälp av flera sådana externt daterade inskrifter kan en kronologi för runologiska och språkliga drag upprättas, utifrån vilka de inskrifter som saknar extern datering kan tidfästas relativt (t.ex. kan Gräslunds 2006 stiltypologi som upprättats utifrån externa dateringskriterier användas på detta sätt). Problematiskt är enligt Hagland dels att hitta pålitliga externa dateringar, dels att avgöra i vilken grad kopplingen mellan vissa språkliga och runologiska drag och en extern datering kan ligga till grund för generalisering, det vill säga i vilken grad dessa språkliga och runologiska drag kan användas för att tidsbestämma inskrifter som saknar extern datering.

Den tidsperiod jag har valt att undersöka är definierad utifrån typologisk variation, i första hand runologisk. Den typologiska variationen har tidfästas absolut utifrån två (relativt säkert) externt daterade inskrifter. Början på den tidigvikingatida perioden representeras av inskriften på Ribekraniet (DR EM85;151B) daterad cirka 725–750 (Søvsø 2013, 175), vilken är den första inskrift som säkert kan sägas vara ristad utifrån ett 16-typigt system samt har en i sammanhanget säker datering. Den främre tidsgränsen representeras av Jellingmonumentet, närmare bestämt den äldre av de två stenarna (DR 41). Inskriften har fått en relativt säker datering till före år 958 (Stoklund 2006, 369). Den yngre Jellingstenen (DR 42) är som ovan nämnts den inskrift man vanligen låter symbolisera startpunkten för det kristna runstensmodet och jag vill utesluta inskrifter från och med denna, varför den äldre Jellingstenen får representera slutet på den tidigvikingatida perioden. Av praktiska skäl har den absoluta kronologiska avgränsningen utifrån dessa två inskrifter anpassats till cirka 700–950/970, eftersom det övriga materialet ofta dateras antingen före eller efter 700 (där inskrifterna efter 700 hör till en vikingatida runtradition), respektive före eller efter 900-talets mitt. Att den främre gränsen i princip sträcker sig fram till cirka 970 beror framförallt på att det för de svenska inskrifterna är nödvändigt att använda tidpunkten då Birka övergavs som utgångspunkt vid urvalet (se nedan), men också för att jag i undantagsfall har inkluderat inskrifter vilka har givits en datering till 900-talets senare hälft om de samtidigt uppvisar typologiska drag

² Ofta använder jag "arkeologisk datering" som ett paraplybegrepp för t.ex. stilhistoriska, kontextuella eller stratigrafiska dateringar.

som tydligt knyter dem till en tidigvikingatida runtradition (t.ex. vissa inskrifter från Gotland, samt Gorodiščeblecken, se nedan).

Relativa externa dateringar kan i allmänhet anses mer pålitliga än språk- eller runtypologiska, eftersom de förstnämnda baseras på ett mycket större jämförelsematerial (Imer 2015, *Kronologi og kontekst*, 25 f.). Det är dock problematiskt att jag själv inte är kvalificerad att bedöma hur pålitliga de externa dateringarna är, särskilt i de fall dessa inte stämmer överens med den runologisk-språkliga tidfästningen (se t.ex. N 450 Strand och Man-inskrifterna nedan). I praktiken baseras dock materialurvalet i de flesta fall på kronologier upprättade utifrån runologiska kriterier. Språkliga kronologier användas endast undantagsvis, i första hand eftersom inskrifter oftare innehåller ett relevant runologiskt diagnostiskt drag än ett språkligt. Man kan emellertid hävda att ett runologiskt kriterium är mer pålitligt än ett språkligt, eftersom det senare är beroende av (eventuellt osäkra) tolkningar. Dock måste runtecknens notation ibland tas med i beräkningen, vilket kräver en språklig tolkning för att kunna säkerställas (jfr Barnes 1998, 449). Även Palm (1988, 214 f.) kritiserar kronologier på språktypologisk grund, eftersom de kan vara missvisande då språkliga variationers eventuella regionala koppling sällan uppmärksammas, en iakttagelse som förmodligen borde utsträckas till fler typer av typologiska kronologier. För att undvika cirkelresonemang är de runologiska och språkliga kriterier som används vid materialurvalet såklart inte lämpliga att utgöra föremål för analys i studier av inskriftsgruppen (vilket är ett skäl till att dessa kriterier bör redovisas i samband med att en inskriftsförteckning presenteras).

Inskrifter med en extern datering till perioden cirka 700–950/970, men utan en säker runologisk eller språkligt grundad datering, inkluderas. Detta gäller ofta korta inskrifter på lösföremål, vilka saknar runformer som skulle föra dem till exempelvis äldre eller yngre runraden. Inskrifter utan extern datering inkluderas om de på run- eller språktypologisk grund kan föras till perioden ifråga. I de fall en extern relativ datering och en runologisk-språklig inte är förenliga utesluts inskriften i regel, eller placeras i gruppen osäkra om dateringsformen som placerar inskriften mellan cirka 700 och 950/970 verkar väga tyngre. Här väger jag in att en extern relativ datering som ovan nämnts ofta är mer pålitlig än en runologisk-språklig. En inskrift med en absolut extern datering till perioden 700–950/970 inkluderas däremot oavsett run- eller språktypologisk tillhörighet. Inskrifter där inget talar för att den ska föras till den tidsperiod jag undersöker, men heller inget talar emot att inskriften hör hemma där, inkluderas i regel inte. I allmänhet är jag mer sträng vid bedömningen av fragmentariskt

bevarade inskrifter. Jag använder mig som ovan nämnts av en kategori ”osäker grupp”. I första hand förs sådana inskrifter hit vars dateringar inte bestämt knyter dem till tidig vikingatid men som jag av olika anledningar inte vill avfärda helt. Men även inskrifter, för vilka en säker bedömning inte är möjligt på grund av att de är för osäkert tolkade, för fragmentariskt bevarade eller helt har gått förlorade, kan placeras i denna grupp.

Helt går dateringsgrunderna inte att kontrollera, det vill säga i vissa fall utgår jag från redan upprättade kronologier som jag inte har överblick över. I första hand gäller det typologin som Jacobsen (i *DR, Text*, sp. 1013–1042) ställer upp över det danska materialet. Hennes typologi grundar sig på både externa dateringar (som ornamentik och innehåll) samt runologisk-språkliga. Men jag är även beroende av Olsens (i *NlyR*, 5: 238–245) kronologi för urvalet av de norska inskrifterna.

Som Palm (1992, 33) poängterar ska man också komma ihåg att en typologisk datering inte är samma sak som inskriftens verkliga ålder. För en materialavgränsning är detta problematiskt eftersom två samtida inskrifter skulle kunna tillhöra olika run- eller språktypologiska grupper, vilket kan resultera i att bara en av dem inkluderas om en extern datering saknas.

Kriterierna för den kronologiska avgränsningen bakåt respektive framåt i tiden diskuteras i det följande var för sig, eftersom principerna för urvalet skiljer sig åt. Den bakre tidsgränsen, cirka 700, definieras som ovan nämnts av övergången mellan äldre och yngre runraden. I detta sammanhang är diskussionen kring vad som utmärker den yngre runraden samt när denna antas vara utformad särskilt intressant. Den främre tidsgränsen definieras på flera olika grunder och eftersom villkoren för runristandet skiljer sig åt i olika delar av Skandinavien diskuteras kriterier för det danska, svenska respektive norska materialet var för sig.

Kronologisk avgränsning cirka 700

Övergången från 24 till 16 runtyper bör markera en större omvälvning av skriftkulturen varför det är motiverat att använda detta som en utgångspunkt för materialurvalet. En fördel är också att en sådan avgränsningsprincip bör vara tillämpbar inom hela det område jag undersöker. Mycket har skrivits om övergången från den urnordiska 24-typiga runraden till den vikingatida 16-typiga (se t.ex. Birkmann 1995, 187–226 m. litt.; Barnes 2009, 2010 m. litt.; Stoklund 2010 m. litt. eller Schulte 2011 m. litt.). Knirk (2002, 635–640) beskriver reduceringen på följande sätt: Förändringen är uppdelad i flera steg. Det är troligt att runorna $\mathfrak{J}$, $\mathfrak{D}$ och $\mathfrak{L}$ slutade

användas på ett tidigt stadium. Runan $\mathfrak{J}$ är bara belagd ett fåtal gånger, och det är oklart vilket ljud som betecknas, medan runan $\mathfrak{O}$ kan ha blivit överflödigt då den inte representerar ett eget fonem utan en sekvens /ng/ eller en allofon [ŋ]. Runan $\mathfrak{L}$ representerade /p/, ett sällsynt fonem i språket, vilket tidigt ska ha börjat betecknas **b** $\mathfrak{B}$. Förutom att runor faller ur bruk sker även andra förändringar. Runorna hade beteckningar vars (i allmänhet) inledande ljud var identiskt med det ljudvärde runan representerade, något som kan ha fungerat som en hjälp för minnet. På grund av de stora språkförändringar som skedde mellan cirka 450/500 och 700/800 förändrades beteckningarna, vilket fick konsekvenser för runornas användning.³ Den urnordiska runan **j** började exempelvis representera /a(:)/ istället för /j/, eftersom runans beteckning övergick från **jāra* till **āra*. De tre urnordiska runorna **w**, **e** och **o** har också fått sina beteckningar påverkade av förändringen (t.ex. **w** **wunju* > **ynn-*). Dessa tre runor hör också till de som uteslöts ur runraden, möjligen på grund av att förändringen skapade förvirring kring hur de skulle användas. De sista två urnordiska runor som gick ur bruk är **d**- och **g**-runorna. Varför detta skedde har dock inte förklarats på ett övertygande sätt.

Förutom förändringar i teckensystemet har också runornas form skiftat, både innan och efter att antalet tecken reducerats till 16. Tidigt ska exempelvis **k**-runans äldre variant $\mathfrak{Y}$ fått formen $\mathfrak{V}$, **s**-runan $\mathfrak{Z}$ skrivs istället $\mathfrak{H}$, och **r** $\mathfrak{Y}$ stupvänds och skrivs $\mathfrak{A}$ (Imer 2015, *Kronologi og kontekst*, 43), medan en övergång från de äldre formerna **h** $\mathfrak{H}$, **m** $\mathfrak{M}$ och **a** $\mathfrak{A}$ till de former man normalt förknippar med den vikingatida runraden, **h** $\mathfrak{H}$, **m** $\mathfrak{M}$ respektive **a** $\mathfrak{A}$, skedde först senare (Knirk 2002, 641). Beskrivningar av yngre runradens bildande har ibland kopplat samman reduktionen av antalet tecken med den sistnämnda förenklingen av äldre runradens former med två huvudstavar. Dessa två processer bör dock enligt Stoklund (1996a, 207, senare också Barnes 2009, 125–127) hållas isär. Eftersom DR EM85;151B Ribe inte uppvisar de förenklade vikingatida formerna för **h**, **m** och **a** kan man mycket väl anta att teckenreduceringen skedde först och förenklingen senare menar Stoklund (1996a, 206 f.).

Vad gäller tidfästningen av reduktionen till 16 tecken har olika budgivits. Knirk (2002, 640) menar att man baserat på Ribekraniets datering kan räkna med att reduktionen var fullbordad runt år 700. Imer (2015, *Kronologi og kontekst*, 43–48) sätter istället en gräns vid 675. För runradens kronologi menar hon att de externt daterade N KJ101 Eggja (ristad med ett

³ Jfr dock Barnes (2010, 201) om exempel som talar mot att förändringar i runornas namn skulle ha påverkat vilket ljudvärde de betecknade.

icke-reducerat system) och Ribekraniet är viktiga, och dessa två placeras på var sin sida om 675. Anledningen till att hon lyfter fram just Eggjastenen och Ribekraniet är att dessa innehåller relativt långa inskrifter vilket gör antagandet om deras teckenuppsättning säkrare. Hon poängterar dock att materialet är litet och att gränsen kan behöva justeras om nya fynd görs. Även Düwel (2008, 89) öppnar för att skriftreformen ska ha skett före år 700, då han ser G 361 Hallbjäns och DR 263 Skabersjö (båda från runt 700) som de tidigaste beläggen på en färdigbildad yngre futhark. Också Birkmann (1995, 231) menar att Ribekraniet, kanske tillsammans med Skabersjöspännet och Hallbjänsblecket, utgör de tidigaste beläggen för en yngre runrad. En något annorlunda bedömning gör Stoklund (1997b, 2006). Hon överväger att flytta uppkomsten av det skriftsystem som används på Ribekraniet så tidigt som till mitten av 600-talet. Anledningen är att hon menar att runbruket ifråga finns representerat i ett fåtal korta inskrifter på lös-föremål vilka har givits en tidig extern datering. Om jag förstår Stoklund (1997b, 26–28; 2006, 360) rätt syftar hon framförallt på DR AUD1995;277 Kalmergårdens daterad externt till (630)650–700, men möjligen också på DR EM85;160 Ålborg (extern datering till c:a 700–750) och Skabersjöspännet (extern datering till c:a 720). De två sistnämnda nämns i hennes artikel från 1997b men diskuteras inte uttryckligen. Stoklunds resonemang kring dateringen av det skriftsystem som återfinns på Ribekraniet handlar i förlängningen också om en modifiering av tidfästningen av det äldsta skiktet av Jacobsens (i *DR, Text*, sp. 1020–1022) Helnæs–Gørlev-grupp. Jacobsen (i *DR, Text*, sp. 1013–1042) delar in det danska runmaterialet i olika typologiska grupper ordnade i en relativ kronologi. Grupperna och de typologiska drag hon låter definiera dem utgår från det fåtal inskrifter vilka har en extern datering. Helnæs–Gørlev är den äldsta gruppen Jacobsen för till den vikingatida runtraditionen, därefter följer för-Jelling, Jelling och efter-Jelling. Jacobsen daterar hela Helnæs–Gørlev-gruppen till cirka 750/800–900 (*DR, Text*, sp. 1022), men eftersom Stoklund (1997b, 26 f.; 2006, 367 f.) menar att skriftsystemet i det äldre skiktet i denna grupp motsvarar Ribekraniets och Kalmergårdensspännets vill hon alltså skjuta bak dateringen för dessa inskrifter (bl.a. DR 190 och DR 248) till cirka 650–750/800.⁴ I en senare artikel är dock Stoklund (2010, 245) mer

⁴ Denna äldre grupp utmärks av äldre former för **h** **h** och **m** **ṡ** samt ***** för /a/ (Stoklund 2010, 244 f.). Det typologiskt yngre skiktet av Helnæs–Gørlev-gruppen kan enligt Stoklund (1997b, 28; 2010, 244 f.) representeras av DR 239 Gørlev och DR NOR1988;5 Malt; här finns de yngre runformerna för **h** ***** och **m** **ṡ**/Y, och skillnaden mellan **a**- och **n**-runorna visar sig i bistavens riktning och dessutom finns här de första uppteckningarna av en 16-typig futhark.

försiktig, och lyfter fram Ribekraniet som utgångspunkt för en datering av de äldre Helnæs–Gørlev-inskrifterna, vilka hon därmed menar kan vara från cirka 700.

Även om det är möjligt att Kalmergårdenspännet är ristad utifrån samma system som Ribekraniet, bedömer jag den som ett alltför osäkert exempel på detta system (se nedan) för att använda den som utgångspunkt för ett materialurval. Jag sätter alltså gränsen för övergången till den yngre runraden runt år 700, och använder detta absoluta årtal som utgångspunkt då inskrifter med en extern eller runologisk-språklig datering bedöms.

Avgränsningskriterier

De konkreta kriterier jag använder för att avgöra om en inskrift typologiskt bör ses som utförd i den yngre 16-typiga runraden är i första hand förändringar i teckensystemet (d.v.s. i de grafofonologiska korrelationerna) inte formförändringar av enskilda tecken. Som Birkmann (1995, 188 f.) påpekar sker formförändringar kontinuerligt under den tid runor är i användning, likväl som i alla alfabet, och är alltså inte per automatik knutna till att alfabetet som system förändras. Formförändringar som tidsmässigt kan placeras före respektive efter systemskiftet används dock som stöd vid materialurvalet.

Jag utgår i likhet med exempelvis Barnes (2009, 124 f.) från att om det notationssystem som finns belagt i inskriften ifråga tyder på att ristaren använde ett 16-typigt system, då visar inskriften att en övergång till den yngre futharken har skett. Detta till skillnad från Stoklund (2010, 240–245) som istället menar att inskrifter ristade under perioden efter brakteatinskrifterna och fram till och med det äldre skiktet i Helnæs–Gørlev-gruppen ska ses som övergångsinskrifter, och att växlingen till den yngre futharken först kan anses dokumenterad på DR 239 Gørlev och DR NOR1988;5 Malt.⁵ Om jag förstår Stoklund (se t.ex. 1997b, 27 f.; 2010, 248 f.) rätt gör hon denna bedömning i första hand eftersom det är tidigast på Gørlev- och Maltstenen (och Hedeby-pinnen) som en 16-typig futhark ristas i sin helhet, inte på grund av att **h** †, **m** †/‡ och **a** † på Gørlev–Malt har typologiskt yngre former. Stoklund menar hur som helst att före Gørlev–Malt kan man inte, även om inskriften uppvisar en förändrad notation princip, veta huruvida ristaren utgick från ett system om 24 eller

⁵ Även Moltke (1985, 148–169) räknar med att övergången till den yngre runraden börjar 650 och slutförs runt år 800, och kallar inskrifter från denna period för övergångsinskrifter.

16 tecken. Stoklund har visserligen rätt i att det inte går att säga att en föreställning om en runrad med endast 16 tecken säkert fanns vid tiden då Ribekraniet ristades, men det är som sagt troligt att Ribekraniets ristare utgick från ett notationssystem där endast 16 tecken var nödvändiga (jfr Barnes 2009, 125), och det är detta skifte i alfabetets notationssystem som jag använder som kriterium för den yngre runraden.

Iförsta hand bygger jag som ovan nämnts mina kriterier för när inskrifter kan anses utförda i den yngre futharken på grafiska (runologiska) drag. Närmare bestämt utgår jag från Barnes (1998) definition av övergångsinskrifter som just baseras på närvaron av vissa runformer och deras notation (se Schulte 2000 m. litt. för en diskussion av övergångsinskrifter med utgångspunkt i fonologiska förändringar). Inskrifter som innehåller någon av de runor som uteslöts då teckenuppsättningen reducerades från 24 till 16 stycken inkluderas inte i mitt material. Det gäller åtta tecken: **ǀ**, **ǁ**, **ǂ**, **ǃ**, **Ǆ**, **ǅ**, **ǆ** och **Ǉ**.⁶ Det finns också vissa äldre urnordiska runformer som enligt Barnes (1998, 451) normalt inte antas vara en del av den yngre runraden: **k** **ǀ**, **n** **ǂ**, **j** **ǃ**, **z** **Ǆ** och **s** **ǅ**. Inskrifter som innehåller dessa äldre former inkluderas inte. Dock ska nämnas att runan **n** med formen **ǂ** kan dyka upp i vikingatida inskrifter (t.ex. Ög 96, Ög 121, Sö 260, Sm 73 och U 661).⁷ För att inkluderas i mitt material räcker det dock inte att en inskrift saknar ovan nämnda drag, utan den måste också innehålla sådant som med säkerhet knyter den till yngre runraden. Barnes (1998, 450) menar att den avgörande skillnaden mellan den äldre och den yngre runraden ligger i hur **[g]** ~ **[ɣ]** och **[d]** ~ **[ð]** betecknas, det vill säga dessa språkljud representeras i den äldre urnordiska runraden av **g**- respektive **d**-runan, men i den yngre futharken istället med **t**-runan **[t]** ~ **[d]**, **k** **[k]** ~ **[g]** ~ **[ɣ]** och **p** **[θ]** ~ **[ð]**. Kriteriet för att en inskrift ska bedömas som ristad utifrån den yngre runraden är därmed att —då ljuden ifråga förekommer— **[g]** ~ **[ɣ]** betecknas med **k**-runan, inte **g**, att **[d]** betecknas **t**, inte **d**, och att **[ð]** betecknas **p**, inte **d**. Det bör nämnas att **t** för /d/ som antagits på N KJ101 Eggja (en övergångsinskrift enligt Barnes 1998, 450) har förklarats genom slutljudsskärpning, det vill säga att *land* realiserats *lant* (Grønvik 1985, 71 f.). Skrivningen skulle därmed som förväntat vara i linje med den äldre runradens notation.

⁶ Barnes (1998) bedömer dock **w**-runan **Ǉ** som möjlig i en inskrift ristad med yngre futharken, eftersom han, förmodligen felaktigt (se nedan), menar att **w** förekommer på DR 356 Sölvesborg som i övrigt följer den 16-typiga runradens notation.

⁷ En av de anonyma bedömarna av denna uppsats påpekar dock att ”det rör sig om enstaka förekomster, där övriga **n**-runor i inskriften har fullt normal form. Det rimligaste är därför att det rör sig om en tillfällig förväxling med den snarlika **a**-runan, alltså en felristning”.

I den äldre urnordiska runraden användes **e** för /e(:)/, **o** för /o(:)/ och **w** för /w/. Den yngre futharkens notation är istället **i** för /e(:)/ samt **u** för /o(:)/ respektive /v/ (/w/). Vad gäller **e** och **o** verkar dessa runor vara i bruk ända fram till de sista stadierna av reduktionen, medan bruket av **w** tycks vackla tidigare än så. Att **i** istället för **e** används för /e(:)/ finns nämligen inga säkra exempel på i inskrifter som annars ristats i den äldre runraden, utan det första tämligen tillförlitliga belägget är N 450 Strand (som jag räknar med har ristats utifrån ett 16-typigt system, se nedan). Inte heller runan **u** istället för **o** för /o(:)/ finns det några säkra exempel på i det urnordiska materialet. Däremot finns det alltså exempel på att **u**-runan istället för **w** har använts för /w/ (**farauisa** *farawisa* på DR IK98 utan proveniens). Inskrifter som använder **i** för /e(:)/ respektive **u** för /o(:)/ inkluderas därför, medan däremot en inskrift med **u** för /v/ (/w/) exkluderas om inte andra drag finns som pekar mot yngre runraden.

Som ovan nämnts har det allmänt antagits att **p**-runan **𐌷** övergivits redan tidigt och att /p/ istället betecknades med **b** **ᚷ**. Det finns emellertid inte några språkligt säkra exempel på **b** för /p/ i inskrifter ristade med den äldre runraden, varför man inte kan veta detta säkert. Runföljden **sba** *spa* på Björketorpstenen (DR 360) kan inte räknas som ett belägg för detta eftersom det efter /s/ sker en neutralisering av klusilers tonande respektive otonande kvalitet (Antonsen 1980, 13, not 18). Runan **b** för /p/ finns dock belagd på N KJ101 Eggja (**kaiba** fornvästnordiska *keipa* ack. pl. 'keiper (i båt)' Grønvik 1985, 51), som av Barnes (1998, 450) räknas till övergångsinskrifterna. Skrivningen innebär därmed inte att jag räknar inskriften som utförd enligt den yngre runradens notationsprinciper. Vidare fick den gamla **j**-runan ett förändrat ljudvärde (/a/) innan reduktionen till 16 tecken är slutförd, då denna, med formen *****, används för /a/ i övergångsinskrifter. Att **i** istället för **j** betecknar ursprungligt /j/ ses därför inte som en indikation på att en inskrift är utförd med den 16-typiga runraden. Enligt Grønvik (1987, 53) används dessutom **i** för /j/ redan på N KJ17A Eikeland (som alltså är äldre än övergångsinskrifternas bruk av ***** för /a/). Vad gäller de äldre urnordiska formerna av **k** **ᚔ**, **n** **ᚲ**, **j** **ᚷ**, **z** **ᚹ** och **s** **ᚱ** är det slutligen inte givet att deras yngre motsvarigheter (**k** **ᚔ**, **n** **ᚲ**, **a** *****, **r** **ᚱ** och **s** **ᚱ**) endast finns i inskrifter som följer yngre runradens notationssystem.

Ett undantag från de ovan anförda kriterierna är de fall då tecken ur den äldre runraden används i inskrifter som annars uteslutande är utförda i den yngre futharken. Detta är dock snarast fråga om runformer vilka givits olika typer av markerad användning. På Ög 136 Rök används till exempel en variant av den äldre runraden som ett bland flera typer av runchiffer, och på Ög 43 Ingelstad har en urnordisk **d**-runa troligtvis funktionen av

en begreppsruna (om begreppsrunor se t.ex. Düwel 1976). Inskrifter med sådana typer av skrivningar kan inkluderas. De isolerade urnordiska **d**- och **g**-runor som möjligen kan läsas på ett antal vikingatida mynt kan kanske också räknas som en markerad användning (se Hammarberg och Rispling 1985, dock menar Knirk 2006, 176, not 8 att framställningen inte är tillförlitlig).

Ribekraniet—den första inskriften ristad utifrån en 16-typig runrad

Jag räknar som sagt inskriften på DR EM85;151B Ribe som det tidigaste säkra exemplet på användning av den yngre futharken. Dess datering fungerar därmed som ett absolut datum för avgränsning bakåt i tiden. Alternativa inskrifter som hade kunnat ges denna uppgift är N 450 Strand och DR AUD1995;277 Kalmergården, därför diskuteras även dessa nedan.

På grund av inskriftens längd kan man med stor säkerhet anta att Ribekraniet är ristat utifrån ett notationssystem identiskt med den yngre vikingatida futharkens. Förutom **ansur*-runan, vilken heller inte behövs i texten, används samtliga runor: Runan **b** betecknar /p/ och /b/, **t** /t/ och /d/, **k** /k/ och /g/, **p** /p/ och /ð/, **i** /i/ och /e/, **u** /u/, /o:/ och /w/ (Stoklund 1996a, 206). Den urnordiska **g**-runa som Moltke (1985, 151–153) läser är enligt Stoklund (1996a, 203) snarast ett **n**. Ytterligare en anledning att låta Ribekraniet representera avgränsningen bakåt i tiden är att inskriften har givits en säker absolut extern datering. Kraniet hittades i ett arkeologiskt lager tillsammans med trä som kan dateras med hjälp av dendrokronologi, och utifrån detta samt dateringar av föremålsfynd kan lagret som helhet tidfastas till cirka 725–760, medan kraniet bör ha hamnat i jorden cirka 725–750 (Søvsø 2013, 175 f.).

Bronsspännet från Strand har givits en stilhistorisk datering till 650–700, däremot är fyndförhållandena oklara och kan inte ge vidare riktmärke för datering (Imer 2015, *Katalog*, 267). Inskriften är kort (**siklisnahl**) men uppvisar ett notationssystem som hör till den yngre runraden, förutsatt att man accepterar den framlagda tolkningen, *sigli's n[auð]a hlé* 'smycket er nød'ers læ' (Olsen i *NlyR*, 5: 9). Relativt säkert tolkat bör dock det inledande **sikli** *sigli* 'ei slags prydnål el. sölje' (*Norrøn ordbok*) som beteckning för själva spännet vara, vilket innebär att **k** används för /g/. Men möjligen används även **i** för /e:/ (**hli** *hlé* 'læ'). Av runformerna är **k** ¹ och **s** ^h typologiskt yngre former. Inskriften innehåller också formerna ***** och **h** i likhet med de äldre danska inskrifterna i Helnæs–Gørlev-gruppen. Barnes (1998, 453) menar att utifrån hans definition kan Strand inte räknas som en övergångsinskrift, även om inskriften kan vara samtida med andra övergångsinskrifter. Dock

uttalar han sig inte mer precist om inskriftens teckensystem än att runformerna ”has more to do with younger than older *fupark* practices”. Birkmann (1995, 220) menar att man inte kan vara säker på om Strand är ristad utifrån en 16-typig runrad eller om ristaren utgår från ett system där fler runtecken än så ingår. Krause (1966, 49) och Nielsen (1970, 24) är av samma åsikt. Utifrån de grafonologiska korrelationer och runformer som faktiskt finns på Strand finns det dock inget som tyder på att inskriften inte är ristad i yngre runraden. En anledning till förbehåll är dock inskriftens korthet, samt att den som helhet inte har givits en tillfredställande tolkning. Kanske skulle en längre text givit ristaren möjlighet att använda tecken som pekat mot den äldre runraden. Att inskriftens status ifrågasätts beror givetvis på att dess stilhistoriska datering föregår den period då man räknar med att den yngre futharken utformades. Men som Barnes (2009, 128) påpekar har dateringen av den yngre runraden skiftat; före upptäckten av Ribekraniet ansågs den länge ha kommit till först runt år 800. Mer bindande bevis än Strandspännet behövs dock för att uppkomsten av den yngre futharken ska flyttas till 600-talet. En annan möjlighet är att ifrågasätta den stilhistoriska dateringen. Den vedertagna tidsbestämningen till 650–700 är framförd av Nerman (1947, 129) och får anslutning av Shetelig (1948, 50). Före Nerman verkar emellertid flera forskare ha ansett att Strandspännet snarast är ett halvt århundrade yngre. Olsen (i Olsen och Shetelig 1933, 69 f.) refererar Petersen som menar att spännet kan dateras till 700-talets första hälft (med medhåll av Shetelig). Även Gjessing (1934, 141) tidfäster spännet till omkring mitten av 700-talet. Nermans (1947, 110–112, 129) kronologi utgår från det tidiga gotländska materialet, vars stilutveckling Nerman menar är i överensstämmelse med den i övriga Norden. Dateringen av Strandspännet grundar han på dess storlek och ornamentik. Det förstnämnda för spännet till tiden mellan 650 och 700. Bandflätningen på spännets kant återfinns på föremål daterade mellan 650 och 750, men Strandspännets enklare variant är enligt Nerman typisk för 650–700. Ett förhållande som kan ge anledning att revidera Nermans kronologi är att hans bedömning av de gotländska bildstenarna inte är i överensstämmelse med den Snædal (2002, 48–66) gör utifrån nyare arkeologiska arbeten (hon nämner Eshleman 1983 och Varenius 1992). Utifrån stenarnas ornamentik för Nerman (1947, 133–141) G 110 Tjängvide, G 268 Lillbjärs, G 252 Lokrume, G 310 Hangvars kyrka och G 109 Ollaifs till samma period som Strandspännet. Snædal (2002, 64) daterar däremot Tjängvidestenen till tidigast 900-talets senare hälft och de övriga, förutom Lillbjärsstenen som Snædal inte behandlar, tidigast till 800-talets mitt. Om detta faktum är anledning nog att ifrågasätta Nermans kronologi och därmed hans datering av Strandspännet måste en stilhistoriker avgöra,

men möjligheten finns alltså. Eftersom inskriftens grafonologiska korrelationer pekar mot yngre runraden inkluderar jag inskriften, men för den till gruppen osäkra på grund av den gällande stilhistoriska dateringen. Strandspännets datering används dock inte som avgränsning för materialurvalet; eftersom denna gräns ska vara utslagsgivande då andra externt daterade, men typologiskt tvetydiga, inskrifter bedöms, måste den vara satt med säkerhet.

Kalmergårdensspännets är som sagt den inskrift som Stoklund (1997b; 2006) i första hand tar upp som argument för att flytta introducerandet av det runbruk som finns på Ribe–Helnæs–Snoldelev (d.v.s. enligt min definition den yngre runraden) till 600-talets mitt (som ovan nämnts tycks hon emellertid göra en annorlunda bedömning i en senare artikel från 2010). Stoklund (1997a, 5 f.) meddelar att inskriften (...**ualis**) är ofullständig och finns på ett fibulafragment. Spännets har en arkeologisk datering till (630)650–700 (Stoklund 2006, 365). De drag som Stoklund (1997b, 26 f.) lyfter fram som gemensamma mellan denna inskrift och Ribe–Helnæs–Snoldelev är **u**-runa för /w/, ***** för /a/ och en **s**-runa med en vikingatida form **h**. Hon tolkar inskriften som genitivform av mansnamnet **Valir* (eller **Vellir/VæliR*) (men hon har också föreslagit (1996b, 278) en alternativ tolkning **ual is** '... er vel(?)'). Jag menar att det är tveksamt om dessa drag är tillräckliga för att knyta en så tidigt daterad inskrift till runbruket på Ribe–Helnæs–Snoldelev och en 16-typig runrad. För det första är inskriften skadad och tolkningen måste därför anses som osäker. Därmed är också korrelationen mellan runform och språkljud inte tillförlitlig. För det andra hittar man de typologiskt yngre runformer Stoklund tar upp även i inskrifter ristade utifrån fler än 16 tecken. Formen ***** för /a/ finns exempelvis på DR 360 Björketorp och DR 357 Stentofte. Formen **h** finns på DR EM85;161 Lousgård (se nedan), samt på N KJ101 Eggja. Även **u**-runa för /w/ är som ovan nämnts ett drag man har räknat med i en urnordisk inskrift. Trots att flera faktorer alltså pekar mot den yngre runraden, bedömer jag dessa som för svaga för att säkert knyta en inskrift med en så tidig stilhistorisk datering som Kalmergårdensspännets till ett system om endast 16 tecken. Därför exkluderas inskriften.

Problematiska fall

Påstådda runor ur äldre futharken i inskrifter ristade utifrån ett 16-typigt system

På vissa inskrifter har man inom tidigare forskning velat läsa runformer som utmärker den äldre runraden, trots att inskrifterna i övrigt är ristade

utifrån principer jag definierar som yngre. Hade det funnits säkra exempel på detta skulle de ovan uppställda kriterierna för vad som utmärker det 16-typiga systemet kunna ifrågasättas. Det är emellertid osannolikt att något av exemplen bör accepteras. Framförallt Källström (2013b, 105) argumenterar för att gränsen mellan den äldre och yngre runraden kan ha varit skarp. Kriterierna som formulerats ovan anpassas därför inte utifrån en sådan möjlighet.

Runstenarna Bo Peterson1992 Hoga respektive Bo KJ80 Rävsaal är daterade till tidig vikingatid (SRD) och tycks vara ristade med den yngre futharken. På Hogastenen finns den yngre formen av **m** **Y**, och **o** **†** (alternativt **‡**). I båda inskrifterna finns äldre **h** **h**, men **a** och **n** skiljs åt med hjälp av bistavens riktning (runan **h** på Bo Peterson1992 är dock osäkert läst). Båda inskrifterna har emellertid var sin runform där en läsning **w** **P** har övervägts (t.ex. Peterson 1992, 93–95). Källström (2013b, 105) menar emellertid att tecknet ifråga på Rävsaalstenen definitivt bör läsas **p** (så också Allén 2007, 17 m. litt.; Pereswetoff-Morath 2017, 45 m. litt.). Även formen på Hogastenen menar Källström (2007a, 416) ligger närmare **p** än **w**. Dessa båda inskrifter inkluderas därför i mitt material.⁸

Ett liknande fall finns på DR 356 Sölvesborg. Inskriften räknas på typologiska grunder till gruppen Helnæs–Gørlev i *Danmarks Runeindskrifter*. En runform vars nedre halva är skadad har emellertid lästs **w** **P**. Inskriften är för övrigt ristad utifrån den yngre futharken, **t** betecknar /nd/ och **u** /o/. Källström (2013b, 105) föreslår att den skadade runformen möjligen kan läsas **b**, ett förslag som också ges i en kommentar i databasen *Danske Runeindskrifter* samt föredras av Pereswetoff-Morath (2017, 43 f.). På grund av runformens något oklara status förs inskriften till gruppen osäkra.

Den otolkade runföljden på G 268 Lillbjärs har bedömts bestå av ett par urnordiska **d**-runor samt av kortkvistformer. Enligt Källström (2012, 123 f.) kan vissa av runornas linjer i själva verket höra till den ristade bilden av ett skepp som finns intill runföljden, vilket skulle innebära att Lillbjärsstenen är ristad helt i den äldre runraden. Även Pereswetoff-Morath (2017, 45 f.) instämmer i detta, medan Imer (2012, 117) istället föreslår att de urnordiska **d**-runorna kan förstås som skiljetecken (se annorlunda terminologi i Åkerström 2013, 14 f.). Eftersom mycket talar för att inskriften ristats med äldre runor exkluderas den.

⁸ Tolkningar, om än inte fullständig vad gäller Hogastenen, har också föreslagits med läsningen **p** (Källström 2007a, 416; Krause 1966, 184 f.).

En äldre **g**-runa har också identifierats på G 157 Gothem som i övrigt är ristad med kortkvistformer. Formen ifråga är enligt Källström (2012, 123 f.) snarare ett skiljetecken. Inskriften inkluderas.

En norsk inskrift, N KJ68 Vatn, innehåller runföljden **rhoaltz** *Hroaldz*, och är på runologisk grund daterad till 560/570–775/800 (Imer 2015, *Katalog*, 315). Krause (1966, 153) bedömer inskriften vara ungefär samtida med N KJ101 Eggja, det vill säga senast från 700. Inskriften har alltså antagits kombinera en urnordisk **o**-runa med den yngre notationsprincipen **t** för /d/. Bedömningarna av inskriften går emellertid isär. Barnes (1998, 451) menar att allt som kan ses av **t**-runan är en vertikal linje och (förutsatt att **t**-runan är felaktigt läst) kategoriserar Vatnstenen som en övergångsinskrift. Källström (2013b, 105) ifrågasätter istället läsningen av **o**. Teckenuppsättning och notation pekar alltså åt två olika håll, samtidigt som runorna ifråga är långtifrån säkert lästa. Skadorna på runan **t** gör att den kan läsas **i** (visserligen med en etymologiskt problematisk tolkning). Även **o**-runan ser (utifrån fotografier) mycket osäker ut. Jag har tyvärr inte haft möjlighet att undersöka inskriften själv. Inskriften fortsätter med runföljden **fai--** ... vilket givits en osäker tolkning *fai[do]/fai[da]* ... 'målade/ristade'. Ordformen ifråga hör hemma i urnordiska inskrifter och om tolkningen är riktig bör inskriften exkluderas. Sammantaget bedömer jag argumenten för att föra inskriften till tidigvikingatid som alltför svaga; inskriften exkluderas därför.

På tre runbleck har man läst tecken från äldre runraden. Det gäller RU Melnikova2001;181 Gorodišče I, RU Melnikova2001;196 Staraja Ladoga amulett samt möjligen U NOR1994;26A Hovgård. Pereswetoff-Morath (2017, 256–261) menar att de äldre urnordiska tecken som Mel'nikova läst på Gorodiščeblecket I troligen ska förstås på annat sätt; **g** kan vara ett inledningstecken, **w** ett **p**, samt **d** en äldre **m**-runa i balansform.⁹ Ett av Pereswetoff-Moraths argument är emellertid antagandet att **g** och **w** inte är belagda i vikingatida runinskrifter. Inskriften har givits en arkeologisk datering till mellan 950 och 1000-talets början men kan typologiskt knytas till andra bleck från tidigvikingatid enligt Pereswetoff-Morath (2017, 256) (se nedan). På grund av den sena arkeologiska dateringen förs Gorodiščeblecket till gruppen osäkra.

⁹ Med en balanserad runa menar Pereswetoff-Morath (2017, 56 f.) en runform som modifierats på så sätt att dess högra och vänstra sida eller dess över- och underdel motsvarar varandra. Hon poängterar att det i första hand är den högra och vänstra sidan som får identisk form, medan runornas över- och underdel ges samma form i de fall den högra och vänstra sidan på runans ursprungsform redan motsvarar varandra.

Ladogablecket har enligt Pereswetoff-Morath (2017, 264, 272) inte runformerna **w** och **d**, såsom föreslaget av Kuz'menko. Runan **d** läser hon (Manus, "Katalog", 33, 35) istället som en **h**-runa, och **w** som **p**. För bleckets datering gäller ungefär samma förhållande som för Gorodiščeblecken (se nedan) och det förs till gruppen osäkra.

På Hovgårdsblecket har Pereswetoff-Morath (Manus, "Katalog", 45 f.) läst en osäker **d**-runa, och överväger närvaron av en **g**-runa (alternativt ett inledningstecken) samt en **e**-runa. Inskriften är enligt Pereswetoff-Morath uppbyggd av olika slags krypterade runformer och användningen av de äldre tecknen tänker jag mig möjligen kan förklaras som markerad (se ovan). Pereswetoff-Morath (Manus, "Katalog", 45 f.) jämför också Hovgårdsbleckets urnordiska former med chifferpartiet med urnordiska tecken på Ög 136 Rök. Läsningen är osäker och ingen tolkning har föreslagits. Blecket återfanns i ett omrört kulturlager meddelar Pereswetoff-Morath (2017, 206 f.), och en allmän datering av fynden därifrån är mycket vid (700 till äldre medeltid). Hon vill emellertid föra blecket till 800–900-talet, då det visar likheter med andra tidigvikingatida runbleck. Vissa indikationer finns alltså på att inskriften typologiskt bör knytas till den äldre runraden, medan den arkeologiska dateringen snarare talar för att inskriften hör till en vikingatida runtradition. Inskriften förs till gruppen osäkra.

Slutligen ska runpinnen från Staraja Ladoga (RU NLT2004;5) nämnas. Inskriften har två tecken som påminner om äldre **g**-runor, men runorna ska enligt Knirk (Knirk i e-brev till artikelförfattaren, 2017-06-27) läsas som **f** respektive **k**. Ristaren har i båda fallen dragit bistaven lite för långt över huvudstaven vilket resulterat i en form som liknar en äldre **g**-runa **χ**. Inskriften har givits en arkeologisk datering till 700–800-talet (Grønvik 2004, 3) och inkluderas därför.

Svårbedömda inskrifter

Det finns ett antal svårbedömda inskrifter, DR 263 Skabersjö, DR DKSj103 Vester Egesborg, DR EM85;160 Ålborg, DR EM85;161 Lousgård, G 40 Roes, G 361 Hallbjäns, N KJ40 Setre, N KJ94 Tveito, U HG1989;44 Vallen-tuna och Öl NOR2003;26 Rapplinge, som i det följande ska diskuteras. Inskrifter som utifrån en extern datering förts till 700-talets första hälft, men inte tidigare än så inkluderas, även om de inte kan knytas till yngre runraden med säkerhet. Den run- och språktypologiska tillhörigheten är dock utslagsgivande i de fall den externa dateringen placerar en inskrift exempelvis mellan 650 och 750.

Tre inskrifter exkluderas eftersom en extern datering placerar dem före DR EM85;151B Ribe, samtidigt som deras runtypologiska tillhörig-

het inte med bestämdhet kan avgöras. Den första inskriften, DR EM85;161 Lousgård, återfanns på en pärla i en kvinnograv, som utifrån övriga fyndföremål dateras till andra delen av 600-talet (Stoklund 2003, 855).¹⁰ Stoklund (2003, 855–858) läser ena sidans $|\mathfrak{h}|\mathfrak{h}|\mathfrak{i}|\mathfrak{t}|\mathfrak{n}$ – som **...ishiltn-...** och andra sidan **...-t--....** Moltke (1956, 4) föreslår tre alternativa läsningar av framsidan **...-jhiltn-/...-ahiltn-/...-shilta**. Vad gäller formen $\mathfrak{h}$ menar Stoklund (1997b, 27) att en läsning **s** är troligast och nämner DR AUD1995;277 Kalmergården som parallell. Av Moltkes läsningar anser Stoklund (2003, 857 f.) alltså endast **shilta** vara möjlig. Stoklund anmärker dock att inskrifter från tidsperioden ifråga vanligen kombinerar $\mathfrak{h}$ -formen med $\mathfrak{t}$ för **a**, även om kombinationen $\mathfrak{h}$ med $\mathfrak{t}$ **a** finns på några Helnæs–Gørlev-inskrifter (DR 190, DR 192 och DR 248). En läsning $\mathfrak{t}$ **a** knyter dock inskriften till den yngre runraden, och på grund av pärlans externa datering vill Stoklund därför hellre läsa $\mathfrak{t}$ som **n**. Setrekammen och N KJ101 Eggja nämner hon som möjliga samtida paralleller. Vad gäller pärlans baksida har Moltke (1956, 4) läst **tm**. Stoklund (2003, 857) menar dock att **m**-runan är osäker. Beroende på läsning kan alltså inskriften antingen kopplas till yngre eller äldre runraden. Inget av alternativen har stöd i en språklig tolkning. På grund av pärlans oklara status får dess externa datering till tiden före Ribekraniet vara utslagsgivande; inskriften exkluderas.

Den andra inskriften, U HG1989;44 Vallentuna, finns på ett fragment av en speltärning och läses **h-ahahaukz albu-- ...-ṛa** och tolkas *H[l]ahahaukz(?) albu[inn](?)* ... av Gustavson (1989, 44–47). Tärningen har givits en arkeologisk datering till 600–650 (Gustavson 1989, 41). Runtypologiskt kan dock inte inskriften med säkerhet knytas till den äldre runraden. Barnes (1998, 451 f.) menar att runformerna $\mathfrak{h}$, $\mathfrak{t}$ /a/, $\mathfrak{r}$ och $\mathfrak{z}$ (**r/z**) överensstämmer med den yngre futharken och enligt Gustavson (1989, 45 f.) utgör **r/z** med nedåtriktade bistavar samt **k**-runans form typologiskt yngre former. Dock rymmer inskriften inget som ur grafonologisk synvinkel gör kopplingen till den yngre futharken tvingande. Eftersom inskriften dessutom har en datering som placerar den före 700, inkluderar jag den inte i mitt material.

Den tredje inskriften, N KJ40 Setre, finns på en kam som har daterats arkeologiskt till 560/570–600 (Imer 2015, *Katalog*, 225). Krause (1966, 91) menar att inskriftens run- och språkformer snarast talar för att inskriften är från början av 600-talet. Inskriften räknas av Barnes (1998, 451) som en

¹⁰ I en senare artikel anger Stoklund (2006, 360) en mindre precis datering av pärlan till 600-talet som helhet.

övergångsinskrift eftersom † /n/ förekommer tillsammans med * /a/. Den externa dateringen och runformskombinationen innebär att inskriften exkluderas.

Tre inskrifter inkluderas i mitt material trots att de ur runtypologisk synvinkel inte med säkerhet tillhör yngre runraden, eftersom deras externa datering möjligen placerar dem efter 700. Den första inskriften, DR EM85;160 Ålborg, finns på en fibula stilhistoriskt daterad till 675–725 (Imer 2015, *Katalog*, 223, efter Høilund Nielsen 2002, 195). Moltke (1985, 161) uppger istället att en arkeologisk datering av spännet satts till cirka 700–750. Han anger dock inte från vem denna uppgift är hämtad. Moltke (1963, 122–124) menar att två läsningar är möjliga (**kutis** eller **futis**) eftersom den övre delen av den inledande runan är skadad. Det förstnämnda alternativet tolkar han som ett personnamn *Gutir*/*Gotir* i genitiv, medan den sistnämnda inte ges en tolkning. På fotografiet hos Moltke framgår att runan **s** har formen **h**. Inskriften kan alltså vara ungefär samtida med eller något tidigare än Ribekraniet, och väljer man att tro på tolkningen *Gutis*/*Gotis* är användningen av **k** för /g/ ett tecken på att den yngre runradens notationssystem används. Inskriften inkluderas därför.

Den andra inskriften, G 361 Hallbjäns, finns på ett kopparbleck som återfanns i en grav och dateras utifrån övriga fyndföremål till 700–750 (Snædal 2002, 43). Inskriftens * läses som **h** av Gustavson (1981), men av Snædal (2002, 43 f.) i första hand som **a**, med motiveringen att formen används för **h** först i inskrifter från 800-talets början. Ingen av läsningsvarianterna har resulterat i en tolkning, även om Gustavson (1981) ger ett förslag. Vidare uppger Pereswetoff-Morath (Manus, "Katalog", 41) att den **n**-runa som ännu är urskiljbar har en ensidig bistav, vilket är en form som pekar mot yngre runraden. Inget i inskriften, oavsett läsning, tyder alltså på att den skulle vara ristad utifrån äldre runraden. Inskriften inkluderas därmed utifrån den externa dateringen.

Den tredje inskriften finns på ett bryne, Öl NOR2003;26 Råpplinge, som på runtypologisk grund dateras till 560/570–775/800 av Imer (2015, *Katalog*, 22). Williams (2005, 26 f.) meddelar att brynet är ett lösfynd, funnet intill en fornlämning "som enligt obekräftade uppgifter har daterats till vikingatid". Enligt mina kriterier kan inskriftens notation (**hain** *hæin* 'bryne') emellertid inte säkert knyta den till yngre runraden; runformerna kan lika gärna tillhöra en övergångsinskrift. Den externa dateringen är mycket osäker men pekar ändå mot vikingatid; inskriften förs till gruppen osäkra.

Slutligen ska DR DKSj103 Vester Egesborg, DR 263 Skabersjö, N KJ94 Tveito och G 40 Roes diskuteras. Kammen från Vester Egesborg är enligt

Imer (2015, *Katalog*, 319) svårdaterad, både utifrån den arkeologiska kontexten – den hittades tillsammans med föremål från yngre germansk järnålder och äldre vikingatid – och utifrån typ av kam. Utifrån runformerna menar Imer att den troligen ska föras till sen järnålder. Inskriften är dock osäkert läst, och Imers tolkningsförslag (**iuṛ þ- Iōarr/Iwar**) är likaledes osäkert. Den förutsätter till exempel att **ᚷ** står för /a/. Enligt Imers läsning har **ᚱ**-runan den typologiskt äldre formen med bistavarna uppåt och läsriktningen går från höger till vänster. Den föreslagna notationen och runformerna pekar mot äldre runraden, och inskriften inkluderas därför inte.

Bronsspännet från Skabersjö har en stilhistorisk datering till 600-talets senare del och en bit in på 700-talet (*DaRun* med hänvisning till Høilund Nielsen 2002). Moltke (1985, 354 f.) menar dock att inskriften är från 1000-talet, eftersom hans tolkning förutsätter **ᚱ** † för /a/. Enligt en kommentar i databasen *Danske Runeindskrifter* är emellertid inskriften lika sliten som spännet, vilket jag kunde bekräfta vid besök (2017-11-20), och detta talar emot att inskriften skulle kommit till så mycket senare. I databasen dateras inskriften istället till 700–750. Moltkes datering kritiserar också av Birkmann (1995, 90 f.), och tidigare av Nielsen (1970, 24 f.). Nielsen menar att förutom † för /a/, som är beroende av tolkningen, är det inget som tyder på att inskriften skulle vara så sen som Moltke menar. Birkmann (1995, 90 f., 229) anser att Skabersjöspännet kan vara ett av de tidigaste exemplen på en inskrift utförd med den 16-typiga futharken samt det tidigaste exemplet på **ᚱ**-runa med formen †. Inskriften är möjligen samtida med Ribekraniet, och jag inkluderar den eftersom dess runtypologiska drag (t.ex. **ᚱ** † och **ᚱ** †) knyter den till den yngre futharken.

N KJ94 Tveito dateras av Imer (2015, *Katalog*, 298) till 560/570–775/800 på runtypologisk grund, närmare bestämt **ᚱ**-runans form † och **ᚱ**-runans nedåtriktade bistavar. Hon uppger också att stenen återfanns på ett gravröse vars fyndmaterial senast kan dateras till cirka 500. Enligt mina kriterier kan inskriften inte sägas vara utförd i den yngre runraden och eftersom (den visserligen osäkra) dateringen av gravröset pekar mot tiden före 700 exkluderas den.

Den vedertagna läsningen av G 40 Roes inkluderar en urnordisk **ᚱ**-runa och enligt de flesta läsningar också en **ᚱ**-runa med uppåtriktade bistavar, båda två delar av en bindruna, samt en **ᚱ**-runa med den typologiskt äldre formen †. Krause (1966, 235 f.) läser och tolkar inskriften **iu þin : ūḍr rak : Iū þin(n) Ud(d)_R rak** 'diesen Hengst trieb Udd.' Runan läses inte **ᚱ**, eftersom inskriften har † för /a/ (SRI, 11: 54 f.). Imer (2015, *Katalog*, 215) daterar inskriften på runtypologisk grund till 560/570–675. Birkmann (1995, 222) vill däremot se Roesstenen som samtida med Ribekraniet och daterar den

till första hälften av 700-talet, medan Snædal (2002, 48) skjuter inskriften ända fram till 800-talets första del. Snædal menar att hennes sena datering inte hindras av att Roesstenen innehåller urnordiska former eftersom även G 157 Gothem och G 268 Lillbjärs gör det. Dessa paralleller har dock som ovan nämnts ifrågasatts av Källström (2012, 123 f.). Snædal (2002, 48) menar också att tolkningen, som kräver att *w* fallit framför *r*, gör det osannolikt att inskriften är så tidig som från 700-talet. En alternativ läsning föreslås emellertid av Källström (2013a, 144). Han menar att Roesstenens inskrift kan förstås som helt ristad med den yngre runraden, närmare bestämt utifrån en teckenuppsättning som påminner om de tidigaste danska inskrifterna Helnæs–Snoldelev. Enligt Källström kan **D**-runan läsas **H**, äldre **R** **Y** som yngre **m** **Y**, och **a** **†** kan finnas i samma inskrift som **A** **†**. Han föreslår dock ingen tolkning. Källström påpekar att mot den vedertagna läsningen talar att denna skulle bestå av en troligen okänd kombination runformer (äldre **R** **Y** tillsammans med **A** **†** och yngre **k** **Y**). Källströms nyläsning innebär att Roesstenen troligen ska föras till tidig vikingatid, men på grund av inskriftens oklara status placerar jag den i gruppen osäkra.

Kronologisk avgränsning cirka 950/970

Medan avgränsningen utifrån övergången mellan den äldre och yngre runraden görs utifrån samma kriterier för hela undersökningsområdet ser utvecklingen av den yngre runraden annorlunda ut i olika delar av Skandinavien, och kriterierna för materialurvalet måste därmed formuleras olika för Danmark, Sverige respektive Norge. Kortfattat finns vad gäller den yngre futharkens runformer under tidig vikingatid en skiljelinje mellan formvarianten i Danmark (långkvistrunor) och den i Sverige och Norge (kortkvistrunor; Källström 2013b, 106). Under 800- och 900-talet indikerar skillnader i språk- och runbruk mellan dessa områden två olika centra, skilda åt politiskt, administrativt och kulturellt, olikheter som kvarstår fram till tiden kring resandet av den danska Jellingstenen (DR 42) på 900-talet (Johnsen 1968, 107). Vid denna tid etableras i Danmark det kristna runstensmodet med resta minnesstenar, vilket sedan sprider sig till Sverige, och till följd av detta ökar den svenska runstensproduktionen starkt och kortkvistformerna överges till förmån för långkvistformerna (Källström 2013b, 112). I Norge får inte denna trend alls samma spridning och den kraftigt ökade produktionen av steninskrifter som sker på svensk mark uteblir. Det sker heller ingen fullständig övergång till långkvistformer, utan kortkvistrunor (i kombination med vissa långkvistformer) används även fortsättningsvis (Johnsen 1968, 107).

Motivering av kronologisk avgränsning cirka 950/970

Strax efter 900-talets mitt sker som tidigare nämnts förändringar i runbruket som kan motivera att dra en gräns för det tidigvikingatida materialet just här. Tydligast ser man detta i den kristna minnesstenstraditionen som då börjar få spridning. I Danmark låter man traditionellt starten på denna process representeras av den yngre Jellingstenen (DR 42), vilken också Jacobsen (i *DR, Text*, sp. 1013–1042) utgår från då hon upprättar en typologisk kronologi för det vikingatida materialet. Jacobsen räknar grupperna Helnæs–Gørlev, för-Jelling, Jelling och efter-Jelling till vikingatid. Den yngre Jellingstenen (och därmed inskriftsgruppen Jelling) dateras externt till cirka 965–970-talet, medan gruppen efter-Jelling förs till 970–1025 (Stoklund 2006, 369, 371; den datering som Jacobsen (i *DR, Text*, sp. 1013) ger DR 42 Jelling (900-talets andra hälft) är inaktuell.). Stoklund anger dock ingen precis datering av för-Jelling. Dateringen av Helnæs–Gørlev-gruppen har diskuterats ovan. Starten för den nya kristna runtraditionen borde alltså utifrån denna kronologi föras till cirka 965–970-talet, medan den äldre Jellingstenen (DR 41), daterad till före år 958 (Stoklund 2006, 369), här får representera den tidigvikingatida periodens slutpunkt. Dateringen av Jellingstenarna är relativt säker eftersom de utifrån innehåll och placering kan knytas till gravmonument vilka i sin tur givits en datering med hjälp av dendrokronologi, samt att de utifrån sitt innehåll också kan ges en ungefärlig historisk datering (Stoklund 2006, 369).

För inskrifter från svenskt område kan införandet av minnesstenstraditionen representeras av förändringar i runformerna, närmare bestämt införandet av långkvistformerna. En tidfästning av denna övergång kan göras utifrån Birka. Källström (2013b, 106–112) uppger att handelsplatsen anlades i mitten av 700-talet och övergavs cirka 970 (vilket i sig kan tyda på någon typ av kulturell brytpunkt).¹¹ Huvudsakligen menar han att inskrifter hittade i Birka är ristade med kortkvistformer, framförallt runstenarna medan lösföremål visar en något större variation.¹² Inskrifter ristade med långkvistrunor är däremot enligt Källström ovanliga under 800- och 900-talet, men blir allt vanligare alldeles före år 1000.

¹¹ Charlotte Hedenstierna-Jonson (i personlig kommunikation med Charlotte Hedenstierna-Jonson via Laila Kitzler Åhfeldt i e-brev till artikelförfattaren, 2018-01-08) menar att ett ungefärligt slutdatum för Birkas stadsområde kan sättas till c:a 975. Dateringen grundar sig på att vissa typer av mynt saknas bland fyndmaterialet.

¹² Källström (2013b, 108) menar samtidigt att de båda formvarianterna användes parallellt i Birka.

På norskt området ser vi inte samma tydliga förändringar i runbruket som i Danmark och Sverige. En kulturell förändring som kan motivera en avgränsning i slutet av 900-talet (också för Sveriges och Danmarks del) är emellertid kristnandet. Även om detta var en mer eller mindre gradvis process är det i slutet av 900-talet som den nya religionen börjar få fäste. Den yngre Jellingstenen (DR 42) berättar just om hur kristendomen infördes i Danmark, och de första kristna kungarna i Norge och Sverige dyker upp under 900-talets sista decennium och 1000-talets början (*Nationalencyklopedin*, "Vikingatiden"). Nordeide (2012, 321–323) framhåller dock i sin studie av religionsskiftet i södra Norge komplexiteten i denna övergång. Hon presenterar olika faser för processen som visar hur kungen och samhällets elit kristnas under en period mellan cirka 990 och 1070, samtidigt som exempel på kristen kult i Norge fanns tidigare än så och lågstatusgrupper kristnades först efter 1070.

Att majoriteten av inskrifter räknas till tidig vikingatid endast på typologisk grund kan vara problematiskt eftersom inkluderade inskrifter från svenskt och norskt område kan vara yngre, i absoluta årtal, än de danska; seden att resa minnesinskrifter fick som sagt uppsving först i Danmark och spred sig sedan till Sverige och Norge. Den yngre Jellingstenens datering till 965–970-talet gör det till och med troligt att danska inskrifter som typologiskt kan knytas till denna, och som därmed exkluderas, föregår 970 då Birka överges. Denna omständighet är dock svår att komma undan.

Danmark

Till skillnad från det svenska och norska materialet finns kronologier upprättade för det danska både i *Danmarks Runeindskrifter* och i databasen *Danske Runeindskrifter*, vilka används vid urvalet. Viktig är som sagt den typologiska indelning som Jacobsen gör (i *DR, Text*, sp. 1013–1042), eftersom denna tar fasta på Jellingstenen som en brytpunkt. Inskrifter som troligen föregår den yngre Jellingstenen (DR 42), det vill säga Helnæs–Gørlev- och för-Jelling-gruppen inkluderas alltså, medan inskrifter ur Jelling-gruppen exkluderas, om inte särskilda omständigheter föreligger.¹³ I urvalsarbetet använder jag Jacobsens typologi snarast som ett komplement till kronologin i databasen *Danske Runeindskrifter*; där ingår fynd gjorda efter indelningen i *Danmarks Runeindskrifter* samt vissa

¹³ Inskrifter som förts till Jelling-gruppen i *DR* men som ändå inkluderas är DR 2, DR 4, DR 30, DR 40 (osäker grupp), DR 41, DR 110 och DR 143. DR 41 har diskuterats ovan. För de övriga se nedan.

justeringar av dateringarna. Vid sidan om dateringar med årtal använder man sig i databasen av en indelning i arkeologiska perioder. Av dessa är "Ældre vikingetid", "Yngre germansk jernalder el. vikingetid", "Övergången germansk jernalder/vikingetid", "Vikingetid" och möjligen "Yngre germansk jernalder" och "Yngre vikingetid" intressanta i detta sammanhang. Samtliga inskrifter i de tre förstnämnda kategorierna inkluderas. Gruppen "Yngre germansk jernalder" består i första hand av övergångsinskrifter. Av dessa inkluderas endast DR EM85;160 Ålborg (se ovan).

I databasen *Danske Runeindskrifter* är gruppen "Vikingetid" mest problematisk. Här tycks inskrifter placeras som inte bestämt kan föras till perioden "Ældre vikingetid" eller "Yngre vikingetid". Inskrifternas datering är därmed ofta vid och det är osäkert om de tillhör den tidsperiod jag försöker ringa in. Ur denna grupp inkluderas i regel inte inskrifter som i databasen är tidfästa till perioden från 900-tal och in på 1000-talet; dessa är i de flesta fall kategoriserade som Jelling eller efter-Jelling i indelningen i *Danmarks Runeindskrifter* och även om någon av dem möjligen kan ha ristats under 900-talets första hälft går det nästan aldrig att peka på drag som gör det motiverat att föra dem dit (alternativt är de så fragmentariska att en bedömning är svår att göra).¹⁴ Samma sak gäller majoriteten av inskrifter i gruppen "Vikingetid" som daterats till 800–1000/1020/1050. Två av dessa inskrifter kan emellertid möjligen knytas till tidig vikingetid snarare än vikingatiden i allmänhet.¹⁵ Det rör sig om DR EM85;350 Hemdrup (som dateras till 800-tal av Moltke 1985, 352 och till c:a 850, dock med ett frågetecken, av Birkmann 1995, 265) som inkluderas och DR 323 † Lilla Harrie (med en möjlig *aft X*-formel) som förs till gruppen osäkra. Dessutom har fyra inskrifter på lösföremål från Hedeby utan närmare specificering förts till tiden för Hedebyns bebyggelse (800–1000) i databasen *Danske Runeindskrifter*. En av dessa, DR EM85;371A, inkluderas på grundval av sitt runtypologiska samband med två andra Hedebyinskrifter, DR EM85;370B och DR EM85;371B. Dessa två har kategoriserats som "Ældre vikingetid" och givits en närmare arkeologisk datering till 800-tal i databasen (och de inkluderas). Sambandet består i att DR EM85;371A liksom DR EM85;370B och DR EM85;371B är ristad med kortkvistrunor. DR EM85;371A förs dock

¹⁴ Det rör sig om DR 37, DR 44, DR 53, DR 56, DR 87, DR 88, DR 89, DR 114, DR 118, DR 133, DR 134, DR 219, DR EM85;221 och DR EM85;361. Dock inkluderas DR 34 (se nedan). DR 311 och DR 363 har kategoriserats som "Yngre vikingetid" men givits en liknande datering i databasen *Danske Runeindskrifter* (900–1000) och inkluderas inte. Även DR DKMjy102 exkluderas. Inskriften har enligt databasen inte undersökts runologiskt än och har bara förts till perioden "Vikingetid".

¹⁵ Exkluderade är däremot DR 164, DR 272, DR 273, DR 348, DR DKSj98 och DR EM85;547.

till gruppen osäkra eftersom fyndomständigheter indikerar att inskriften förmodligen är yngre än de andra två (Imer 2007, "Katalog", 158–160). De tre övriga Hedebyinskrifterna i kategorin "Vikingetid" exkluderas däremot; DR EM85;355, DR EM85;151A och DR DKS116 har inga karaktistika som knyter dem till tidig vikingatid, även om det heller inte är uteslutet att de är så gamla.

Gruppen "Yngre vikingetid" faller utanför den period jag undersöker, då majoriteten av inskrifterna dateras till tiden efter 970 i databasen *Danske Runeindskrifter*. Emellertid finns fyra, kanske fem fall där en datering är satt till tiden före 970. Fyra av dessa (DR 2, DR 4, DR 110 och DR 143) inkluderas. DR 2 Haddeby 2 och DR 4 Haddeby 4 har en historisk datering till tiden efter 934, men utifrån run- och språktypologi bör de enligt kommentaren i databasen inte vara yngre än 950. DR 110 Virring är daterad mellan 900 och 960 på runologisk-språkliga grunder i databasen, medan DR 143 Gunderup 1 utifrån inskriftens innehåll placeras före kristendomens införande och ges en datering 900–965. Däremot inkluderas inte DR DKSJy77 Ribe (Lindegården) som i databasen dateras till 950–975 på stilhistorisk grund. Inskriften kan innehålla ordet *sæl* 'själ' som alltså placerar inskriften i en kristen kontext.

Slutligen ska DR 254 Herlev, DR EM85;377 Älleköpinge, DR DKNJy76 Sofiendal samt två nyfynd från Ribe nämnas. Herlevstenen har inte förts till någon arkeologisk period i databasen *Danske Runeindskrifter*. Med en hänvisning till Stoklund (1994) uppges i en kommentar att "Herlev-stenen er tidligere blevet henregnet som uægte; et synspunkt, der dog kun er få objektive holdepunkter for, ud over at stenen er atypisk. Alternativt kunne Herlev-stenen ses som en tidlig vikingetidssten på linje med fx Malt-stenen". Stoklund (1994, 195) tar emellertid också upp två yngre drag som enligt henne kan tala mot en tidig datering av Herlevstenen, närvaron av en yngre form **raisti** samt att materialet är sandsten. Formen **raisti** är visserligen typologiskt yngre, men finns i inskrifter som möjligen ska föras till tidig vikingatid.¹⁶ Det finns dock inga andra exempel på danska inskrifter i sandsten från tidig vikingatid. Flera sandstensinskrifter finns emellertid från Birka (U 4, U 5, U 9 och U ATA3916/47), och några från övriga Sverige (G 40, Sm NOR2001;25 och Sö 176). Ett äldre typologiskt drag är **ansur*-runans form **𐌺**, vilket enligt Jacobsen (i *DR, Text*, sp. 1020) utmärker inskrifter i gruppen Helnæs–Gørlev. Herlevstenen förs till gruppen osäkra.

¹⁶ DR EM85;377, G 110 och N 300 inkluderas (i gruppen osäkra) trots att alla tre innehåller formen **raisti**.

Älleköpingestenen uppvisar både drag som snarast för den till sen vikingatid och drag som knyter den till tidig vikingatid och förs även den till gruppen osäkra. Äldre drag är prepositionen *aft*, samt runformerna (kortkvistformer), medan yngre drag består av formen *raisti* istället för äldre *raispi*. Det faktum att namnet *Billingr* skrivs **bilikr** med **r**-runa istället för **ᚱ**, behöver dock enligt Jansson (1965, 6) inte förstås som ett yngre drag; eftersom ordet som följer inleds med *r* kan man tänka sig en assimilation *rr > rr*. Vad gäller kortkvistrunformernas typ kategoriserar Johnsen (1968, 98, 167) dem som tillhörande den typologiskt äldsta gruppen, dit också bland annat Ög 136 Rök, Sm 144 Gursten och Vg 119 Sparlösa förts. Hon daterar Älleköpingestenen till cirka 900 eller tidigare. Jansson (1965, 6) daterar däremot inskriften till början av 1000-talet utifrån formerna *raisti* och *aft*. I databasen *Danske Runeindskrifter* har man valt att följa Johnsen och daterar Älleköpingestenen till 800–900, medan man i *Samnordisk runtextdatabas* verkar gå på Janssons linje med en tidfästning till 900-tal eller 1000-talets början.

Bronsbeslaget från Sofiendal har en stilhistorisk datering till runt år 800 enligt databasen *Danske Runeindskrifter*. Osäkerheten kring dess inkludering gäller alltså inte dess tidfästning utan tecknens karaktär; enligt en kommentar i databasen kan inskriften möjligen vara utförd med latinska bokstäver. Beslaget förs därför till gruppen osäkra.

Slutligen inkluderas två nyfynd hittade vid utgrävningen av handelsplatsen i Ribe. Inskrifterna har givits en arkeologisk datering till 800-talet och inkluderas därför (Price Persson 2018). Eftersom de ännu inte har givits ett signum omnämns de ”Ribe, kam (utan signum)” respektive ”Ribe, benplatta (utan signum)” i inskriftsförteckningen.

Ravnunge-Tue och Jellingmonumentet

En grupp inskrifter har bedömts något olika i Jacobsens typologi (i *DR, Text*, sp. 1013–1042) respektive i databasen *Danske Runeindskrifter*. DR 26 Læborg, DR 29 Bække 1 och DR 34 Horne har i *Danmarks Runeindskrifter* kategoriserats som för-Jelling, och DR 30 Bække 2 och DR 41 Jelling 1 som Jelling. De förstnämnda har alltså bedömts som typologiskt äldre än de sistnämnda. I databasen har istället Læborg- och Hornestenen givits en vid datering till hela 900-talet och förts till perioden ”Vikingetid”, medan inskrifterna på Bække 1, Bække 2 och Jelling 1 har tidfästs till någon gång under 900-talets första hälft och kategoriserats som ”Äldre vikingetid”.

Inskrifternas inbördes relation är omdiskuterad. Det eventuella sambandet gäller inskrifter ristade av Ravnunge-Tue (DR 26, DR 29, DR 34 och möjligen DR 30) och Jellingmonumentet (DR 41 och DR 42). Två stenar av

Ravnunge-Tue (DR 26 och DR 29) är resta efter Thyre, som han omnämner som *drotning sīna* på den ena av dem (DR 26). Lerche Nielsen (2005, 8–18) uppger att denna Thyre har förståtts som identisk med kung Gorms hustru Thyre som nämns på Jellingmonumentet, men han påpekar också att *drotning* inte behöver betyda specifikt 'drottning', utan kan översättas allmänt 'herskerinde, den kvindelige husbond' samt att kvinnonamnet ifråga förekommer i flera andra danska inskrifter, och att det därmed är möjligt att Ravnunge-Tue har rest inskrifterna efter en helt annan Thyre.¹⁷ I en kommentar i databasen *Danske Runeindskrifter* till Læborgstenen (med hänvisning till diskussion i Øeby Nielsen et al. 2005) uppges att Ravnunge-Tues stenar och deras datering har diskuterats utifrån ett antaget samband med Jellingmonumentet. Det verkar dock inte vara skilda bedömningar av detta samband som ligger till grund för de olika dateringarna i *Danmarks Runeindskrifter* respektive i databasen. I *Danmarks Runeindskrifter* (Text, sp. 52) menar man att det är mycket osäkert huruvida det är fråga om samma Thyre. Att Ravnunge-Tues stenar (DR 26, DR 29 och DR 34) anses äldre än Jellingmonumentet beror på att man menar att deras innehåll och komposition mer påminner om Helnæs–Gørlev-gruppen (se DR, Text, sp. 1021–1023, 52 f.). I databasens kommentar till dateringen (av t.ex. Læborgstenen) framgår att man inte vill ta ställning i frågan om Thyres identitet. Möjligen är emellertid anledningen till att både Bække 1 och den äldre Jellingstenen i databasen *Danske Runeindskrifter* har förts till 900-talets första hälft ett antagande om att det är samma Thyre som omtalas i de båda inskrifterna. Dateringen av Bække 1 kan nämligen i så fall knytas till den äldre Jellingstenen eftersom uppförandet av Thyres gravmonument omtalas i båda inskrifterna. Av Læborgstenens inskrift förstår vi bara att Thyre är död och på Hornestenen är det osäkert till vems minne inskriften är ristad. Möjligen är det därför man i databasen givit dessa två sistnämnda inskrifter en vid datering till hela 900-talet. Det förklarar dock inte varför Bække 2 är förd till samma tid som Bække 1.

Lerche Nielsen (2005, 8, 14 f., 18) har utrett de typologiska dragen i inskrifterna från Læborg, Bække 1 och Horne och menar att inskrifterna på grund av sin avvikande karaktär pekar i flera olika riktningar vad gäller inordnandet i en typologisk kronologi. Han anser att de kan vara samtida med Jellingstenarna, och att det kan vara fråga om samma Thyre,

¹⁷ Stoklund (2005) diskuterar och avfärdar ett tredje alternativ: Birgit Sawyer tänker sig att Gorms hustru Thyre senare gifte om sig med Ravnunge-Tue, och att denne alltså reste stenar efter sin hustru. Detta alternativ är dock enligt Stoklund inte troligt, bl.a. eftersom *drotning* inte kan användas som synonymt med 'hustru', utan alltså snarare betyder 'härskarinna'.

men det behöver inte vara så. Det är också den slutsats Nielsen (1954, 262) kommer fram till även om han lutar mer åt att ett samband finns. Lerche Nielsen (2005, 11) pekar emellertid ut Hornestenens komposition (istället för två raka rader består inskriften av ett oavbrutet textband) som ett typologiskt yngre drag.

Jag inkluderar samtliga inskrifter som berörts i diskussionen, med undantag av den yngre Jellingstenen (DR 42), eftersom bedömningen i *Danmarks Runeindskrifter* och i databasen *Danske Runeindskrifter* sammantaget verkar peka mot att Ravnunge-Tues stenar anses som samtida eller något tidigare än den äldre Jellingstenen.

Lerche Nielsen (2005, 19 f.) menar att DR 40 Randbøl kan vara ungefär samtida med Ravnunge-Tues stenar. Han spekulerar om Tue i Randbøl-stenens inskrift är identisk med Ravnunge-Tue. Enligt Jacobsens typologi i *Danmarks Runeindskrifter* förs inskriften till Jelling-gruppen, men i databasen *Danske Runeindskrifter* dateras den mellan 900 och 970. Eftersom sambandet med Ravnunge-Tue inte säkert går att fastställa förs inskriften till gruppen osäkra.

Sverige

På svenskt område kan runformer, ornament/textband och innehåll användas för att på typologisk grund föra en inskrift till tiden före 950/970. Inskrifter som hittats inom stadsområdet Svarta jorden (Birka) kan också dateras till tiden före cirka 970 och inkluderas därför.

Svenska inskrifter med kortkvistformer kan ofta räknas till tidig vikingatid. Det är dock bara för vissa runor det föreligger en skillnad mellan kort- och långkvistformen och några av formerna kan dessutom förekomma i båda systemen. Johnsen (1968, 14) menar att viktigast är **b**-runans form, ᛃᛃᛃ istället för ᛃ , men utslagsgivande är också **h**-runan, ᛕᛕ istället för ᛕ , och **m**-runan, ᛕᛕ istället för ᛕ .¹⁸ Även **r**-runan, ᛖ istället för ᛖ , och i något mindre utsträckning **s**-runan, ᛖ istället för ᛖ , kan vara särskiljande (Johnsen 1968, 16). Däremot kan särskilt kortkvist-**a** ᛗ och **-n** ᛗ , och i viss utsträckning också **-s** och **-t**, dyka upp i inskrifter annars ristade med långkvistformer (Källström 2010, 186). Runorna **n**, **a** och **o** med dubbelsidig bistav kan å andra sidan ingå i kortkvistinskrifter, medan **o**-runan med ensidig bistav ofta dyker upp i långkvistinskrifter (Källström 2013b, 108).

¹⁸ Johnsen (1968, 14) lägger möjligen mest vikt vid **b**-runans form eftersom detta kriterium även gäller för de norska kortkvistinskrifterna; dessa kan ha inslag av långkvist-**h** och **-m**, men har alltid kortkvist-**b**.

Jag vill också nämna att kortkvist-**t** finns i olika formvarianter; **᚛** och **᚛** är utmärkande för kortkvistfutharken, medan **᚛** kan dyka upp i inskrifter annars ristade med långkvistformer. Typ av runform har dock visat sig vara ett relativt trubbigt verktyg i urvalsarbetet eftersom systemen alltså delvis överlappar varandra och de viktigaste diagnostiska formerna (**b**, **h** och **m**) är relativt ovanliga.¹⁹

Förutom långkvistrunor är även stungna runor en anledning att på runologisk grund exkludera inskrifter (även danska och norska). Stungna runor räknar man med uppkom i Skandinavien omkring år 1000 (Lagman 1990, 140). Tidigast finns de belagda i Danmark (och möjligen samtidigt i Sverige) cirka 980–1000 (Knirk 2010, 190 m. litt.).

Utifrån djuornament och textband har Gräslund (t.ex. 2006) upprättat en typologisering av svenska vikingatida runstenar. Hennes sex grupper (Pr 1–5 och Fp) placerar hon efter år 1000 och de är alltså inte intressanta i sammanhanget. Gräslund tar också upp oornerade stenar, det vill säga inskrifter utan djuornament, vilka i *Samnordisk runtextdatabas* kategoriseras som RAK. Källström (2007a, 65–67) menar att det åtminstone finns fyra olika typer av RAK-inskrifter i det uppländska materialet, men bara en av dem utgörs av inskrifter från tidig vikingatid, ofta med kortkvistformer. Denna grupp inkluderas. En andra och tredje grupp utgörs enligt Källström av inskrifter med raka textrader tillsammans med någon typ av korsornament. Dessa daterar han till 1000-talets början respektive 1000-talets slut eller lite senare. Till en fjärde grupp räknar Källström RAK-inskrifter vars dateringar är osäkra. Typen RAK används därför inte här som ett säkert tecken på att inskriften är tidigvikingatida, men kan stärka ett sådant antagande om inskriften även visar andra äldre drag.

Möjligen kan bruket av skiljetecken visa på ålder. I inskrifter från Götaland från tidig vikingatid används skiljetecken framförallt mellan satser, medan senare inskrifter ofta har dem mellan varje ord (Åkerström 2013, 74).

Inskrifter (även från danskt och norskt område) med kristna drag inkluderas inte. Det kan röra sig om ornament i form av kors, kristet innehåll (böner), samt föremålstyper knutna till kristna miljöer (gravhällar). Palm (1992, 31) framhåller dock att invändningar gjorts mot att använda kristna attribut som grund för relativ datering av inskrifter. Wessén (i *SRI*, 3: lix) och Svärdström (i *SRI*, 5: liii f.) menar till exempel att förekomst eller

¹⁹ Jfr Barnes (2006, 22–24) som ifrågasätter huruvida vi ska se de två formvarianterna som åtskilda system, medan Källström (2013b, 108) tvärtom menar att de två varianterna sällan blandas i samma inskrift.

avsaknad av ett kristet inslag inte behöver vara knutet till kronologi, utan snarare kan ha att göra med lokala traditioner.²⁰ Frånvaron av kristna drag tolkar jag därför inte som ett tecken på ålder.

Andra innehållsliga drag som kan betraktas som tillhörande äldre vikingatid är minnesformler av typen *aft* X (detta gäller inte bara svenska inskrifter), som finns på exempelvis DR 192 Flemløse 1 och Ög 136 Rök. Inskrifter med denna typ av formel inkluderas alltså, medan minnesinskrifter med formeln *X reste denna sten efter Y* exkluderas om inte andra drag finns som pekar mot tidig vikingatid.

Slutligen används prepositionen *aft/æft* istället för den yngre varianten *æftir* i det tidigvikingatida materialet (även utanför Sverige). Dock kan formen *aft/æft* inte användas som ensamt kriterium för att inkludera inskrifter eftersom varianten förekommer även i det senvikingatida materialet (Peterson 1996, 242–244), men möjligen kan *aft/æft* stödja antagandet att inskriften är från tidig vikingatid om den också uppvisar andra äldre drag. Inskrifter vilka innehåller den yngre prepositionen *æftir* exkluderas emellertid. Bara undantagsvis inkluderas en inskrift med *at*, som är sekundär till *aft/æft* (Peterson 1996, 241).

Birka

Vad gäller steninskrifter från Birka uppger Källström (2013b, 108, not 5) att U 4, U 5 och U 9 påträffades inom Birkas gamla stadsområde (Svarta jorden) och därför bör tillhöra äldre vikingatid. Dessa inkluderas därför (enligt Källström finns rester av fem olika runstenar samlade under U 9).

Ett bryne (U Fv1913;276) från Birka, Svarta jorden, har en inskrift **opuft** med en urnordisk **o**-runa. Källström (2013b, 109 f.) framhåller emellertid att fyndförhållandena snarare talar för vikingatid och föreslår att **o**-runan kan förstås som en begreppsruna *ōðal* 'odal', och den följande sekvensen **puft** *pyft* f. 'tjyvnad'. Tolkad på detta sätt är den äldre runformen markerat använd (se ovan) och är jämförbar med **þ**-runan på Ög 43 Ingelstad. Jag inkluderar därför inskriften, men med viss tveksamhet på grund av tolkningens osäkerhet: Vilket syntaktiskt sammanhang har exempelvis begreppsrunans *ōðal* med *pyft*?

Vidare nämner Källström (2014, 112) ett fragment av ett bränt ben som hittats i Svarta jorden. Källström läser ***þ** och menar att det därför troligen är fråga om långkvistrunor. Eftersom fyndplatsen indikerar att föremålet ristats före cirka 970 inkluderas inskriften. Fragmentet har ännu

²⁰ Det har också diskuterats huruvida korset alltid ska uppfattas som ett uttryck för kristen tro (t.ex. Moltke 1985, 255, 273).

inte givits något signum och omnämns ”Birka, runben (utan signum)” i inskriftsförteckningen.

Fem inskrifter, U ANF1937;178B, U ANF1937;179, U NOR2001;24, U NOR2002;26 och U NOR2002;28 har hittats i den så kallade Garnisonen, ett långhus som legat nära borganläggningen på Birka och där man anser att krigarna bodde (Källström 2014, 110–112 m. litt.; Gustavson 2009, 122–124; Pereswetoff-Morath 2017, 209). Byggnaden där tre av fynden gjordes, och de övriga troligen hör hemma, kan dateras till 900-talets senare hälft (Källström 2014, 111). Charlotte Hedenstierna-Jonson (i personlig kommunikation med Charlotte Hedenstierna-Jonson via Laila Kitzler Åhfeldt i e-brev till artikelförfattaren, 2018-01-08) menar att ett mer precist slutdatum för Garnisonen kan sättas till 975/980, alltså till ungefär samma tid som hon menar att Birkas stadsområde bör ha övergivits. Eftersom samtliga fem föremål alltså tycks tillhöra samma tidsperiod som Birkas stadsområde inkluderas de utifrån sin arkeologiska datering.

Gotland

Från Gotland kommer en grupp bildstenar med kortkvistinskrifter av vilka vissa på grund av osäkra dateringar inte omedelbart kan inkluderas. Jag tar här framförallt min utgångspunkt i Snædals (2002) respektive Källströms (2012) resonemang. Snædals (2002, 49 f., 64) datering utgår från run- och språkdrag samt från stilhistoriska dateringar av ornamentiken; hon tar fasta på Eshlemans (1983) och Varenius (1992) modifieringar av Lindqvists (1941–1942) gamla kronologi, vilka innebär att bildstenar med kortkvistformer inte som hos Lindqvist förs till 700-talet, utan kan dateras till senare tid, vissa så sent som till 900-talet. G 109 Ollaifs, G 310 Hangvars kyrka och G 252 Lokrume menar Snædal (2002, 48–54, 64) är från mitten eller andra delen av 800-talet, medan G 110 Tjängvide är från 900-talets andra hälft eller omkring 1000. Från samma tid är enligt henne kortkvistinskriften G 280 Pilgårds (ej bildsten), medan G 225 Svenskens (en spjutspets) är från 1000-talets början. Övriga kortkvistinskrifter från perioden 700–1025 behandlar Snædal (2002, 43, 48) av olika anledningar inte: G 248 Riddare och G 305 Hangvars kyrka på grund av deras stora skador, G 268 Lillbjärs och G 157 Gothem på grund av deras fragmentariska och otolkade runföljder. Dessutom diskuterar hon inte G 186 † och G 187 Stenhuse. Hon nämner dock kort dateringar även för dessa ristningar. Inskrifterna från Stenhuse menar Snædal (2002, 64, not 61 och 62) inte kan dateras närmre än till före år 1000, medan Gothemstenen sannolikt hör till 900-talet, samt Riddare- och Hangvarstenen till 800-talets mitt eller dess senare halva (om Lillbjärsstenen se ovan).

Vad gäller Tjängvidestenen är Källström (2012, 124 f.) och Snædal eniga; inskriften tillhör ett typologiskt yngre skikt i gruppen av kortkvist-inskrifter från Gotland. Källström uppger att inskriften har en blandning av äldre och yngre drag, äldre *aft* istället för yngre *æftir*, men yngre *ræisti* istället för äldre *ræisþi*. På fastlandet används det sistnämnda äldre *ræisþi* ännu under 1000-talets början enligt Källström, och inskriftens skrivning **stainin** menar han möjligen för inskriften till en senare tid än så eftersom runföljden har tolkats som bestämd form av *stæinn*, en form som skulle vara mycket ovanlig i det vikingatida materialet. De tidigaste beläggen på bestämd form i nordiskt språk finns enligt Stroh-Wollin (2014, 236) i två inskrifter från Uppland (U 644 och U 669), båda från 1000-talet. Hon (2014, 237) menar att bildandet av bestämdhetssuffixet snarast kan föras till 1100-talet, men att själva utvecklingen kan ha startat tidigare. Som lösning på skrivningen **stainin** på Tjängvidestenen lägger istället Stroh-Wollin (2014, 236) fram tolkningen *stain (h)inn* 'denna sten', medan Källström (2012, 124 f.) föreslår att ristaren av misstag kan ha råkat rista de två sista runorna i **stain** två gånger.

Snædals datering av Lokrumestenen till mitten av 800-talet eller 800-talets andra hälft menar Källström (2012, 126 f.) däremot är felaktig, eftersom inskriftens påstådda äldre språkformer kan ifrågasättas. Han anser att **raisþu** (en äldre form) snarast ska läsas **raistu** (en yngre form). Vidare menar han att läsningen **pau aft**, där båda orden är typologiskt äldre former, är en ren rekonstruktion utan stöd av ristningsspåren på stenen och att en troligare läsning är **pita at**. Tills sist menar han att tolkningen av **kupuiu** som *Guðvīu*, med bevarad stamvokal efter lång stavelse, är mycket osäker; runorna före och efter är delvis oläsliga och sammanhanget i texten är svårt att greppa. Ett enda potentiellt äldre drag återstår enligt Källström, nämligen **kublu kumblu**. Men detta påpekar han behöver inte röra sig om en bevarad stamstavelse efter lång stavelse utan kan vara en inskottsvokal. Som paralleller till en sådan skrivning nämner Källström Ög N267 Stora Valby och N 300 Eikeland. Språket på Lokrumestenen menar Källström därmed snarast går att jämföras med det på Tjängvidestenen eller möjligen är ännu yngre, eftersom Lokrumestenens form *at* annars inte förekommer bland de gotländska kortkvistinskrifterna, utan dyker upp först senare.

Källströms och Snædals datering av det yngsta skiktet av gruppen kortkvistinskrifter på Gotland skiljer sig åt även på andra punkter. Tjängvide- och Pilgårdstenen tidfäster Snædal (2002, 64) till 900-talets andra hälft eller till omkring 1000, och spjutspetsen från Svenskens till 1000-talets början. Källström (2012, 122) tycks dock ovillig att datera någon av dessa

inskrifter senare än till 900-talets slut. Han menar att kortkvistmaterialet från Gotland bör ha samma utsträckning i tiden som på det svenska fastlandet, och alltså tillhöra 800- och 900-talen. De gotländska inskrifter som givits en extern datering talar enligt Källström för detta: Ett djurhuvudformat spänne (G 355) bärande en inskrift med kortkvistformer dateras stilhistoriskt till cirka 800–900, och spjutspetsen från Svenskens kan på grund av sin dekor i Jellingstil tillskrivas 900-talets andra hälft.²¹ Källström (2012, 120, 127) vill heller inte datera den yngre Lokrumestenen till senare än 900-talets andra hälft, även om man i så fall måste räkna med att skrivningarna **raistu** med **t** och formen **at** fick ett tidigare genomslag på Gotland än på fastlandet. Pilgårdsstenen menar han däremot är svår att utifrån typologi placera in bland de övriga inskrifterna på grund av dess avvikande karaktär.

Frågan är alltså om samtliga gotländska kortkvistinskrifter bör inkluderas, trots att Snædal menar att de yngsta av dem kan ha ristats efter år 1000. Det verkar dock finnas anledning att behandla de gotländska kortkvistinskrifterna som en grupp. Källström (2012, 121, 127) anser att den skrifttradition som dessa representerar skiljer sig från de yngre bildstenarna med långkvistformer vad gäller textupplägg och bruk av skiljetecken. Dessa långkvistinskrifter för han på grund av deras ornamentik och språk till 1000-talet. För konsekvensens skull är det också rimligt att inkludera alla gotländska kortkvistinskrifter eftersom jag räknar motsvarande inskrifter från svenska fastlandet till den tidigvikingatida perioden på typologiska grunder. Jag inkluderar därför samtliga inskrifter i denna grupp, men för att ändå markera en osäkerhet kring de inskrifter som uppvisar yngre drag av olika slag (och alltså möjligen kan ha ristats efter cirka 950/970) kommer vissa att placeras i gruppen osäkra.

Ett fragment från Stenhuse (G 186 †), Gothem- och Ollaifsstenen, samt G 310 Hangvars kyrka (dock med långkvist-**R**) uppvisar kortkvistformer och inkluderas alltså. Ollaifsstenen och G 310 Hangvars kyrka uppvisar dessutom andra äldre drag; den förstnämnda har en eventuell *aft* X-formel, och den sistnämnda en osynkoperad form *sunu*. Även det andra fragmentet från Stenhuse (G 187) inkluderas. Svärdström (i SRI, 12: 128) menar att G 186 † och G 187 eventuellt kan ha utgjort en och samma sten.

²¹ Vid ett tidigare tillfälle beskriver Källström (2007a, 145) emellertid G 225 som senvikingatida men anger ingen närmare datering. Vidare uppger Snædal och Gustavson (i *Gotlands runinskrifter—del 3*) att en arkeologisk datering av spjutspetsen G 225 satts till 900-talets slut eller till 1000-talet, och att dekoren i Jellingstil möjligen pekar mot 900-talets slut. De menar att runformerna endast kan placera inskriften bland de senare från tidig vikingatid, medan språkformerna inte är till någon hjälp vid dateringen.

G 187 uppvisar inga säkra kortkvistformer, men **u**-runornas lågt ansatta bistavar är en form som förekommer i kortkvistinskrifter (se Johnsen 1968, 23–31) och liknar dessutom **u**-runan på G 186 †.

Även Pilgårdsstenen uppvisar kortkvistformer men förs trots detta till gruppen osäkra. Inskriften har jämförts med Sö 113 Kolunda och Öl 1 Karlevi på grund av sin utformning (t.ex. Snædal 2002, 60), två inskrifter vilka uteslutits ur mitt material. Den förstnämnda exkluderas eftersom den typologiskt inte med säkerhet kan kategoriseras som en kortkvistinskrift (se nedan), och den sistnämnda då inskrifter daterade till 900-talets slut i *Samnordisk runtextdatabas* exkluderas om inte särskilda skäl föreligger. Snædal placerar även Pilgårdsstenen som ovan nämnts till 900-talets andra hälft. Ungefär samma bedömning verkar Gustavson (i *Gotlands runinskrifter—del 3*) göra. Han nämner emellertid också att Pilgårdsstenen uppvisar äldre drag, som formen *aft* samt (eventuellt) användningen av verbet *fā* 'måla; rista'.

Också Tjängvide- och Lokrumestenen förs till gruppen osäkra. Som ovan konstaterats innehåller inskrifterna yngre språkdrag (dock den äldre formen *aft* på Tjängvidestenen). Spjutspetsen från Svenskens betraktar jag också som osäker, men här är det istället dekoren som utgör det yngre draget; dess stilhistoriska datering är som ovan nämnts satt till 900-talets andra hälft och öppnar därmed för möjligheten att inskriften ristats efter cirka 950/970. Dock innehåller inskriften verbet *fā*, men Källström (2007a, 145) föreslår att verbet kan ha varit vanligare i texttyper knutna till lös-föremål.

Två inskrifter återstår vars runologisk-språkliga typologiska tillhörighet inte går att avgöra eftersom för få eller inga runor är bevarade. Det rör sig om stenen från Riddare och G 305 Hangvars kyrka. Snædal (2002, 64, not 62) nämner i förbigående att dessa kan höra till samma period som G 109 Ollaifs, G 252 Lokrume och G 310 Hangvars kyrka med en hänvisning till diskussionen om olika indelningar av de gotländska bildstenarna på stilistiska grunder. Jag kan inte bedöma om Riddare och G 305 Hangvars kyrka stilistiskt har mer gemensamt med G 109 Ollaifs och G 310 Hangvars kyrka som uppvisar äldre drag, eller med G 252 Lokrume som snarast ska föras till det yngre skiktet. Stenen från Riddare och G 305 Hangvars kyrka förs därför till gruppen osäkra.

Slutligen ska även bildstensfragmentet G 266 Stenkyrka kyrka nämnas i detta sammanhang. Enligt Källström (2012, 122) är inskriften utförd helt i kortkvistformer. Runformen †, tidigare läst **o**, menar Källström är ett **b**, och långkvistformen † **h** läser han istället † **a**. Källström preciserar emellertid inte om inskriften ska ses som en del av gruppen bildstenar

med kortkvistinskrifter. Snædal (i *Gotlands runinskrifter—del 3*) daterar dock fragmentet till tiden omkring 1000, dock utifrån läsningen *** h** och **† o**. Vidare menar hon att inskriftens upplägg, där textbandet följer stenens kanter, pekar mot en yngre typ av bildsten liknande G 116 Smiss.²² Inskriften från Stenkyrka kyrka bör av denna anledning möjligen inte sättas i samband med de övriga gotländska kortkvistinskrifterna. Inskriften förs till gruppen osäkra.

Problematiska fall

Ett antal inskrifter är av olika anledningar problematiska. Inledningsvis tas tre inskrifter upp vilka inkluderas, därefter ett antal inskrifter vilka alla av olika skäl exkluderas.

Den första av de tre inkluderade inskrifterna, U 752 Viggby, räknar Källström (2007b, 50) till 800–900-tal. Inskriften är ristad med kortkvistformer. Två runristade kopparbleck, Öl BN83 och Öl BN84 Klinta, inkluderas utifrån en arkeologisk datering; de återfanns i en grav som utifrån övriga fynd daterats till cirka 900–950 (Pereswetoff-Morath 2017, 215 m. litt.). Inskrifterna är endast fragmentariskt bevarade, men utifrån Pereswetoff-Moraths (2017, 216) läsning innehåller i alla fall Öl BN84 flera exempel på kortkvistrunformer (**a**, **s** och **t** samt möjligen **b/o** och **r**).

Sex inskrifter som innehåller typologiskt yngre drag som stungna runor eller långkvistformer exkluderas. Den första, U 10 Dalby, visar både äldre och yngre drag. Den har kategoriserats RAK? i *Samnordisk runtextdatabas*, och Källström (2007b, 50) räknar inskriften till samma tid (800–900-tal) som kortkvistinskrifterna från Birka (U 4, U 5 och U 9). Ett äldre drag är minnesformeln som inleds *aft* X. Dock är inskriften ristad med en blandning av långkvist- (**s** och **b**) och kortkvistformer (**r**; utifrån Nordéns 1943, 219–221 läsning). Mest problematisk är dock en påstått stungen **u**-runa, som pekar mot tiden efter år 1000. Wessén och Jansson (i SRI, 6: 11) uppger att **u**-runan är ”tydligt stungen”, medan Nordén i sin läsning inte markerar stingningen. Möjligen hade inskriften kunnat föras till gruppen osäkra, men eftersom jag tyvärr inte har kunnat undersöka inskriften exkluderar jag den på grund av den eventuellt stungna runan.

Av den andra inskriften, Ög 174 Skärkind, är bara ett fragment bevarat och dess komposition har med viss osäkerhet kategoriserats som RAK i *Samnordisk runtextdatabas*. Inskriften verkar uppvisa en blandning av

²² En av de anonyma bedömarena av denna uppsats påpekar dock att G 266 Stenkyrka kyrka har ”en kanthård med flåtornering utanför runbandet som visar att den bör tillhöra samma typ som de övriga bildstenarna med kortkvistrunor”.

långkvist- och kortkvistformer. Enligt Brate (i *SRI*, 2: 164) tycks **h** och **t** av långkvistform respektive **s** och **a** av kortkvistform vara representerade. Brate läser också ett kortkvist-**b**, men det är osäkert om detta verkligen stämmer. Johnsen (1968, 152) uppger att fotot i *SRI* 2 (pl. lviii) har en uppmålad form **þ o**, medan ett foto i ATA har **þ b**. Hon menar att det inte går att avgöra vilket som är korrekt, eftersom stenen här är skadad. I en rapport i ATA (Dnr 4652/74) från 24/7 1974 skriver Gustavson emellertid att formen ifråga är **þ** men han läser ändå runan som kortkvist-**b**. Runföljden ifråga (...-**blas**) tolkas av Brate (i *SRI*, 2: 165) som *[ku]mbblas* 'högläggas'. Den fragmentariska inskriften är emellertid i övrigt otolkad, och ett textsammanhang kan alltså inte stödja Brates tolkning och läsningen **þ b**. Formen **þ**, om det är detta som står på stenen, menar jag därför i vanlig ordning borde läsas **o**. Endast ett fåtal exempel (GR 76, Sc 14, Sh 3 och Vr 3) finns på **þ** för **b** (Johnsen 1968, 23–31; Barnes och Pages 2006, 131; Jansson i *SRI*, 14.2: 69). Om kortkvist-**b** inte är belagt kan Skärkindstenen inte säkert inkluderas,²³ eftersom kortkvistformer av **s** och **a** också förekommer i inskrifter i övrigt ristade med långkvistformer.²⁴ Skiljetecknet ska dock nämnas som ett eventuellt äldre drag. Det består av tre punkter vilket bland Götalandsinskrifter snarare verkar höra hemma i inskrifter från tidig vikingatid (Åkerström 2013, 30–32). Antalet inskrifter denna kronologi grundar sig på är dock så få att det är svårt att dra några säkra slutsatser om skiljetecknets utformning över tid.

Den tredje inskriften, Sö 113 Kolunda, kan enligt Källström (2007b, 50) möjligen höra till ett äldre skikt av de södermanländska vikingatida inskrifterna. Kolundastenen har kategoriserats som RAK i *Samnordisk runtextdatabas*, och är ristad med en blandning av kort- och långkvistformer (kortkvist-**s** och -**r**, men långkvist-**h** och maskros-**m**). Om maskros-**m** [¶] uppger Fridell (2015, 196) att formen i det svenska materialet får stå tillbaka för **ŷ** i början av 1000-talet eller slutet av 900-talet. Maskros-**m** kan alltså inte med bestämdhet placera inskriften före cirka 970. Kortkvistformer av **s** används som ovan nämnts ibland tillsammans med långkvistformer i inskrifter från tiden efter år 1000, varför närvaron av dessa inte typologiskt gör inskriften till en kortkvistinskrift. Även kortkvistform av **r** kan dyka upp tillsammans med långkvistformer (t.ex. Öl 56 och Vg 9). Kolundastenen inkluderas därför inte.

²³ En annan bedömning gör Källström (2007a, 134 f.) då han räknar Ög 174 som en kortkvistinskrift tillhörande äldre vikingatid.

²⁴ En av de anonyma bedömarna av denna uppsats menar dock att sådana inskrifter är "mycket sällsynta i landskapen söder om Mälaren".

Den fjärde inskriften finns på en koppardosa från Sigtuna (U Fv1912;8), ristad med långkvistrunor. Utifrån runformerna och deras användning för von Friesen (1912, 19) inskriften till tiden mellan 1020/1030 och 1050, medan Imer (2007, "Katalog", 319) öppnar för en tidigare datering (900–1000?). Eftersom föremålet är funnet i Sigtuna är det troligen från tiden efter 970-talet eftersom staden ska ha anlagts först då (*Nationalencyklopedin*, "Sigtuna"). Inskriften utesluts på grund av fyndförhållanden och att den runtypologiskt snarast kan föras till den senvikingatida runtraditionen i och med bruket av långkvistrunor.

Den femte och sjätte inskriften finns i Värmland. Jansson (i *SRI*, 14.2: 61, 69) uppger att von Friesen daterar den ena, Vr 3 Västra Hovlanda, till omkring 1025, och den andra, Vr 2 Rör, till 1050. Anledningen att von Friesen bedömer den ena som något tidigare än den andra är enligt Jansson förmodligen eftersom Västra Hovlandastenen har kortkvist-**b** (dock med den avvikande formen **ᵔ**), medan inskriften från Rör har långkvist-**b**. Utifrån runformerna skulle möjligen inskriften från Västra Hovlanda därför vara aktuell att inkludera. Förutom **b** finns här kortkvistformer av **s** och **t**. Inskriften har också kategoriserats som RAK i *Samnordisk runtextdatabas*. Emellertid finns andra drag som pekar bort från äldre vikingatid. Skiljetecken tycks exempelvis används mellan varje ord. Det typologiskt yngre *æftir* används, inte *aft/æft*. Inskriften tillhör alltså inte med bestämdhet äldre vikingatid, och von Friesens bedömning bekräftar detta. Inskriften inkluderas därför inte.

En kort inskrift (Ög MÖLM2003;174) har en osäker runtypologisk tillhörighet och inkluderas därför inte. Den otolkade inskriften (**akn**) finns på en skafthålsyxa och består enligt *Samnordisk runtextdatabas* av kortkvistrunor. Kommentaren lyder "kortkvistrunor, **a**-runorna har bistav till vänster resp. höger, **t**-runan (**k**-runan) har bistav till höger". Kommentaren tar sin utgångspunkt i von Friesens (F7, 54) läsningsförslag **ata** (eller möjligen **aka**). En **a**- eller **n**-runa med ensidig bistav kan som sagts också användas tillsammans med långkvistformer, och den mellersta runans form liknar, precis som läsningen i *Samnordisk runtextdatabas* anger, en **k**-runa (foto i MÖLM2003). Inskriften inkluderas därför inte. Jag gissar att von Friesen har velat se en **t**-runa med formen **ᵔ**. Utan andra säkra kortkvistformer finns emellertid ingen anledning att läsa **t** **ᵔ**, som är en relativt ovanlig form.

Norge

För de norska inskrifterna kan runformer, ornament/textband, innehåll och i viss utsträckning språkliga drag användas för att på typologisk

grund föra inskrifter till tiden före cirka 950/970. Dessutom använder jag Olsens (i *NlyR*, 5: 238–245) kronologi.

Bland de norska inskrifterna finns som ovan nämnts inte samma tydliga gräns mellan kortkvist- och långkvistformer. Olsen (i *NlyR*, 5: 239) menar att bruket av kortkvistrunor i Sverige under 800- och 900-talet liknar det i Norge, förutom att kortkvistformerna inte är lika dominerande; redan tidigt dyker långkvistformer upp, till exempel på N 140 Valby som har **l** **r**. Att använda runformer som utgångspunkt vid materialurvalet är alltså svårt.

Olsen (i *NlyR*, 5: 239 f.) räknar upp sammanlagt elva inskrifter från 800-talet,²⁵ varav exempelvis N 2 Bjørneby och N 579 Kaupang har långkvistformer av **s**- respektive **m**-runan. Av dessa inkluderas samtliga, utom N 300 Eikeland som förs till gruppen osäkra på grund av närvaron av en yngre språkform *reisti*.

Johnsen (1968) ställer upp en typologisk kronologi över kortkvist-inskrifterna (även de svenska). Dock är denna inte till stor hjälp för den kronologiska avgränsning jag vill göra. Utifrån vilken/vilka sidor **a**, **n**, **b** och **o**-runornas bistavar uppträder på räknar hon (1968, 14 f.) med tre olika formkombinationer av kortkvistrunrader (A, B och C), där A-varianten är den typologiskt äldsta. Utifrån hennes kronologiska översikt över materialet (1968, 89 f., 98 f.) tycks dock norska inskrifter framförallt ha typen C, och i lite mindre utsträckning B, men utan att detta på ett tydligt sätt samvarierar med en kronologisk fördelning.

Vissa språkliga drag kan användas vid materialurvalet. I Norge går **r** /**r**/ i ändelser ur bruk tidigt för att ersättas med **r** /**r**/ (*NlyR*, 2: 175). Inskrifter med bevarat **r** /**r**/ inkluderas därför.

Få typologiska hållpunkter finns alltså för det norska materialet, och få inskrifter inkluderas därför på sådana grunder; de kan i allmänhet lika gärna ha ristats senare än den tidsperiod jag undersöker. I första hand består det norska undersökningsmaterialet därför av externt daterade inskrifter.

Man-Jæren-runor/"den norske kortkvisttypen"

Vad gäller det norska runbruket under 900-talet och fram till 1050 betraktar Olsen (i *NlyR*, 5: 240–242) inskrifterna från Isle of Man som äldst i denna grupp, stilhistoriskt daterade till tidigast cirka 930. Runformskombinationen kan enligt Olsen också hittas i en grupp norska inskrifter från i första hand Jæren (men också Valdres, Hadeland, Ringe-

²⁵ N 2, N 127, N 137, N 138, N 139, N 140, N 282, N 283, N 284, N 300 och N 579.

rike och Vest-Agder), och kallas därför ibland Man-Jæren runor. Formkombinationen uppger Olsen består av kortkvistformer tillsammans men långkvist-**m**, och i vissa fall även långkvist-**h**, samt **a**, **n**, **o** och **b**-runor med dubbelsidiga bistavar. Barnes (2013, 76) ifrågasätter emellertid beteckningen, eftersom denna kombination av runformer är för allmän för att bevisa ett samband mellan områdena ifråga. Spurkland (1995, 2 f.) kallar istället kombinationen för ”den norske kortkvisttypen”. Vad gäller dateringen av gruppen norska inskrifter av Jæren-typ tidfäster Olsen (i *NlyR*, 5: 240 f.) dem till slutet av 900-talet eller början av 1000-talet.²⁶ Olsen räknar med att de av inskrifterna som har kors snarast ska föras till 1000-talets början. I vissa fall kan även ornamentik vara vägledande för en närmare datering; Spurkland (1995, 7 f.) diskuterar den relativa dateringen av en av inskrifterna i gruppen, N 84 Vang, med ornamentik i klassisk Ringerikestil vilket för inskriften till 1000-talets början. Hela denna grupp inskrifter verkar alltså med all sannolikhet höra till tidigast 900-talets slut och exkluderas därför.

Olsen (i *NlyR*, 5: 148 f.) har på typologiska grunder knutit N 543 och N 544 utan proveniens till den grupp inskrifter med runformskombinationen han kallar för Man-Jæren. N 543 jämför han bland annat med N 225 Klepp I och Braddan IV (IM MM135) från Isle of Man. Den sistnämnda är daterad till 980–990 i *Samnordisk runtextdatabas*. N 544 kopplar han samman med N 244 Helland II. Även dessa två, N 543 och N 544, exkluderas därför.

Problematiska fall

Två inskrifter utan extern datering och som är runtypologiskt tvetydiga inkluderas inte. Det gäller för det första N 98 Tanberg I som har en otolkad runföljd **hāl/hial** + **-oik/-bik**. Olsen (i *NlyR*, 2: 20 f.) menar att inskriften har påfallande många kortkvistformer: **a**-runa med ensidig bistav, **u** med lågt ansatt bistav, samt **þ** **b** av kortkvistform (möjligen **o**). Han vill därför koppla inskriften till de tidiga norska inskrifterna med kortkvistformer (N 2 och N 137) och daterar Tanbergstenen till cirka 900 och framåt. De dateringsgrunder Olsen använder menar jag är osäkra. Kortkvist-**b** och **a**-runor med ensidiga bistavar används också i inskrifter från bland annat Jæren som Olsen (i *NlyR*, 5: 240 f.) daterat till runt år 1000. Kvar av de påstådda kortkvistformerna är **u**-runan (**ubik**) som dock anges som osäkert läst i *Samnordisk runtextdatabas*. Tanbergstenen har dessutom

²⁶ Det rör sig enligt Olsen (i *NlyR*, 5: 240 f.) om N 64 Gran II, N 84 Vang, N 102 Hønen, N 208 Ryen, N 223 Njærheim I, N 224 Njærheim II, N 225 Klepp I, N 226 Klepp II, N 228 Tu, N 239 Stangeland, N 244 Helland II, och N 245 Helland III.

långkvistformen *** h**. Så vitt jag kan bedöma verkar formen *** h** dock inte vara till hjälp vid datering; långkvistformer finns representerade i tidiga norska inskrifter som ingår i mitt material (**s** på N 2 och **m** på N 579), men används också i yngre inskrifter. Exempelvis finns *** h** i vissa av inskrifterna med den så kallade Man-Jæren-runkombinationen (se *NlyR*, 5: 240 f.). På grund av sin oklara status inkluderas Tanbergstenen inte. På samma sten finns ytterligare tre inskrifter (N 99, N 100 och N 101) vars datering Olsen (i *NlyR*, 2: 22 f.) inte kommenterar. Dessa inkluderas därför inte.

För det andra inkluderas inte N A11 Sande, Gimsøy. I *Samnordisk runtextdatabas* anges dels Runearkivets preliminära läsning, dels en av Høst (1958). Hon läser (1958, 304–306) en stungen **b**-runa, men menar att **b**-runan ska förstås som en förkortning av **brupir** och stingningen som ett skiljetecken. Høst väljer denna tolkning eftersom runformen då är förenlig med de äldre skrivningar hon räknar med, i först hand **raispā**, med **p** istället för **t**. Høst (1958, 324, 339) kan därmed datera inskriften till 900-tal, trots den stungna runan. I Runearkivets preliminära läsning räknar man dock med en faktisk stungen **b**-runa, det vill säga den translittereras **p**. Man har inte heller läst **raispā**, utan bindrunorna har lösts upp på annat sätt. Det verkar alltså som om grunderna för Høsts tidiga datering kan ifrågasättas.

Olsen (i *NlyR*, 1: 173–176) diskuterar en grupp steninskrifter med dekor, vilka har givits en relativ stilhistorisk datering: N 61 Alstad I, N 68 Dynna och N 84 Vang i ringerikestil (kanske även N 66 Gran kirke IV), N 230 Reve troligen i yngre Jellingstil och N 228 Tu som inte går att stilbestämma närmare än till vikingatid. Spurkland (1995, 8) uppger att Alstadstens ornamentik nu snarare ses som en övergång mellan mammenstil och ringerikestil och dateras relativt till sent 900-tal (den klassiska ringerikestilen, till vilken till exempel Vang- och Dynnastenen räknas, utvecklas runt 1025 enligt Spurkland). Ornamentiken på sänkets från Reve uppger Olsen (i *NlyR*, 3: 162) ha daterats till runt år 1000. Inskrifterna i denna grupp inkluderas alltså inte.

Några inskrifter inkluderas utifrån sin arkeologiska datering. N 458 Gravråk uppger Olsen (i *NlyR*, 5: 23) troligen kommer från ett gravfynd från äldre vikingatid, men eftersom föremålet inte katalogförts går det inte att säga med säkerhet. Inskriften förs till gruppen osäkra.

I den så kallade Slemmedalskatten har två rembeslag av silver med tre korta inskrifter (N A210, N A211 och N A212) återfunnits. Skatten innehöll mynt utifrån vilka man räknat med att föremålen kom i jorden efter 915/920, och förmodligen senast 925 (Skaare 1982, 39). Blindheim (1982, 29) menar att skatten troligen samlats ihop under en längre tid, åtminstone under 800-talets andra hälft. Enligt Liestøl (1982, 47) kan run- och språk-

former inte datera inskriften närmare än till vikingatid, företrädesvis före år 1000. De tre inskrifterna inkluderas utifrån den arkeologiska dateringen.

Två inskrifter har möjligen en äldre minnesformel av typen *aft X*. På detta sätt inleds för det första N 209 Oddernes I. Formeltypen, avsaknaden av skiljetecken, samt **u**-runa för /o/ menar Knirk (1993, 178) indikerar att inskriften kan vara tidig; kanske 900-talets första halva. Inskriften inkluderas. För det andra menar Knirk (1992, 10) att fragmentet N A326 Vik med runföljden + **stain** × **i**- möjligen kan förstås som *steinn is eftir X*. Kanten före radens början bedömer han vara stenens ursprungliga, varför inskriften kan ha startat här. Knirk menar att långkvistformer och skiljetecken mellan ord pekar mot vikingatid, kanske 1000-tal, medan den ålderdomliga varianten av minnesformeln snarast hör till 900-tal. Dateringsgrunderna är dock för osäkra för att jag ska inkludera inskriften. Framförallt är det inte säkert att det rör sig om en äldre formel; som Knirk påpekar kan det vara fråga om ett personnamn. Inskriften är dessutom av sandsten (Knirk 1992, 10) vilket emellertid i sig inte är grund för att utesluta fragmentet eftersom även andra tidiga inskrifter är av detta material.

Utomnordiska inskrifter

Förutom i den skandinaviska runtraditionens kärna, det vill säga Sverige, Danmark och Norge, har inskrifter hittats i nordiska kolonier i Ryssland, på Isle of Man och Orkney, i Skottland och England samt på Irland. Till det danska materialet räknar jag emellertid DE EM85;370 Elisenhof från nuvarande Tyskland. Av de utomnordiska inskrifterna inkluderas endast fyra från Ryssland, eftersom dateringarna för de övriga är osäkra. Särskilt gäller detta inskrifterna från Isle of Man, varför en diskussion av dessa ges stort utrymme här. Inledningsvis diskuteras dock de ryska inskrifterna.

Från Ryssland inkluderas RU NLT2004;5 Staraja Ladoga runpinne utifrån sin arkeologiska datering till 700–800-talet (Grønvik 2004, 3). Tre ytterligare inskrifter förs till osäker grupp. Det gäller för det första RU Melnikova2001;196 Staraja Ladoga amulett som återfanns i ett arkeologiskt lager som kan dateras till efter cirka 950, men en runologisk datering kan snarast sättas till 800–950 (Pereswetoff-Morath 2017, 262 f., 272). För det andra kan en liknande arkeologisk datering ges till RU Melnikova2001;181 Gorodišče I och RU Melnikova2001;189 Gorodišče II, dock med en viss tveksamhet vad gäller det sistnämnda blecket. De två inskrifterna hittades på ungefär samma plats uppger Pereswetoff-Morath (2017, 256 f.), men medan Gorodišče I återfanns i ett lager som kan dateras mellan 950 och 1000-talets början, kommer Gorodišče II från ett omrört

lager vilket alltså inte kan tidfästas. Enligt Pereswetoff-Morath kan dock blecken vara samtida eftersom inskriften på Gorodišče II motsvarar den på en av de två ristade sidorna på Gorodišče I. Mel'nikova (1987, 163–166) verkar istället luta åt att Gorodišče I är äldre än Gorodišče II, eftersom den förstnämnda är mer sliten, samt att hon betraktar Gorodišče II som en yngre kopia av Gorodišče I gjord av en oerfaren ristare. Pereswetoff-Morath (2017, 260 f.) argumenterar istället för att Gorodišče II är gjord av en minst lika skicklig ristare som Gorodišče I, men uttalar sig inte om förslitningsgraden. Inskrifter med en arkeologisk datering mellan 900-talets andra hälft och 1000-talets början brukar normalt exkluderas, men med utgångspunkt i runbruket verkar Pereswetoff-Morath vilja knyta Gorodišče I och II till andra tidigvikingatida bleck. Hon (2017, 261 f.) läser balansrunor (se not 9), äldre runformer samt bindrunor i balansform på Gorodišče I och II och detta menar hon närmast påminner om RU Melnikova2001;196 Staraja Ladoga amulett och U NOR1994;26A Hovgård. Den förstnämnda ger Pereswetoff-Morath (2017, 207, 272) en runologisk datering till 800–950, och den sistnämnda daterar hon till 800–900-talet. Förutom dessa paralleller menar hon (2017, 261) att Gorodiščeblecken I och II kan innehålla två runformer som närmast kan jämföras med tecken använda i chifferpartiet med äldre runor på Ög 136 Rök. Sammantaget tycks det alltså motiverat att på typologiska grunder knyta Gorodiščeblecken till det tidigvikingatida materialet, även om den arkeologiska dateringen innebär att de kan ha ristats efter cirka 950/970. På grund av denna ovisshet förs blecken emellertid till gruppen osäkra.

Ingen av inskrifterna från de nordiska kolonierna på de brittiska öarna inkluderas, trots att vissa av dem bedömts kunna vara äldre än cirka 950/970. Anledningen är inskrifternas osäkra datering, samt att de, även om de visar släktskap med framförallt den norska runtraditionen, kan ha kommit till i en kristen kontext, vilket exempelvis inskrifter från Isle of Man som uppvisar keltisk kristen påverkan antyder (Page 1983, 139; Barnes 2013, 77).

Dateringen av de 35 inskrifterna från Isle of Man är omdiskuterad (t.ex. Holman 1998; Barnes 2013) och ska kort kommenteras. Inskriftsgruppen dateras på stilhistorisk grund traditionellt till 930–1020 (Barnes 2013, 60). Sju inskrifter är i *Samnordisk runtextdatabas* förda till tiden före 950²⁷ och ytterligare åtta till 900-talets andra hälft. Problematiken består i att den konsthistoriska dateringen och den runologisk-språkliga inte går att jämkna på ett övertygande sätt. Wilson (1983, 178–183) urskiljer

²⁷ IM MM107, IM MM110, IM MM112, IM MM113, IM MM118, IM MM128 och IM MM131.

stilarna (i kronologisk ordning) Borre, Mammen, Mammen/Jellinge och Ringerike i Man-inskrifternas bild och ornamentik. Wilson (1983, 185) menar att Borrestilen, som alltså är den äldsta, har ett utvecklat motiv på stenarna ifråga och att dessa därför troligen ska placeras mellan cirka 925 och 950. Den stilhistoriska dateringen av Man-inskrifterna står alltså fast vid 930–1020. Dock för Holman (1998, 50–52) fram avvikande åsikter vad gäller hur länge Borrestilen användes i ett försök att skjuta fram dateringen något. I ett postscript meddelar hon dock (1998, 52) att hennes ansats avvisats av Wilson med hänvisning till paralleller i Skandinavien och nordvästra England.

Ska man tro på den tidiga stilhistoriska dateringen innebär det att vissa runologiska och språkliga drag dyker upp på Man-inskrifterna innan de är allmänt spridda i Skandinavien. Detta är svårförenligt med antagandet om att påverkan snarast har gått från Skandinavien (särskilt Norge) till Isle of Man, inte tvärtom. Exempelvis påpekar Barnes (2013, 75 f.) att novationer som stungna runor och $\mathfrak{H}$ för /o/ skulle dyka upp 50–100 år tidigare på Isle of Man än i Norge, där dessa drag börjar användas först under 1000-talets första hälft. I Danmark är stungna runor visserligen belagda från sent 900-tal uppger Barnes men menar att även detta är sent för att en influens därifrån ska vara trolig. Enligt Barnes är det heller inte bara i sena Man-inskrifter som stungna runor förekommer. Han nämner att sådana har identifierats på IM MM130 Michael III med Borre-stil, vilken utifrån stilhistoriska kriterier alltså hör till de tidigaste i gruppen. I *Samnordisk runtextdatabas* dateras inskriften från Michael III till ”trol. 1000-t”, men jag gissar att inskriftens runtypologi här har varit styrande. Förutom de stungna runorna menar Barnes (2013, 72) att det är märkligt att prepositionen *aftir/aftir/æftir/æftir* är vanligt förekommande så tidigt i Man-inskrifterna, eftersom formen i Skandinavien endast verkar ha använts sparsamt under 900-talets andra hälft för att först senare bli vanlig. Vill man inte underkänna den stilhistoriska dateringen nämner Barnes (2013, 75) möjligheten att novationerna istället kan ha uppkommit på de brittiska öarna och därifrån spridit sig till Skandinavien. Hypotesen förespråkas till exempel av Hagland och Page (1998), men avvisas av Knirk (2010, 192–194). Även Barnes (2013, 77) menar att runtraditionen i Norge eller i de nordiska kolonierna på brittiska öarna måste ha påverkat den på Isle of Man, inte tvärtom.

Förutom inskrifterna från Isle of Man skulle följande inskrifter från de brittiska öarna möjligen kunna falla inom mitt tidsspänn (med utgångspunkt i Barnes, Hagland och Page 1997 och Barnes och Page 2006): Or 11 Birsay IV, Sc 1 Laws, Monifieth, Sc 2 Hunterston, Sc 8 Kilbar, E 15 Penrith

och IR 13 Fishamble Street. På grund av dateringssvårigheter inkluderas ingen av dessa. Dateringen av Or 11 Birsay IV menar Barnes och Page (2006, 191) är osäker; det arkeologiska fyndlager där inskriften återfanns tidfästas visserligen till mellan slutet av 800-talet och 900-talets andra hälft, men det är osäkert om föremålet (en björntand) verkligen hör dit, det vill säga det kan ha kommit i jorden senare. Deras slutsats är att inskriften kan vara bland de äldsta skandinaviska inskrifterna på de brittiska öarna alternativt från 1000- eller 1100-talet. En bronsplatta från Laws, Monifieth (Sc 1) och en brosch från Hunterston (Sc 2) har givits en stilhistorisk tidig datering (Barnes och Page 2006, 215–217). Vad gäller bronsplattans datering utifrån ornamentiken går dock åsikterna isär (från sent 700- eller tidigt 800-tal alternativt ”rather later”) uppger Barnes och Page och när runinskriften kommit på plats kan man enligt dem bara gissa sig till. Vad gäller Hunterstonbroshen uppger Barnes och Page (2006, 217, 221) att en stilhistorisk datering satts till sent 600- eller 700-tal men att varken run- eller språkformer tillåter en närmare tidfästning av inskriften. De påpekar dock att den kan vara ett par hundra år senare än föremålet, som är av en typ som blev omodern under 900-talet. Ytterligare en brosch (E 15) har stilhistoriskt daterats till sent 800-tal eller tidigt 900-tal enligt Barnes och Page (2006, 331) och ska ha varit en del av ett vikingatida depåfynd. De uppger att runorna inte verkar slitna, varför de förmodligen ristats precis innan föremålet deponerats, dock ges ingen närmare tidsangivelse för när detta kan ha skett. Slutligen vill Barnes och Page (2006, 227–231) med viss tveksamhet ge stenkorsen från Kilbar (Sc 8) en tidig datering, dock inte före 900-talets början. Anledningen är närvaron av minnesformeln av den äldre typen *aft* X. Inskriften är dock fragmentariskt läst och Barnes och Page överväger huruvida det verkligen rör sig om denna variant av formeln. De finner dock inget troligt tolkningsalternativ. Vidare har Kilbarkorsets inskrift skiljetecken mellan orden samt formen *eptir* istället för *aft*, egenskaper som Barnes och Page påpekar är typologiskt yngre. Slutligen har IR 13 Fishamble Street (revben) hittats i ett arkeologiskt lager daterat till andra hälften av 900-talet enligt Barnes, Hagland och Page (1997, 42–44). De menar emellertid att det är osäkert huruvida inskriften verkligen ska ses som en runinskrift, eller bara som runliknande tecken, och ger därför ingen definitiv translitterering, även om förslag presenteras.

Avslutning

En förteckning över vilka inskrifter som kan räknas till tidig vikingatid (c:a 700–950/970) är studiens huvudsyfte. Totalt uppgår denna till 132

inskrifter, varav 27 stycken är placerade i "osäker grupp". Av de 132 inskrifterna är 56 från danskt, 53 från svenskt, 19 från norskt samt 4 från utomnordiskt område. Av de 56 inskrifterna från Danmark är 18 inskrifter på lösföremål och 38 på sten. Av de 53 inskrifterna från Sverige är 21 inskrifter på lösföremål och 32 på sten. Från Norge kommer 15 lösföremål men bara 4 steninskrifter. Inskrifterna från utomnordiskt område är alla fyra på lösföremål. Att en så proportionerligt stor del lösföremål finns i Norge har delvis att göra med svårigheten att med säkerhet datera steninskrifterna till tidig vikingatid. Jag gör som ovan nämnts inte en kronologisk indelning av det insamlade materialet. Även om man för delar av materialet lätt kan urskilja äldre och yngre skikt, som till exempel i det danska där vi har äldre Helnæs-Snoldelev-inskrifter (med formerna **h** **h**, **m** **h** och **a** **h**) och yngre Gørlev-Malt (med formerna **h** **h**, **m** **h** och **a** **h**), finns för materialet i stort inga lika självklara typologier utifrån vilka man kan dela in det kronologiskt, och att utarbeta sådana överstiger ramarna för denna undersökning.

Studiens delsyfte är att formulera konkreta kriterier för hur materialet i praktiken ska avgränsas utifrån de två större kulturella brytpunkterna som jag menar ramar in perioden tidig vikingatid. Minst komplicerat har detta visat sig vara för avgränsningen bakåt i tiden, det vill säga utifrån skiftet i alfabetssystem; samma kriterier har kunnat användas över hela undersökningsområdet och för både steninskrifter och inskrifter på lösföremål. I de flesta fall har också enskilda inskrifter kunnat inkluderas eller avfärdas med hjälp av dessa kriterier. Den främre tidsgränsen som utgår från spridningen av den kristna minnesinskriftstraditionen har däremot varit mer komplicerad, dels på grund av att olika kriterier har behövts upprättas för olika områden, dels eftersom de olika kriterierna inte alltid har varit tillämpliga för enskilda inskrifter; de saknar ofta drag som säkert kan placera dem under antingen den tidig- eller senvikingatida perioden. Möjligen kan detta tolkas som att det finns en större kontinuitet mellan tidig- och senvikingatida skrifttraditioner än vad jag räknat med och att det inte är helt självklart att avgränsa materialet just här.

Man kan fråga sig i vilken utsträckning dessa 132 inskrifter är representativa för den tidigvikingatida skriftkulturen. Att vi inte kan veta i hur stor utsträckning inskrifter har gått förlorade fram till idag gör det givetvis svårt att avgöra detta. En annan aspekt som möjligen kan minska representativiteten är att det finns en risk att det insamlade materialet är mer homogent än vad som egentligen var fallet. Majoriteten av de 132 inskrifterna inkluderas på grundval av att de uppvisar vissa typologiska drag som jag menar är typiska för perioden ifråga. Det innebär att en

hypotetisk tidigvikingatida inskrift som avviker från mönstret exkluderas om den inte har en extern datering. Eftersom de typologiska avgränsningskriterier som jag formulerat ovan (åtminstone i viss utsträckning) är en förenkling av sakernas förhållande kan det ha resulterat i ett alltför enhetligt urval. Detta gäller dock framförallt steninskrifter, eftersom majoriteten lösföremål har externa dateringar som visserligen kan utgå från typologier men från andra än dem jag formulerat.

Vidare kan man fråga sig på vilket sätt det är lämpligt att använda det insamlade materialet för analys. Kanske bör exempelvis inskriftsgruppen inte behandlas isolerat utan sättas i samband med den runtradition som föregått tidig vikingatid. Möjligen är det däremot inte nödvändigt att relatera materialet till det som kom därefter; det är inte givet att det senvikingatida runbruket kan hjälpa oss att förstå dess föregångare. En av ambitionerna med en inventering av det tidigvikingatida materialet är just att lyfta fram perioden som självständig, och inte i första hand en transportsträcka fram till de senvikingatida minnesinskrifterna.

Avslutningsvis ska det återigen poängteras att en materialinventering av denna typ alltså förhoppningsvis möjliggör olika typer av studier av inskriftsgruppen, och erbjuder en gemensam referens för vilka inskrifter vi syftar på när vi talar om det tidigvikingatida runmaterialet.

Inskriftsförteckning

Inskrifterna är uppdelade efter geografisk tillhörighet (rundanskt, -svenskt, -norskt respektive utomnordiskt område). En kategorisering görs också utifrån material (inskrifter på lösföremål respektive steninskrifter), dock inte bland de inskrifter som förs till ”osäker grupp”. I övrigt ges uppgift om föremålstyp, datering samt en kommentar om inskriften. Dateringarna för de danska inskrifterna är hämtade från databasen *Danske Runeindskrifter*. Då dateringar för det övriga materialet finns i *Samnordisk runtextdatabas* anges dessa. För det återstående materialet är tidfästningen hämtad från relevant litteratur.²⁸

²⁸ Jag skulle vilja tacka de två anonyma fackgranskarna för deras värdefulla kommentarer vad gäller både innehåll och presentation.

Danmark—Lösföremål

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
DE EM85;370 Elisenhof	Kam, horn	775–875. Arkeologisk datering (Imer 2007, "Katalog", 76)	Kortkvist- b
DR 100B Viborg	Spänne, brons	800–900. Extern stil- typologisk datering (<i>DaRun</i>)	Osäker tolkning
DR 263 Skabersjö	Spänne, brons	700–750. Extern stil- typologisk datering (<i>DaRun</i>)	Innehåller en räkka med 16 R -runor i rad. I övrigt fragmentariskt och osäkert tolkad
DR AUD1993;261 Ribe	Platta, valben	800–900. Arkeologisk datering (<i>DaRun</i>)	Troligen inte språkligt meningsgivande
DR EM85;151B Ribe	Kranium	725–750. Arkeologisk datering (Søvsø 2013, 175 f.)	Äldre runformerna A *, H H och M M . Magisk formel?
DR EM85;160 Ålborg	Fibula, brons	700–750. Extern stil- typologisk datering (<i>DaRun</i>)	Osäker läsning (kutis/futis)
DR EM85;348 Lindholm Høje	Knivskaft, horn	800–900. Arkeologisk datering (<i>DaRun</i>)	Delvis otolkad. Äldre form o f . En av de två raderna har dekorerade runor med dubbla streck och punkter

Signum	Typ av föremål		Datering	Kommentar
DR EM85;350 Hemdrup	Pinne, trä		800–1000 (<i>DaRun</i>)	Vissa runor är dekorerade med dubbla streck och punkter. Osäker tolkning
DR EM85;370B Haddeby	Trätapp		800–900. Arkeologisk datering (<i>DaRun</i>)	Kortkvistrunformer. Otolkad. Vissa runor har dubbla streck och punktdekorationer
DR EM85;371B Haddeby	Pinne, trä		800–900. Arkeologisk datering (<i>DaRun</i>)	Osäkert tolkad. Skadad. Kortkvistrunformer
DR MLUHM1983–84;131 Lilla Köpinge	Kam, horn		775–825. Arkeologisk, språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Fragment. Delvis osäker läsning. Två p -runor i följd
DR NOR2001;8A Hörup	Runben		675–900 (<i>DaRun</i>)	Fragment
DR NOR2001;8B Hörup	Runben		675–900 (<i>DaRun</i>)	Fragment
DR NOR2003;6 Duesminde	Remändebeslag, återanvänd som fibula, förgyllt silver		850–950 (<i>DaRun</i>)	Futhark-inskrift
Ribe, benplatta (utan signum)	Ben		800-tal (Price Persson 2018)	Fragment
Ribe, kam (utan signum)	Kam		800-tal (Price Persson 2018)	Äldre form o f

Danmark—Steninskrifter

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
DR 2 Haddeby 2	Sten	934–950. Historisk, språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Blandning av kort- och långkvistformer. Till stor del samma innehåll som på DR 4
DR 4 Haddeby 4	Sten	935–950. Historisk, språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Långkvistformer. Till stor del samma innehåll som på DR 2
DR 9 † Nørre Brarup	Sten	700–900 (<i>DaRun</i>)	Försvunnen
DR 15 Øster Løgum	Sten	800–900. Runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Endast ett namn i nominativ
DR 17 Starup	Sten	750–850. Runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Äldre form o f . Läsriktning från höger mot vänster
DR 26 Læborg	Sten	900–1000 (<i>DaRun</i>)	Avbildade Torshammare? Inskriften löper bustrofedon
DR 29 Bække 1	Sten	900–950. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Inskriften löper bustrofedon
DR 30 Bække 2	Sten	900–950. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Osäker tolkning, eventuellt p.g.a. bruk av förkortningar

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
DR 34 Horne	Sten	900–1020. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Inskriften är lagd i slinga istället för raka rader
DR 41 Jelling 1	Sten	940–955. Extern datering (<i>DaRun</i>)	Ormhuvudsornamentik
DR 70 Hammel 1	Sten	700–900 (<i>DaRun</i>)	Skadad
DR 105 Laurbjerg	Sten	800–900. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Osäker tolkning
DR 110 Virring	Sten	900–960. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Skadad. Innehåller Tor-vige-formel
DR 143 Gunderup 1	Sten	900–965 (<i>DaRun</i>)	Inskriften löper bustrofedon
DR 144 Gunderup 2	Sten	800–900. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Äldre form o f̥. Kortkvist- s
DR 188 † Ørbæk	Sten	800–900. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Försvunnen. Äldre form o f̥ enligt teckning
DR 189 † Avnslev	Sten	700–800. Runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Försvunnen. Inskriften löper bustrofedon. Äldre form A †

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
DR 190 Helnæs	Sten	700–800. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Något skadad. Äldre form av o f , h h och m h . Inskriften löper delvis bustrofedon. Två u -runor i följd
DR 192 Flemløse 1	Sten	700–800. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Äldre form a h och o f . Inskriften löper delvis bustrofedon. Två u -runor i följd
DR 193 Flemløse 2	Sten	700–800 (<i>DaRun</i>)	Två u -runor i följd
DR 202 Rønninge	Sten	900–950. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Inskriften löper bustrofedon
DR 209 Glavendrup	Sten	900–950. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Något skadad. Den långa inskriften löper delvis bustrofedon. Samma resare och ristare som DR 230 (<i>DaRun</i>)
DR 211 Nørre Næra	Sten	800–900. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Äldre form o f . Osäker läsordning
DR 221 Vordingborg	Sten	800–950. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Delvis osäkert läst samt otolkad
DR 230 Tryggevælde	Sten	900–950. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Samma resare och ristare som DR 209 (<i>DaRun</i>)

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
DR 239 Gørlev 1	Sten	800–850. Språktypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Äldre form o f . Innehåller formeln þmkiisssttitiilll
DR 248 Snoldelev	Sten	700–800. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Äldre form H h och A * . Triskele, hakkors och äldre solhjul bredvid inskriften
DR 250 Høje Tåstrup	Sten	700–800. Runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Äldre form H h och A *
DR 333 Örja	Sten	700–800. Språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Skadad. Äldre form A * och o f
DR DKFyn51 Faaborg	Sten	700–900. Runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Äldre form o f
DR NOR1988;5 Malt	Sten	800–900. Runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Till större delen otolkad eller osäkert tolkad. Innehåller en futhark
DR NOR1998;21 Färlöv	Sten	700–900 (<i>DaRun</i>)	De äldre A -runorna * kan möjligen vara yngre h -runor

Danmark—Osäker grupp

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
DR 40 Randbøl	Sten	900–970. Kontextuell, språk- och runtypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Inskriften har en poetiskt utformad avslutning
DR 191 Sønderby	Sten	700–1100 (<i>DaRun</i>)	Innehåller antingen en äldre A -runa ʰ eller en yngre h -runa
DR 254 Herlev	Sten	Uppfattats som medeltida/sentida, men Stoklund (1994, 195) överväger möjligheten till en tidig-vikingatida datering	Till större delen otolkad. Äldre form o f. Bågen på p -runorna är mycket högt ansatt
DR 356 Sølvesborg	Sten	600–750 (<i>DaRun</i>). Dateringen utgår från bevarad w -runa. Alltså troligen yngre än 600-talet	Skadad. Den antagna urnordiska w -runan p är troligen ett skadat b ß
DR 323 † Lilla Harrie	Sten	800–1020 (<i>DaRun</i>)	Försvunnen. Innehåller möjligen äldre <i>aft</i> X-formel
DR DKNJy76 Sofiendal	Beslag, brons	775–810. Extern stiltypologisk datering (<i>DaRun</i>)	Skadad och otolkad. Möjligen latinska bokstäver enligt databasen <i>Danske Runeindskrifter</i>

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
DR EM85;371A	Haddeby Träpinne	800–1000. Arkeologisk datering (<i>DaRun</i>)	Otolkad. Innehåller en kortkvist-futhark
DR EM85;377	Sten	800–900. Runtypologisk datering (<i>DaRun</i> , Johnsen 1968)	Kortkvist b - och s -runor
Älleköpinge			

Sverige — Lösföremål

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
G 355 (utan proveniens)	Spänne, brons	800–900. Arkeologisk typologisk datering (Imer 2007, "Katalog", 390)	Kortkvist s - och t -runa. Två i -runor i följd
G 361 Hallbjäns	Bleck, koppar	700-tal. Arkeologisk datering (Pereswetoff-Morath 2017, 63)	Äldre form o f och (troligen) A *
Hs 7 Forsa	Järnring	800-tal (<i>SRD</i>)	Kortkvistrunformer
U ANF1937;163 Björkö	Bleck/hänge, silver	775/800–900. Arkeologisk datering (Imer 2007, "Katalog", 20)	Otolkad men troligen språkligt meningsgivande. Innehåller troligen äldre m ŋ

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
U ANF1937;172 Björkö	Bennål	Cirka 900 (SRD). Enligt Källström (2013b, 111) kan inskriften vara äldre (800-talet)	Något skadad. Avbild av en hjort. Långkvistrunformer
U ANF1937;178B Björkö	Runben	900-talets senare del (Källström 2014, 111)	Fragment
U ANF1937;179 Björkö	Runben	900-talets senare del (Källström 2014, 111)	Fragment
U ANF1937;180 Långtora	Svärdsbeslag, silver	850–925. Arkeologisk datering (Imer 2007, ”Katalog”, 251)	Otolkad
U AST1;150 Ulvsunda	Bleck, brons	Tidigt 800-tal. Arkeologisk datering (Pereswetoﬀ-Morath 2017, 161)	Skadad och osäkert tolkat
U Fv1913;276 Björkö	Bryne, sandsten	Funnen inom Birkas gamla stadsområde och dateras därför till äldre vikingatid (Källström 2013b, 108 f.)	Möjligen en begreppsruna (urnordisk o -runa; Källström 2013b, 110)

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
U Fv1921(2);14 Björkö	Fragment, täljsten?	Funnen inom Birkas gamla stadsområde och dateras därför till äldre vikingatid (Källström 2013b, 108 f.)	Kortkvistrunformer. Fragment. Otolkat
U NOR2001;24 Björkö	Runben	900-talets senare del (Källström 2014, 111)	Fragment. Osäkert tolkat
U NOR2002;26 Björkö	Bleck, brons	900-talets senare del (Källström 2014, 111)	Delvis osäkert läst. Otolkat
U NOR2002;28 Björkö	Bleck, brons	900-talets senare del (Källström 2014, 111)	Delvis osäkert läst. Otolkat
ÖI BN83 Klinta	Bleck, koppar	Cirka 900–950. Arkeo-logisk datering (Pereswetoﬀ-Morath 2017, 215)	Skadat. Otolkat
ÖI BN84 Klinta	Bleck, koppar	Cirka 900–950. Arkeo-logisk datering (Pereswetoﬀ-Morath 2017, 215)	Skadat. Otolkat
Birka, runben (utan signum)	Ben	Funnen i Svarta jorden, Birka (Källström 2014, 112)	Fragment

Sverige—Steninskrifter

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
Bo Boije4 Skee	Sten	700–800 (SRD)	Skadad. Osäkert tolkad
Bo Peterson1992 Hoga	Sten	800-tal (SRD)	Flera läsningförslag finns
Bo KJ80 Rävsaal	Sten	Cirka 750–800 (Loman 1965, 54)	Äldre form H H
G 109 Ollaifs	Sten	Mitten av 800-talet eller dess andra hälft (Snædal 2002, 64)	Kortkvistrunformer. Bildsten med runor
G 157 Gothems kyrka	Sten	Troligen inte yngre än 900-tal (Snædal 2002, 64, not 61)	Kortkvistrunformer. Bildsten med runor
G 186 † Stenhuse	Sten	Troligen före år 1000 (Snædal 2002, 64, not 61)	Kortkvistrunformer. Eventuellt samma sten som G 187 (Svärdström i <i>SRJ</i> , 12: 128)
G 187 Stenhuse	Sten	Troligen före år 1000 (Snædal 2002, 64, not 61)	Eventuellt samma sten som G 186 † (Svärdström i <i>SRJ</i> , 12: 128)
G 310 Hangvars kyrka	Sten	Mitten av 800-talet eller dess andra hälft (Snædal 2002, 64)	Kortkvist- s , men även långkvist- r . Enligt Källström (2012, 122) är möjligen den övre delen av r -runans huvudstav inte ristad. Bildsten med runor
Sm 144 Gursten	Sten	Slutet av 800-talet (SRD)	Kortkvistrunformer. Flera läsning- och tolkningsförslag finns

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
Sm NOR2001;25 Tunnerstad	Sten	800–900-tal. Runtypo- logisk datering (Gustav- son 2003, 26)	Kortkvistrunformer
Sö 176 Kämbö	Sten	900-tal (<i>SRD</i>)	Kortkvistrunformer. Skadad. Delvis osäkert tolkad
U 4 Björkö	Sten	900-tal (<i>SRD</i>)	Kortkvistrunformer
U 5 Björkö	Sten	900-tal (<i>SRD</i>)	Kortkvistrunformer. Fragment
U 9 Björkö	Sten	Funnen inom Birkas gamla stadsområde och dateras därför till äldre vikingatid (Källström 2013b, 108, not 5)	Delar av fem olika runstenar finns samlade under U 9 (Källström 2013b, 108, not 5)
U 752 Viggby	Sten	800–900-tal (Källström 2007b, 50)	Fragment. Kortkvistrunformer
U ATA3916/47 Finsta	Sten	Cirka 900. Runtypologisk datering (Källström 2007b, 54)	Fragment. Äldre form av ᚱ och eventuellt en variant av äldre form ᚱ
Vg 119 Sparlösa	Sten	800-tal (<i>SRD</i>)	Skadad. Osäkert tolkad. Blandning av kortkvist- och långkvistformer samt äldre form av ᚱ och ᚱ
Ög 8 Kälvesten	Sten	800-tal (Loman 1965, 6)	Kortkvistrunformer
Ög 38 Boberg	Sten	900-tal (<i>SRD</i>)	Kortkvistrunformer

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
Ög 43 Ingelstad	Häll	900-talets början (SRD)	Kortkvistrunformer. Möjlig begreppsruna (urnordisk d -runa)
Ög 117 Slaka	Sten	900-tal (SRD)	Fragment. Osäkert tolkad. Runan r och b har kortkvistform, men h -runan har långkvistform
Ög 136 Rök	Sten	800-tal (SRD)	Kortkvistrunformer. Olika typer av runchiffer
Ög N288 Oklunda	Häll	800-talets början (SRD)	Kortkvistrunformer. Två t -runor i följd

Sverige — Osäker grupp

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
G 40 Roes	Stenplatta	800-talets första halva (SRD)	Krause (1966, 235) läser urnordiskt d och r . Källström (2013a, 144) föreslår en läsning helt utförd i den yngre runraden
G 110 Tjängvide	Sten	900-talets senare del eller runt år 1000 (Snædal 2002, 64). Troligen inte senare än 900-talets slut (Källström 2012, 122)	Bildsten med runor
G 225 Svenskens	Spjutspets, järn	900-talets andra hälft (Källström 2012, 122)	Kortkvistrunformer av b och t , men långkvist- s

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
G 248 Riddare	Sten	Troligen mitten av 800-talet eller dess andra hälft (Snædal 2002, 64, not 62)	Bildsten med runor
G 252 Lokrume	Sten	Inte senare än andra hälften av 900-talet (Källström 2012, 127)	Bildsten med runor
G 266 Stenkyrka kyrka	Sten	Ska möjligen föras till gruppen kortkvistinskrifter från Gotland	Fragment
G 280 Pilgårds	Sten	900-talets senare del eller runt år 1000 (Snædal 2002, 64)	Ovanlig disposition jämfört med övriga kortkvistinskrifter från Gotland
G 305 Hangvars kyrka	Sten	Troligen mitten av 800-talet eller dess andra hälft (Snædal 2002, 64, not 62)	Bildsten med spår av runor
G 389 Bottarve	Spännbuckla, brons	900-tal. Arkeologisk datering (Gustavson och Snædal i <i>Gotlands runinskrifter—del 3</i>)	Utgör en del av ett parspänne (Gustavson och Snædal i <i>Gotlands runinskrifter—del 3</i>)
Sm 20 † Rottnekvarn	Sten	900-talets början (Johnsen 1968, 164). 1000-talets början (Kinander i <i>SRJ</i> , 4: 76). Olika dateringar föreslagna p.g.a. osäkerheten kring läsningen	Försvunnen. Bara känd från teckning. Ofullständigt läst och tolkad

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
U NOR1994;26A Hovgård	Bleck, brons	800–900-tal (Pereswetoff-Morath 2017, 207)	Läsningen är osäker, och inskriften är otolkad
Öl 33 † Runstens kyrkoby	Sten	Hör ev. till gruppen av svenska kortkvistinskrifter och kan därmed föras till tidig vikingatid	Försvunnet fragment av runsten. Innehåller kortkvist- b enligt teckning
Öl NOR2003;26 Räpplinge	Bryne, sandsten	Tidigvikingatida? (Williams 2005, 26 f.). 560/570–775/800 (Imer 2015, <i>Katalog</i> , 22)	Äldre form H och A †

Norge – Lösföremål

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
N 127 Hon	Mynt, guld	Troligen cirka 860 (N/yR, 2: 140)	Ingår i ett större fynd bestående av bl.a. guldföremål på sammanlagt över 2,5 kg (N/yR, 2: 132, not 1)
N 137 Oseberg I	Trä-föremål	825–850. Dendrokronologisk datering (Imer 2007, "Katalog", 290)	Hittad vid utgrävningen av det s.k. Osebergskeppet (N/yR, 2: 163)
N 138 Oseberg II	Träspann	825–850. Dendrokronologisk datering (Imer 2007, "Katalog", 291)	Hittad vid utgrävningen av det s.k. Osebergskeppet (N/yR, 2: 163)

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
N 139 Gokstad	Kittel, koppar	875–925. Arkeologisk datering (Imer 2007, "Katalog", 132)	Funnen vid utgrävningen av ett skepp från cirka 900 (NlyR, 2: 168)
N 282 Trå I	Skopa, brons	900–950. Arkeologisk datering (Imer 2007, "Katalog", 414)	Trå I, II och III återfinns på samma bronskopa
N 283 Trå II	Skopa, brons	Se N 282 Trå I	Se N 282 Trå I
N 284 Trå III	Skopa, brons	Se N 282 Trå I	Se N 282 Trå I
N 537 Engstad	Ruben	800–900. Arkeologisk datering (Imer 2007, "Katalog", 81)	Fragment. Väsvärd enligt Imer (2007, "Katalog", 81)
N 578 Oseberg III	Släde, trä	825–850. Arkeologisk datering (Imer 2007, "Katalog", 292)	Hittad vid utgrävningen av det s.k. Osebergskeppet (NlyR, 5: 188)
N 579 Kaupang	Skål, brons	875–925. Stilhistorisk datering (Imer 2007, "Katalog", 208)	Gravfynd. Långkvist- m , men kortkvist- t
N A210 Slemmedal	Rembeslag, silver	Skatten är nedlagt efter 915/920, men troligen under första fjärdedelen av 900-talet (Skaare 1982, 39).	Del av den s.k. Slemmedalskatten. N A210 och N A211 återfinns på samma föremål
N A211 Slemmedal	Rembeslag, silver	Se N A210 Slemmedal	Se N A210 Slemmedal
N A212 Slemmedal	Rembeslag, silver	Se N A210 Slemmedal	Se N A210 Slemmedal

Norge—Steninskrifter

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
N 2 Bjørneby	Sten	Cirka 900 (SRD)	Skadad. Kortkvistrunformer (dock långkvist- s)
N 140 Valby	Sten	800-tal (NIyR, 2: 175)	r efter dental i auarþr
N 209 Oddernes I	Sten	Kanske 900-talets första hälft (Knirk 1993, 178)	Kortkvistrunformer

Norge—Osäker grupp

Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar
N 300 Eikeland	Sten	Omkring år 900. Runtypologisk datering (NIyR, 4: 72)	Fragment. Kortkvistrunformer
N 450 Strand	Spänne, brons	Cirka 650–700 (SRD)	Äldre form H och A ✱ . Delvis osäkert tolkad
N 458 Gravråk	Sländhjul	Troligen äldre vikingatid (NIyR, 5: 23)	Osäker datering p.g.a. ej katalogförd (NIyR, 5: 23)

Utomnordiska inskrifter				
Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar	
RU NLT2004;5 Staraja Ladoga runpinne	Träpinne	Cirka 800 (SRD)	Skadad	

Utomnordiska inskrifter—osäker grupp				
Signum	Typ av föremål	Datering	Kommentar	
RU Melnikova2001;181 Gorodišče I	Bleck, brons	Arkeologisk datering mellan 950 och 1000-talets början. Dock troligen äldre än 950 utifrån dess runtypologi enligt Pereswetoff-Morath (2017, 256–262)	Krypterade runor. Pereswetoff-Morath (2017, 256–262) presenterar ingen tolkning	
RU Melnikova2001;189 Gorodišče II	Bleck, brons	Troligen samtida med Gorodišče I (Pereswetoff-Morath 2017, 256 f.)	Krypterade runor. Pereswetoff-Morath (2017, 256–262) presenterar ingen tolkning	
RU Melnikova2001;196 Staraja Ladoga amulett	Bleck, koppar	800–950. Runologisk datering (Pereswetoff-Morath 2017, 272)	Krypterade runor. Osäker tolkning	

Förkortningar och bibliografi

- Allén, Sture. 2007. "Rävsalstenen." I *Språkets roll och räckvidd: Festskrift till Staffan Hellberg den 18 februari 2007*, red. Karin Milles och Anna Vogel, 15–24. Stockholm Studies in Scandinavian Philology, n.s., 42. Stockholm.
- Ambrosiani, Björn. 1995. "Birka und der Beginn der Wikingerzeit." *Acta Prae-historica et Archaeologica* 26/27: 36–38.
- ANF = Arkiv för nordisk filologi 1– (1883 ff.).
- Antonsen, Elmer H. 1980. "On the Typology of the Older Runic Inscriptions." *Scandinavian Studies* 52: 1–15.
- AST1 = Arthur Nordén 1943.
- ATA = Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- [DR] AUD[årtal] = Arkæologiske Udgravninger i Danmark (København, 1988 ff.).
- Barnes, Michael P. 1998. "The Transitional Inscriptions." I *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung: Abhandlungen des Vierten internationalen Symposiums über Runen und Runeninschriften in Göttingen vom 4.–9. August 1995*, red. Klaus Düwel, 448–461. ERGA, 15. Berlin.
- . 2006. "Standardised futhorks: A Useful Tool or a Delusion?" I *Runes and their Secrets: Studies in Runology*, red. Gillian Fellows-Jensen, Bente Holmberg, Michael Lerche Nielsen och Marie Stoklund, 11–29. Copenhagen.
- . 2009. "The Origins of the Younger Futhork: A Review of Recent and Less Recent Research." *NOWELE: North-Western European Language Evolution* 56/57: 123–142.
- . 2010. "Phonological and Graphological Aspects of the Transitional Inscriptions." I *Zentrale Probleme bei der Erforschung der älteren Runen: Akten einer internationalen Tagung an der Norwegischen Akademie der Wissenschaften*, red. John Ole Askedal, Harald Bjorvand, James E. Knirk och Otto Erlend Nordgreen, 191–207. Osloer Beiträge zur Germanistik, 41. Frankfurt am Main.
- . 2013. "The Manx Runes and the Supposed Jæren Connection." *Futhork* 3 (2012): 59–80.
- Barnes, Michael P., Jan Ragnar Hagland och R. I. Page. 1997. *The Runic Inscriptions of Viking Age Dublin*. Medieval Dublin Excavations 1962–81, ser. B, 5. Dublin.
- Barnes, Michael P., och R. I. Page. 2006. *The Scandinavian Runic Inscriptions of Britain*. Runrön, 19. Uppsala.
- Bianchi, Marco. 2010. *Runor som resurs: Vikingatida skriftkultur i Uppland och Södermanland*. Runrön, 20. Uppsala.
- Birkmann, Thomas. 1995. *Von Ägedal bis Malt*. ERGA, 12. Berlin.
- Blindheim, Charlotte. 1982. "Slemmedal-skatten: En liten orientering om et stort funn." *Viking: Tidsskrift for norrøn arkeologi* 45: 5–31.
- [Öl] BN + nr = inskrift publicerad i Bruce E. Nilsson, *The Runic Inscriptions of Öland*, Ph.D.-avhandling från University of Minnesota (Ann Arbor, Mich., 1973).
- Bo = runristning från Bohuslän.

- [Bo] Boije4 = runristning med nummer 4 i Sten Boije, "Bohusläns runinskrifter", *Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia* 3 (1884–1886): 258–288.
- Brøndum-Nielsen, Johs. 1933. "Danske runeindskrifter." I *Runorna/Runer/Runerne*, red. Otto von Friesen, 114–144. Nordisk kultur, 6. Stockholm, Oslo och København.
- Danmarks Runeindskrifter*. Av Lis Jacobsen och Erik Moltke. 3 vol.: *Text; Atlas; Registre*. København, 1941–1942.
- Danske Runeindskrifter* [databas]. Nordisk forskningsinstitut, Københavns universitet. <http://runer.ku.dk/>
- DaRun* = *Danske Runeindskrifter*.
- [DR] DK = löpnummer per region i *Danske Runeindskrifter*, <http://runer.ku.dk/>
- DR + nr = inskrift publicerad i *Danmarks Runeindskrifter*.
- DR = *Danmarks Runeindskrifter*.
- Düwel, Klaus. 1976. "Begriffsrunen." I *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, grundad av Johannes Hoops, red. Heinrich Beck et al., 2: 150–153. 2. uppl. Berlin.
- . 2008. *Runenkunde*. 4. uppl. Sammlung Metzler, 78. Stuttgart.
- E + nr = inskrift från England publicerad i Barnes och Page 2006.
- EM85 = Erik Moltke 1985.
- ERGA = Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde.
- Eshleman, Lori Elaine. 1983. *The Monumental Stones of Gotland: A Study in Style and Motif*. Ph.D.-avhandling från University of Minnesota. Ann Arbor, Mich.
- F + nr = numrerade anteckningsböcker tillhörande Otto von Friesen förvarade i Uppsala Universitetsbibliotek.
- Fridell, Staffan. 2015. "Den stungna **m**-runan." *Futhark* 5 (2014): 195–198.
- Friesen, Otto von. 1912. "Runinskrifterna på en koppardosa, funnen i Sigtuna." *Fornvännen* 7: 6–19.
- . 1933. "De svenska runinskrifterna." I *Runorna/Runer/Runerne*, red. Otto von Friesen, 145–248. Nordisk kultur, 6. Stockholm, Oslo och København.
- Fv = *Fornvännen: Tidskrift för svensk antikvarisk forskning* (utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 1906 ff.).
- G + nr = inskrift publicerad i *Gotlands runinskrifter*, dvs. *SRI*, 11–12.
- Gjessing, Gutorm. 1934. *Studier i norsk merovingertid: Kronologi og oldsakformer*. Norske videnskaps-akademi i Oslo, II. Hist.-filos. Klasse, 1934.2. Oslo.
- Gotlands runinskrifter—del 3*. Av Helmer Gustavson och Thorgunn Snædal. Preliminärt manuskript till publikation i *SRI*. <https://www.raa.se/kulturarv/runor-och-runstenar/digitala-sveriges-runinskrifter/gotlands-runinskrifter-3/>
- GR + nr = inskrift publicerad i Lisbeth M. Imer, *Peasants and Prayers: The Inscriptions of Norse Greenland*, Publications from the National Museum, Studies in Archaeology and History, 25 (Copenhagen, 2017).

- Gräslund, Anne-Sofie. 2006. "Dating the Swedish Viking-Age Rune Stones on Stylistic Grounds." I *Runes and their Secrets: Studies in Runology*, red. Gillian Fellows-Jensen, Bente Holmberg, Michael Lerche Nielsen och Marie Stoklund, 117–139. Copenhagen.
- Grønvik, Ottar. 1985. *Runene på Eggjasteinen: En hedensk gravinnskrift fra slutten av 600-tallet*. Oslo.
- . 1987. *Fra Ågedal til Setre: Sentrale runeinnskrifter fra det 6. århundre*. Oslo.
- . 2004. "Runeinnskriften fra Gamle Ladoga: Et nytt tolkningsforslag." *Norsk lingvistisk tidsskrift* 22: 3–23.
- Gustavson, Helmer. 1974. Rapport till Riksantikvarieämbetet 24/7 1974 (ATA dnr 4652/74).
- . 1981. "Runfynd 1980." Av Helmer Gustavson och Thorgunn Snædal Brink. *Fornvännen* 76: 186–202.
- . 1989. "En runristad speltärning från Vallentuna." I *HaukR—en rinker från Vallentuna: Arkeologisk undersökning av fornlämning 27, Rickeby, Vallentuna sn, Uppland*, av Lars Sjösvärd, 41–48. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer, Rapport UV 1989:2. Stockholm.
- . 2003. "Verksamheten vid Runverket i Stockholm." *Nytt om runer* 16 (2001): 19–34.
- . 2009. "Runes as a Mark of Status." I *The Martial Society: Aspects of Warriors, Fortifications and Social Change in Scandinavia*, red. Lena Holmquist Olausson och Michael Olausson, 117–124. Stockholm.
- Hagland, Jan Ragnar. 1998. "Innleiing: Litt om datering på runologisk og språkleg grunnlag." I *Innskrifter og datering / Dating Inscriptions*, red. Audun Dybdahl och Jan Ragnar Hagland, 9–15. Senter for middelalderstudier, Skrifter, 8. Trondheim.
- Hagland, Jan Ragnar, och R. I. Page. 1998. "Runica Manuscripta and Runic Dating: The Expansion of the Younger Futhork." I *Innskrifter og datering / Dating Inscriptions*, red. Audun Dybdahl och Jan Ragnar Hagland, 55–71. Senter for middelalderstudier, Skrifter, 8. Trondheim.
- Hammarberg, Inger, och Gert Rispling. 1985. "Graffiter på vikingatida mynt." *Hikuin* 11: 63–78.
- HG1989 = Helmer Gustavson 1989.
- Holman, Katherine. 1998. "The Dating of Scandinavian Runic Inscriptions from the Isle of Man." I *Innskrifter og datering / Dating Inscriptions*, red. Audun Dybdahl och Jan Ragnar Hagland, 43–54. Senter for middelalderstudier, Skrifter, 8. Trondheim.
- Hs + nr = runristning med nummer i Marit Åhlén, "Runinskrifter i Hälsingland", *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 27 (1994): 33–50.
- Høilund Nielsen, Karen. 2002. "Ulv, hest og drage: Ikonografisk analyse af dyrene i stil II–III." I *Nordeuropæisk dyrestil, 400–1100 e.Kr.*, red. Karen Høilund Nielsen och Jens Vellev = *Hikuin* 29: 187–218.

- Høst, Gerd. 1958. "Innskriften på Gimsøystenen." *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap* 18: 290–342.
- IK + nr = brakteat publicerad i *Die Goldbrakteaten der Volkerwanderungszeit: Ikonographischer Katalog* (Einleitung och vol. 1–3: Text och Tafeln), av Karl Hauck, Morten Axboe, Urs Clavadetscher, Klaus Düwel, Lutz von Padberg, Ulrike Smyra, Cajus Wypior och Herbert Lange, Münstersche Mittelalter-Schriften, 24.1.1–24.3.2 (München, 1985–1989).
- IM = inskrift från Isle of Man.
- Imer, Lisbeth M. 2007. "Runer og runeindskrifter: Kronologi, kontekst og funktion i Skandinaviens jernalder og vikingetid." 2 vol.: "Tekst"; "Katalog". Otryckt Ph.d.-avhandling från Københavns universitet.
- . 2012. "Vikingatida gotländska bildstenar: En kronologisk översyn." I *Gotlands bildstenar: Järnålderns gåtfulla budbärare* = *Gotländskt arkiv* 2012: 115–118.
- . 2015. *Jernalderens runeindskrifter i Norden*. 2 vol.: *Kronologi og kontekst; Katalog*. = *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 2013 och 2014.
- IR + nr = inskrift publicerad i Barnes, Hagland och Page 1997.
- Jansson, Sven B. F. 1965. "Ett överraskande runstensfynd: Om Elleköpingestenen." *Ale: Historisk tidskrift för Skåneland* 1965.3: 1–7.
- Johnsen, Ingrid Sanness. 1968. *Stuttruner i vikingtidens innskrifter*. Oslo.
- KJ + nr = inskrift publicerad i Krause 1966.
- Knirk, James E. 1992. "Arbeidet ved Runearkivet, Oslo." *Nytt om runer* 7: 10–14.
- . 1993. "Runesteinen ved Oddernes kirke i Kristiansand." *Universitetets Oldsaksamling, Årbok* 1991/1992: 175–187.
- . 2002. "Runes: Origin, Development of the Futhark, Functions, Applications, and Methodological Considerations." I *The Nordic Languages: An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*, red. Oskar Brandt et al., 1: 634–648. Berlin.
- . 2006. "[The Coins:] The Graffiti." I *The Hoen Hoard: A Viking Gold Treasure of the Ninth Century*, red. Signe Horn Fuglesang och David M. Wilson, 173–179. *Acta ad Archaeologiam et Artium Historiam Pertinentia*, 14; Norske oldfunn, 20. Roma och Oslo.
- . 2010. "Dotted Runes: Where Did They Come From?" I *The Viking Age: Ireland and the West; Papers from the Proceedings of the Fifteenth Viking Congress, Cork, 18–27 August 2005*, red. John Sheehan och Donnchadh Ó Corráin, 188–198. Dublin.
- Krause, Wolfgang, med bidrag av Herbert Jankuhn. 1966. *Die Runeninschriften im älteren Futhark*. 2 vol. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, philologisch-historische Klasse, 3 ser., 65. Göttingen.
- Källström, Magnus. 2007a. *Mästare och minnesmärken: Studier kring vikingatida runristare och skriftmiljöer i Norden*. Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in Scandinavian Philology, n.s., 43. Stockholm.

- . 2007b. "The Rune-stone Fragment from Finsta in Skederid—The Oldest Rune-stone with Long-branch Runes in the Mälars Valley?" I *Cultural Interaction between East and West: Archaeology, Artefacts and Human Contacts in Northern Europe*, red. Ulf Fransson, Marie Svedin, Sophie Bergerbrant och Fedir Androshchuk, 50–55. Stockholm Studies in Archaeology, 44. Stockholm.
- . 2010. "Runbruk i förändring: Några tankar om vikingatidens skrifttraditioner." I *Kungl. Vitterhets historie och antikvitetsakademiens årsbok 2010*: 183–194.
- . 2012. "Gotländska bildstenar som källor för runologi och nordiska språk." I *Gotlands bildstenar: Järnålderns gåtfulla budbärare = Gotländskt arkiv 2012*: 119–128.
- . 2013a. "Finstastenen i Skederid—ett genmäle." *Futhark 3* (2012): 135–149.
- . 2013b. "Vikingatida och medeltida skrifttraditioner: Några iakttagelser med utgångspunkt i det svenska runmaterialet." *Futhark 4*: 101–128.
- . 2014. "Birka, Sigtuna och Medelpad—glimtar från tre vikingatida skriftmiljöer." I *Vernacular Literacies—Past, Present and Future*, red. Ann-Catrine Edlund, Lars-Erik Edlund och Susanne Haugen, 107–124. Northern Studies Monographs, 3. Umeå.
- Lagman, Svante. 1990. *De stungna runorna: Användning och ljudvärden i runsvenska steninskrifter*. Runrön, 4. Uppsala.
- Lerche Nielsen, Michael. 2005. "Ravnunge-Tue som navngiven viking, runestensrejser og myte." I *Runesten, magt og mindesmærker: Tvæfagligt symposium på Askov Højskole 3–5 oktober 2002*, red. Gunhild Øeby Nielsen = *Hikuin 32*: 7–30.
- Liestøl, Aslak. 1982. "Runene i Slemmedal-skatten." *Viking: Tidsskrift for norrøn arkeologi* 45: 44–48.
- Lindqvist, Sune. 1941–1942. *Gotlands Bildsteine*. 2 vol. Stockholm.
- Loman, Bengt. 1965. "Rökrunorna som grafematiskt system." *Arkiv för nordisk filologi* 80: 1–60.
- Mel'nikova, Elena. 1987. "New Finds of Scandinavian Runic Inscriptions from the USSR." I *Runor och runinskrifter: Föredrag vid Riksantikvarieämbetets och Vitterhetsakademiens symposium 8–11 september 1985*, 163–173. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Konferenser, 15. Stockholm.
- Melnikova2001 = Elena Mel'nikova. 2001. *Skandinavskie runičeskie nadpisi: Novye naxodki i interpretacii: Teksty, perevod, kommentarij*. Drevnejšie istočniki po istorii Vostočnoj Evropy. Moskva.
- MLUHM1983–84 = Evert Salberger och Lars Larsson. "A Rune-inscribed Detail of a Comb from L:a Köpinge, Scania." *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1983–1984* (1984): 128–137.
- MM + nr = inventarienummer på the Manx Museum.
- Moltke, Erik. 1956. "Lousgård-perlens runeindskrift." I *Festskrift til Peter Skautrup, 21. januar 1956*, red. Svend Aakjær et al., 1–8. Aarhus.
- . 1963. "Runeindskriften på spændet fra Scheelsminde, Ålborg." *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 1963: 122–124.

- . 1985. *Runes and Their Origin: Denmark and Elsewhere*. Copenhagen.
- MÖLM2003 = *Kulten — makten — människan: Arkeologi i Östergötland*, red. Gunnel Mörkfors et al. (Linköping, 2003).
- [Ög] N = Arthur Nordén. "Östergötlands runinskrifter: Supplement till Erik Brates 'Östergötlands runinskrifter'". Manuskript i ATA.
- N + nr = inskrift publicerad i *Norges innskrifter med de yngre runer*, dvs. *NlyR*.
- N A + nr = arkivnummer i Runearkivet, Oslo.
- Nationalencyklopedin*, "Vikingatiden". <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/vikingatiden> (besökt 2017-05-30)
- Nationalencyklopedin*, "Sigtuna". <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/sigtuna> (besökt 2017-11-17)
- Nerman, Birger. 1947. "Arkeologisk datering av vendeltidens nordiska runinskrifter." *Fornvännen* 42: 109–141.
- Nielsen, Karl Martin. 1954. "Bække-Læborg-stenene og den lille Jelling-sten." *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 1954: 252–264.
- . 1970. *Om dateringen af de senurnordiske runeindskrifter, synkopen og 16 tegns futharken*. København.
- NlyR* = *Norges innskrifter med de yngre runer*. Av Magnus Olsen et al. 6 vol. hittills. Oslo, 1941 ff.
- NLT = *Norsk lingvistisk tidsskrift* (Oslo, 1983 ff.).
- Norrøn ordbok* = Leiv Heggstad, Finn Hødnebo och Erik Simensen. *Norrøn ordbok*. 5. utg. av *Gamalnorsk ordbok*, av Marius Hægstad och Alf Torp. Oslo, 2008.
- NOR = *Nytt om runer* 1–19 (Oslo, 1986–2004/2006).
- Nordeide, Sæbjørg Walaker. 2012. *The Viking Age as a Period of Religious Transformation: The Christianization of Norway from AD 560 to 1150/1200*. Studies in Viking and Medieval Scandinavia, 2. Turnhout.
- Nordén, Arthur. 1943. "Bidrag till svensk runforskning." I *Antikvariska studier*, 1: 143–224. Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar, 55. Stockholm.
- Olsen, Magnus. 1933. "De norröne runeinnskrifter." I *Runorna/Runer/Runerne*, red. Otto von Friesen, 83–113. Nordisk kultur, 6. Stockholm, Oslo och København.
- Olsen, Magnus och Haakon Shetelig. 1933. *Runekammen fra Setre*. Bergens museums årbok, Historisk-antikvarisk rekke, 1933.2. Bergen.
- Or + nr = inskrift från Orkney publicerad i Barnes och Page 2006.
- Page, R. I. 1983. "The Manx Rune-Stones." I *The Viking Age in the Isle of Man: Select Papers from the Ninth Viking Congress, Isle of Man, 4–14 July 1981*, red. Christine Fell, Peter Foote, James Graham-Campbell och Robert Thomsson, 133–146. London.
- Palm, Rune. 1988. "Mönsterbunden variation i vikingatidens runinskrifter." I *Studier i svensk språkhistoria*, red. Gertrud Petersson, 214–227. Lundastudier i nordisk språkvetenskap, A, 41. Lund.
- . 1992. *Runor och regionalitet: Studier av variation i de nordiska minnesinskrifterna*. Runrön, 7. Uppsala.

- Peets, Jüri, Raili Allmäe, Liina Maldre, Ragnar Saage, Teresa Tomek och Lembi Lõugas. 2013. "Research Results of the Salme Ship Burials in 2011–2012." *Archaeological Fieldwork in Estonia* 2012: 43–60.
- Pereswetoff-Morath, Sofia. 2017. "Vikingatida runbleck: Läsningar och tolkningar." Otryckt Ph.d.-avhandling från Uppsala universitet.
- . Manus. "Vikingatida runbleck: Katalog." Uppsala.
- Peterson1992 = Lena Peterson 1992.
- Peterson, Lena. 1992. "Hogastenen på Orust." I *Blandade runstudier*, vol. 1, 81–111. Runrön, 6. Uppsala.
- . 1996. "Aft/æft, at och æftir på de nordiska runstenarna—regional variation eller vad?" I *Mål i sikte: Studier i dialektologi tillägnade Lennart Elmevik*, red. Maj Reinhammar et al., 239–252. Uppsala.
- Price Persson, Charlotte. 2018. "Unikke runer fra vikingetiden fundet i Ribe." <https://videnskab.dk/kultur-samfund/unikke-runer-fra-vikingetiden-fundet-i-ribe> (besökt 2018-01-08)
- RU = inskrift från Ryssland.
- Samnordisk runtextdatabas*. Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. <http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>
- Sc + nr = inskrift från Skottland publicerad i Barnes och Page 2006.
- Schulte, Michael. 2000. "Runeortografien i overgangen fra urnordisk til norrønt." *Maal og minne* 2000: 113–126.
- . 2011. "The Rise of the Younger *fupark*: The Invisible Hand of Change." *NOWELE: North-Western European Language Evolution* 60/61: 45–68.
- Sh + nr = inskrift från Shetland publicerad i Barnes och Page 2006.
- Shetelig, Haakon. 1948. "Eggjum-hesten." *Fornvännen* 43: 50–51.
- Skaare, Kolbjørn. 1982. "Myntene i Slemmedal-skatten." *Viking: Tidsskrift for norrøn arkeologi* 45: 32–43.
- Sm + nr = inskrift publicerad i *Smålands runinskrifter*, dvs. SRI, 4.
- Snædal, Thorgunn. 2002. *Medan världen vakar: Studier i de gotländska runinskrifternas språk och kronologi*. Runrön, 16. Uppsala.
- Spurkland, Terje. 1995. "Kriteriene for datering av norske runesteiner fra vikingtid og tidlig middelalder." *Maal og minne* 1995: 1–14.
- SRD = Samnordisk runtextdatabas*.
- SRI = Sveriges runinskrifter*. Olika författare; publicerade av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. 14 vol. hittills. Stockholm, 1900 ff.
- Stoklund, Marie. 1994. "Malt-stenen—en revurdering." I *Proceedings of the Third International Symposium on Runes and Runic Inscriptions, Grindaheim, Norway, 8–12 August 1990*, red. James E. Knirk, 179–202. Runrön, 9. Uppsala.
- . 1996a. "The Ribe Cranium Inscription and the Scandinavian Transition to the Younger Reduced Futhark." I *Frisian Runes and the Neighbouring Traditions: Proceedings of the First International Symposium on Frisian Runes at the Fries Museum, Leeuwarden 26–29 January 1994*, red. Tineke Looijenga och Arend Quak = *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 45: 199–209.

- . 1996b. "Runer 1995." *Arkæologiske udgravninger i Danmark 1995*: 275–294.
- . 1997a. "Arbejdet ved Runologisk Laboratorium, København." *Nytt om runer* 11 (1996): 4–12.
- . 1997b. "Runefundene fra yngre jernalder-tidlig vikingetid og den danske runetradition før Jelling, eller: Myten om svenskevældet." I *Beretning fra sekstende tværfaglige vikingesymposium*, red. Hans Bekker-Nielsen och Hans Frede Nielsen, 25–36. Højbjerg.
- . 2003. "Bornholmske runeamuletter." I *Runica—Germanica—Mediaevalia*, red. Wilhelm Heizmann och Astrid van Nahl, 854–870. ERGA, 37. Berlin.
- . 2005. "Tolkningen af Bække-, Læborg- og Jelling-indskrifterne og meningen med at rejse runesten." I *Runesten, magt og mindesmærker: Tværfagligt symposium på Askov Højskole 3–5 oktober 2002*, red. Gunhild Øeby Nielsen = *Hikuin* 32: 37–48.
- . 2006. "Chronology and Typology of the Danish Runic Inscriptions." I *Runes and their Secrets: Studies in Runology*, red. Gillian Fellows-Jensen, Bente Holmberg, Michael Lerche Nielsen och Marie Stoklund, 355–383. Copenhagen.
- . 2010. "The Danish Inscriptions of the Early Viking Age and the Transition to the Younger Futhark." I *Zentrale Probleme bei der Erforschung der älteren Runen: Akten einer internationalen Tagung an der Norwegischen Akademie der Wissenschaften*, red. John Ole Askedal, Harald Bjorvand, James E. Knirk och Otto Erlend Nordgreen, 237–252. Osloer Beiträge zur Germanistik, 41. Frankfurt am Main.
- Stroh-Wollin, Ulla. 2014. "Hinn, inn eller enn? Om uppkomsten av det nordiska bestämdhetssuffixet." I *Studier i svensk språkhistoria*, vol. 12, red. Maria Bylin, Cecilia Falk och Tomas Riad, 229–239. Stockholm Studies in Scandinavian Philology, n.s., 60. Stockholm.
- Sö + nr = inskrift publicerad i *Södermanlands runinskrifter*, dvs. SRI, 3.
- Søvsø, Morten. 2013. "Om dateringen af Ribe runehjerneskalen." *Futhark* 4: 173–176.
- U + nr = inskrift publicerad i *Upplands runinskrifter*, dvs. SRI, 6–9.
- Varenius, Björn. 1992. *Det nordiska skeppet: Teknologi och samhällsstrategi i vikingatid och medeltid*. Stockholm Studies in Archaeology, 10. Stockholm.
- Williams, Henrik. 1990. *Åsrunan: Användning och ljudvärde i runsvenska steninskrifter*. Runrön, 3. Uppsala.
- . 2005. "Nytt runfynd från Öland: Den runristade brynstenen från Räpplinge." *Nytt om runer* 18 (2003): 26–27.
- Wilson, David M. 1983. "The Art of the Manx Crosses." I *The Viking Age in the Isle of Man: Select Papers from the Ninth Viking Congress, Isle of Man, 4–14 July 1981*, red. Christine Fell, Peter Foote, James Graham-Campbell och Robert Thomson, 175–187. London.
- Vg + nr = inskrift publicerad i *Västergötlands runinskrifter*, dvs. SRI, 5.
- Vr + nr = inskrift publicerad i *Värmlands runinskrifter*, dvs. SRI, 14.2.

- Åkerström, Hanna. 2013. "Interpunktion i runstensinskrifter från tidig vikingatid." Masteruppsats, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- . Manus. "Läsordning i tidigvikingatida runinskrifter."
- Øeby Nielsen, Gunhild, et al., red. 2005. *Runesten, magt og mindesmærker: Tvæfagligt symposium på Askov Højskole 3–5 oktober 2002* = *Hikuin* 32.
- Ög + nr = inskrift publicerad i *Östergötlands runinskrifter*, dvs. *SRI*, 2.
- Öl + nr = inskrift publicerad i *Ölands runinskrifter*, dvs. *SRI*, 1.

English summary

The runic material of the early Viking Age: An inventory

A new writing culture emerges in Scandinavia during the 700s. The break with the older Proto-Nordic rune-carving tradition is most evident in the change in the character system which occurs around A.D. 700, when the Proto-Nordic twenty-four-type futhark is replaced by the sixteen-type Viking Age one. There are more runic finds and longer inscriptions from the subsequent early Viking Age period, which is characterised by heterogeneous material and an apparent exploration of the scope of using writing. The transition to more uniform use of runes (at least as far as concerns the stone inscriptions) occurs during the latter half of the 900s as the practice of erecting Christian memorial inscriptions spreads. This trend is traditionally said to begin with the younger of the two Danish Jelling stones (DR 42), which is dated between circa 965 and the 970s. The early Viking Age material can thus be separately demarcated and the primary aim of this article is to make an inventory, and thereby facilitate the establishment of a register, of inscriptions which can be dated to the period between the change in the character system and the tradition of Christian memorial inscriptions. It is thus necessary to formulate the criteria for delimitation on the basis of these two transitions; a secondary aim of the article is therefore to establish such criteria.

No register of early Viking Age material has previously been compiled, although it would offer several benefits. Firstly, such a register would make the relevant material available for further research, being perhaps of particular use to researchers who are not primarily runologists. Secondly, the register would draw attention to the early Viking Age material; the material could then more easily be studied in its own right without being blended with or overshadowed by the considerably more numerous artefacts from the late Viking Age. Thirdly, the register could act as a complement to Anne-Sofie Gräslund's division into somewhat over-

lapping chronological periods according to stylistic group, which focuses primarily on the dating of the late Viking Age material.

The process of selection consists in practice of evaluating the reliability of previously proposed datings and relating the underlying arguments to my criteria for accepting an inscription as early Viking Age. Those inscriptions whose putative early Viking Age date I for various reasons am dubious of, but which I nonetheless do not wish to dismiss summarily, are considered in an “uncertain group”. This inventory of Scandinavian runes includes both inscriptions on portable objects and on stone.

The period of the early Viking Age is defined on the basis of typological variation: changes in the character system at its beginning and the spread of the Christian memorial inscription text type at its end. These typological transitions have been dated on the basis of two inscriptions, chosen as comprising in the one case the first relatively secure example of the younger rune-row, and in the other the last inscription to precede the tradition of Christian memorial inscriptions; both have, furthermore, been given dates which are absolute (i.e. can be linked to a specific time) and based on factors which are neither runological nor linguistic. The beginning of the period is represented by the Ribe cranium (DR EM85;151B), which is dated to 725–50 on the basis of the wood (dated dendrochronologically) and other finds uncovered in the same archaeological layer. The length of the inscription means that the Ribe cranium is the first inscription which can be securely stated to have been carved with a system comprising sixteen characters; all of these runes apart from the **ansur*-rune are attested in the text. Other possible contenders for representing the beginning of the period are N 450 Strand and DR AUD1995;277 Kalmergården. There is some uncertainty surrounding the stylistic dating of the former, while the latter lacks compelling reasons for a secure classification in the sixteen-character system.

The younger of the two Jelling stones (DR 42) is traditionally thought to inaugurate the tradition of Christian memorial inscriptions, with the end of the period therefore represented by the older (DR 41). This is dated earlier than 958 and the younger to between circa 965 and the 970s. The datings are based on the content of the inscriptions, which enables an approximate historical date to be established; their placement is furthermore connected with grave monuments that have been dated with the help of dendrochronology.

The dates of the beginning and end of the period have for practical reasons been adjusted to circa 700–950/970. The extension of the terminal date until 970 is primarily due to the necessity of using the abandonment

of Birka as a delimitation point for the Swedish inscriptions, although inscriptions with a dating to the second half of the 900s can be included if they show typological features that connect them with the early Viking Age.

To determine whether an inscription was executed in a system comprising no more than sixteen characters, I initially consider changes in the character system rather than changes in the runic shapes (although this can also be used as support for selection). I presume that the inscription is executed in the younger rune-row if its notation indicates the use of a system which employs sixteen characters. To a certain extent I employ Michael Barnes's definition of transitional inscriptions (1998, with some modifications) to formulate concrete criteria for identifying when this is the case. Initially excluded are inscriptions which contain one of the eight runic characters (J, ð, ʟ, ʀ, M, X and Þ) which were eliminated when the rune-row was reduced from twenty-four to sixteen runes. In order to be included, however, the inscription must also contain features that can be securely linked to the younger rune-row. Like Barnes, I accept an inscription as being carved in the sixteen-type futhark if [g] ~ [ɣ] is denoted by the *k*-rune rather than **g**, if [d] is denoted by **t** rather than **d**, and if [ð] is denoted by **þ** rather than **d**. Furthermore, **e** denotes /e(:)/ in the twenty-four-type rune-row, where **o** denotes /o(:)/ and **w** denotes /w/, while the sixteen-type futhark is characterised by the representation of /e(:)/ by **i**, and of /o(:)/ and /v/ (or /w/) by **u**. Since examples can be found in the Proto-Nordic material of **u** denoting /w/ (**farauisa** *farawisa* on the unprovenanced bracteate DR IK98), only the representation by **i** of /e(:)/ and by **u** of /o(:)/ can be used as a criterion for identification of the younger rune-row in an inscription. Neither the rune **b** for /p/ nor **i** for /j/ can be employed as a criterion for identification of the sixteen-type futhark, as examples of these occur before the reduction to sixteen characters is fully accomplished.

A small number of inscriptions have been assumed by previous researchers to contain features I believe characterise the twenty-four-type rune-row in combination with those I believe characterise the sixteen-type one. It seems however that these assumptions are lacking in foundation. In certain cases, the feature putatively connected with the older rune-row cannot be accepted while in others the feature associated with the younger is problematic for diverse reasons. The inscriptions in question are Bo KJ80 Rävsa, Bo Peterson1992 Hoga, DR 356 Sölvesborg, G 268 Lillbjärs, N KJ68 Vatn, RU Melnikova2001;181 Gorodišče I, RU Melnikova2001;196 Staraja Ladoga amulet, RU NLT2004;5 Staraja Ladoga runestick and U NOR1994;26A Hovgård.

The criterion for identifying the beginning of the period applies to all of the material, although since the development of the runic tradition diverges in different parts of Scandinavia, we must to some degree formulate criteria applicable to the end of the period which are specific to the Danish, Swedish and Norwegian areas as well as those outside Scandinavia.

Complete typologies, available to a greater extent for the Danish inscriptions than for the Swedish and Norwegian ones, have been central to the task of selection. This pertains to Lis Jacobsen's division, which is based on the Jelling stones (inscriptions classified as belonging to the Helnæs–Gørlev and the pre-Jelling groups are included while those in the Jelling group are excluded unless special conditions apply). The categorisations found in the Internet database *Danske Runeindskrifter* have also been used. The inscriptions are there dated and divided into archaeological periods. All the inscriptions from the periods 'Older Viking Age', 'Younger Germanic Iron Age or Viking Age' as well as 'Transition Germanic Iron Age/Viking Age' are included. The 'Viking Age' group is more complicated as it is usually very uncertain whether or not the inscription should be classified as early Viking Age. Inscriptions from the periods 'Younger Germanic Iron Age' and 'Younger Viking Age' have been included only in exceptional cases.

In Swedish territory, the introduction of the tradition of Christian memorial inscriptions is signalled by the transition from short-twig to long-branch runic forms which occurs in connection with the spread of this type of text. The time of the transition can be established from the dating of the urban centre Birka, which was abandoned circa 970. The inscriptions that have been found there are primarily of the short-twig type; this is, however, around the time when long-branch inscriptions began to be common in Swedish areas, so the date can function as a cut-off point for the period there. Inscriptions found within Birka's urban area are thus included, as well as inscriptions carved with short-twig runes from elsewhere. Of primary importance in determining whether an inscription is carved with short-twig or long-branch runic forms is the shape of the *b*-rune, ᚱᚱᚱ instead of ᚱ , according to Ingrid Sanness Johnsen (1968), although the *h*-rune, ᚨᚨ rather than ᚨ , is also decisive, as is the *m*-rune, ᚩᚩ rather than ᚩ . Several forms nonetheless occur in both systems. The runes *a*, *n* and *o* with double-sided branches (ᚠ , ᚡ , ᚢ) may for example occur in short-twig inscriptions. Another criterion for selection employed for the Swedish material is part of the categorisation by Gräslund of Viking Age inscriptions on the basis of ornamentation.

She discusses the group of unornamented stones, categorised in the Scandinavian Runic Text Database as “RAK”, some of which can be classified as early Viking Age. Magnus Källström nonetheless observes that inscriptions from the late Viking Age have also been categorised in this way, and thus this criterion is itself insufficient to determine whether or not an inscription should be included.

The Norwegian inscriptions do not show so clear a link between the change in the use of runes and the tradition of Christian memorial inscriptions as the Danish and Swedish ones do. There is for example no clear demarcation between short-twig and long-branch runic forms. The cultural turning point connected with the new type of text is however Christianity, which is useful in the selection process; inscriptions with Christian features are not included (the same naturally applies to Danish and Swedish inscriptions). The linguistic feature of preservation of **R** /**R**/ can also be used as a selection criterion: the rune **R** /**R**/ disappears early in Norway, coalescing with and being replaced by **r** /**r**/. The smaller number of chronological points of reference as concerns runological or linguistic features for the Norwegian material means that the majority of the included Norwegian inscriptions have been dated archaeologically.

Other criteria, in addition to lack of Christian features, are common to the Danish, Swedish and Norwegian area. Inscriptions with dotted runes are excluded, for example, as they are not attested before circa 980–1000. Furthermore, inscriptions with the older variant of the memorial formula *aft X* ‘in memory of X’ are included; the prepositional forms older *aft/æft* and younger *æftiR* are used as an indication of the age of an inscription. The older variant can nonetheless occur in inscriptions later than the period under investigation here.

Of the inscriptions found outside the Nordic area, i.e. in Scandinavian colonies such as Russia, Isle of Man, Orkney, Scotland, England and Ireland, only four from Russia are included. The date of the others is far too uncertain. This is especially true of the relatively large group of inscriptions from the Isle of Man. This group has been dated on stylistic grounds to 930–1020, which would mean that the oldest members should be classified as early Viking Age. Stylistic dating does not however agree with a runo-linguistic one as it would imply that certain features occurred on the Manx inscriptions before their general spread in Scandinavia. Innovations such as dotted runes and **𐌺** for /o/ would for example be attested 50–100 years earlier on the Isle of Man than in Norway, something which cannot be reconciled with the general assumption of influence passing from Scandinavia (Norway in particular) to the Isle of

Man. The contradictions in dating mean that no Manx inscriptions have been included.

A total of 132 inscriptions have been classified as belonging to the period of the early Viking Age (see the tabular list above at the end of the Swedish article, “Inskriftsförteckning”), twenty-seven of which are in a group labelled ‘uncertain’ (*osäker*). Of the fifty-six inscriptions from Denmark, eighteen are on portable objects and thirty-eight on stone. Of the fifty-three inscriptions from Sweden, twenty-one are on portable objects and thirty-two on stone. Norway provides fifteen portable objects but only four stone inscriptions, while all four inscriptions from outside Scandinavia are on portable objects.

A New Runic Inscription from Sockburn Hall, County Durham: E 19 Sockburn

Eleanor Rye (University of York)

Abstract

In May 2014, a previously unknown runic inscription was recognised by a team of academics and doctoral students visiting Sockburn Hall, County Durham. Sockburn was an important ecclesiastical centre as early as the eighth century, and an outstanding collection of stone sculpture of Viking Age and later medieval date is witness to the continued importance of the site in later centuries. The fragmentary inscription is in Viking Age Scandinavian runes and is interpreted here as part of a memorial inscription in Viking Age Norse. The inscription has marked similarities with inscriptions from the Isle of Man, including the use of the word **krus** ‘cross’ and parallels between the rune forms of the inscription and those of inscriptions from the Isle of Man. The occurrence of the Goidelic personal name *Máel Muire* in the memorial inscription is further evidence for links with the Irish Sea region. This is an important discovery, demonstrating the existence of a Norse-speaking community with links to the Irish Sea region at or near Sockburn in the tenth or early eleventh century.

Keywords: Scandinavian runes, runestone, Sockburn (County Durham), find report, Viking Age, **krus** (ON *kross*), (parallels with) Isle of Man

Place and circumstances of discovery

The inscription discussed here was found by a team of academics and doctoral students visiting Sockburn Hall in May 2014. The team consisted of Nik Gunn, Jane Harrison, Heather O’Donoghue, Jo Shortt Butler, Pragya Vohra and the author, participants in the “Languages, Myths and Finds” Collaborative Skills Development Programme funded by the Arts

Rye, Eleanor. “A New Runic Inscription from Sockburn Hall, County Durham: E 19 Sockburn.”

Futhark: International Journal of Runic Studies 8 (2017, publ. 2019): 89–110.

DOI: 10.33063/diva-385701

Fig. 1. Sockburn Hall and All Saints' Church. Ordnance Survey 1:2500 County Series, 1st Revision (1898), obtained through the EDINA Historic Digimap Service, <<http://digimap.edina.ac.uk>>. © Crown Copyright and Landmark Information Group Limited (2018). All rights reserved.

and Humanities Research Council of the United Kingdom. The inscription is, alongside E 8 Skelton-in-Cleveland, only the second securely identified inscription in Scandinavian runes from north-east England.¹ By the time of our visit, the inscribed stone fragment had been placed in Conyers Chapel (National Grid Reference: NZ 34980 07113), the restored chapel on the north side of the otherwise ruinous church of All Saints that houses an important collection of medieval stone sculpture (fig. 1).² It was apparent from traces of damp soil and the dampness of the stone that the fragment had been unearthed not long before our visit, and it was suggested that the stone might have been unearthed during one of the weekends in

¹ A lost stone built into a (now rebuilt) church wall at Thornaby-on-Tees, North Riding of Yorkshire, was identified as bearing a runic inscription in the mid-nineteenth century by George Stephens, but whether this was ever a runic inscription (Scandinavian or otherwise) is unclear (Page 1971, 168; 2001, 96; Barnes and Page 2006, 24).

² The coordinates in the Scandinavian Runic Text Database (*Samnordisk runtextdatabas*) refer unfortunately to a ruin that is not All Saints/Conyers Chapel. Went and Jecock (2007, figs 20–23) give plans of Sockburn's archaeological features.

which volunteers carried out gardening and other maintenance work at Sockburn Hall, perhaps in November 2013 (see <http://sockburn.blogspot.co.uk/> [accessed 22 Nov. 2015] for details of this and other “Working Weekends”). A representative of Sockburn Hall suggested that the fragment might have been discovered in the western side of the grounds of Conyers Chapel at the base of a lime tree that was being removed. The placement of the fragment in Conyers Chapel indicates that the fragment was recognised as significant by the finder, although it was apparently not recognised as bearing a runic inscription. The lack of recognition of the inscription as runic is most likely evidence in favour of the inscription being a genuine Viking Age runic inscription rather than a modern forgery. The runic fragment may have a similar provenance to the sculpture from Sockburn, much of which was probably incorporated into the church fabric before the church’s deliberate ruination in 1838, with some pieces also built into a churchyard wall (Knowles 1896–1905, 104 and 110–13; Cramp 2010, 14; Surtees 1823, 249, n. 30; Went and Jecock 2007, 14 f.).³ The inscription is unfortunately now missing, having been stolen from Conyers Chapel in late 2015 or early 2016, but was inspected by participants in the Nottingham Rune Rede (7 March 2015) and others before its disappearance.

Like other Scandinavian runic inscriptions on stone from northern England (E 1 Bridekirk, E 3 Carlisle, E 6 Dearham, E 8 Skelton-in-Cleveland and (*)E 11 Conishead⁴) and many of those from the Isle of Man (see Page 1978–81, esp. 189–93), the inscription is associated with an ecclesiastical site. Sockburn is likely to be the place known as *æt Soccabyrig*, the location of the consecration of Bishop Hygebald of Lindisfarne in 780, and the [*monasterium*] *quod dicitur Sochasburg* (‘monastery that is called *Sochasburg*’) that was the site of the archiepiscopal consecration of Eanbald of York in 796 (Arnold 1882–85, 2: 58; Hodges 1894, 69 f.; Knowles 1896–1905, 99; Cubbin 1996, 16 and 18; Irvine 2004, 41–43).⁵ Sockburn is

³ See also the brief description of a bear’s head found in fallen masonry during repairs to the chancel arch in 2005 at <http://www.keystothepast.info/article/10339/Site-Details?PRN=D8987> (reference D8987; accessed 15 Jan. 2018).

⁴ The Conishead Priory inscription was recently rediscovered in English Heritage stores at Helmsley (<http://furnesshiddenheritage.blogspot.co.uk/2017/02/snapshot-series-conishead-runes.html>, accessed 12 Jan. 2018). I would like to thank Alex Sutherland for informing me about the blog entry.

⁵ The identification of *æt Soccabyrig* and *Sochasburg* with the church at Sockburn has been questioned (Cambridge 1984, 69; Stocker 2000, 203, n. 12); however, the forms *æt Soccabyrig* and *Sochasburg* are entirely consistent with early forms of the place-name *Sockburn* (Watts 2007, 199 f.).

Fig. 2. Sockburn and its surroundings. Ordnance Survey 1:25000 Scale Colour Raster [TIFF geospatial data], tile: nz30, updated December 2017, Ordnance Survey (GB), using: EDINA Digimap Ordnance Survey Service, <<http://digimap.edina.ac.uk>>. © Crown Copyright and Database Right (2018) OS (Digimap Licence).

close to a Roman road connecting York with Durham via Stamford Bridge and Thirsk which crossed the Tees in nearby Dinsdale (Margary 1973, 432 [M 80a]; fig. 2). The section of the road running through Dinsdale and Girsby now survives only in short stretches, but fourteenth-century accounts refer to a bridge at Ponteesbridge as a viable crossing for people travelling between Durham and York (Harvey 2005, 125). It is possible that the proximity of Sockburn to this route was a factor in its use for eighth-century consecrations (Cramp 2010, 8).⁶ A ford known as the “Sockburn Wath” (NZ 35078 07153), still apparently in use for driving stock across the river, would connect Sockburn with this route (Went and Jecock 2007, 36 and 40; fig. 1). A record in Leland’s *Itinerary* (c. 1535–43) of a *trajectus over Tese to Sokbourne* (‘crossing over (the) Tees to Sockburn’) three miles (4.8 km) from Smeaton Bridge must refer either to this crossing or to

⁶ Cambridge (1989, 380–86) suggests a series of estates along this route might have served the Community of St Cuthbert as waystations, but does not consider Sockburn one of these.

another nearby that would link Sockburn to this and other routes leading south (Toulmin Smith 1906–10, 1: 68).

There is, however, no known physical evidence for a church at Sockburn before the tenth century. Architectural features of the nave of the ruined church of All Saints suggest that parts of the building are of pre-Conquest origin (Hodges 1894, 69–71; Knowles 1896–1905, 104). However, features diagnostic of a seventh- or eighth-century date, as suggested by Taylor and Taylor by comparison with the seventh- or eighth-century church at Escomb, are lacking (Taylor and Taylor 1965–78, 555 f.; Went and Jecock 2007, 9 f.; Cramp 2010, 11 f.). The foundations of a chancel within the present church (excavated by Knowles c. 1900) are datable to the later tenth or eleventh century by the use of tenth-century cross shafts, one dated to c. 950–75 by Cramp (Knowles 1896–1905, 104 f. and 110–13; Cramp 1984, 1: 138 f., nos. 7–8; Went and Jecock 2007, 10). The important assemblage of stone sculpture housed in Conyer's Chapel, including several pieces with Anglo-Scandinavian forms and motifs, similarly dates from the late ninth or tenth century and later. Further information and references to earlier scholarship concerning the twenty-three surviving pieces of stone sculpture from Sockburn datable to the period from the late ninth/early tenth century to the late eleventh century can be found in the *Corpus of Anglo-Saxon Sculpture* (Cramp 1984, 1: 135–44, 154); the *Corpus* also gives details of a further two or three pieces recorded around the turn of the twentieth century that cannot now be identified (*ibid.*, 156).

Description

The fragment is c. 22 cm by c. 16 cm by c. 9 cm with the inscription found in two lines on one of the c. 22 cm by c. 16 cm faces (fig. 3). Being a fragment, the original orientation of the piece and its text is unknown, and it is possible the text should be envisaged as running vertically up or down a cross shaft (see below). Dr Charles Bendall, geologist, examined the fragment in August 2014 and what follows is based on his report on the fragment (Charles Bendall, personal communication, Sept. 2014). The fragment is a fine to medium grained quartzitic sandstone of type quartz arenite, which is atypical of local building stone; the stone may have come from the Pennine Middle Coal measure, but the precise source of the stone could not be identified with certainty without further testing. The brown colour of the fragment when examined and photographed is due to surface staining, but the original lighter brown colour could be seen where the stone has been scratched more recently; however, staining

Fig. 3. E 19 Sockburn. Photo © Jane Harrison.

on the broken faces indicates that the breakage is not recent. Bendall suspected that the thickness of the fragment reflects the formation of the stone in natural slabs.

Line A of the inscription is within framing lines. Line B has no visible upper framing line, but is bounded by the edge of the stone. Parts of the inscription have been lost where the stone has been broken off at each end; there is additional damage to one of the c. 22 cm by c. 9 cm faces, which extends onto the face bearing the inscription. The runes are between 4 and 5 cm high and, damage aside, are well preserved; two vertical dots separate words (and in one instance, personal name elements). The surviving runes, in two lines of which line A is most likely to be read before line B (as discussed below), read:

B. ... (l) R : ʃ ʃ ʃ : ʃ ʃ ...
 ... (i) r : m o l : m u ...
 10 15

A. ... | ʃ 1 (l) : ʃ R ʃ ʃ : * ...
 ... i s t (i) : k r u s : * ...
 5

Fortunately, damage to the face of the inscription affecting line A does not impede identification of the surviving runes. Only the upper two-thirds of the first character of the line (r. 1) remain, but it can be identified as $\mathfrak{l}$ with confidence as there is no sign of a branch. Indications of a dot on the second rune of the line (r. 2) suggest $\mathfrak{l}$; $\mathfrak{t}$ is perhaps a formal possibility, but is unlikely in the context of the interpretation offered below. The leftward sloping branch of $\mathfrak{l}$ permits identification of the third rune of the line (r. 3). The reading of r. 4 as $\mathfrak{l}$ is more conjectural as less of the rune survives, but context again makes this reading likely. The section of the four characters (rr. 5–8) following the first set of separation points on the lower line is straightforward as this section of the inscription is less damaged and $\mathfrak{l} \mathfrak{R} \mathfrak{N} \mathfrak{l}$ (the latter's dot fairly pronounced) can be read. A final vertical can be seen after the second set of separation points in the lower line, but damage to this part of the inscription prevents identification of the character. In line B there are seven identifiable runes: $\mathfrak{l}$ and $\mathfrak{R}$, followed by separation points, a further three runes $\mathfrak{Y}$, $\mathfrak{t}$ and $\mathfrak{l}$, a second set of separation points and another two runes $\mathfrak{Y}$ and $\mathfrak{N}$. Damage to the beginning of line B is found to the left of the vertical of r. 10, meaning that r. 10 could perhaps possibly be $\mathfrak{l}$, but this is unlikely in the context of the interpretation given below. It is also possible that the bottom of a vertical can be seen before the first rune identified in this line, but this may instead be part of the breakage at the beginning of the inscription. It has been suggested that the fourth rune (r. 13) could be the Anglo-Saxon rune $\mathfrak{f}$ (i.e. æ), but the extension of the vertical above the two downward-sloping branches and the lack of other rune forms with specifically Anglo-Saxon characteristics in the inscription mean $\mathfrak{t}$ is to be preferred.

The surviving text is short and there are consequently limitations to how far the characters used can be assigned to a particular date or tradition. However, there are indications that the rune forms used have less in common with most of the Scandinavian inscriptions from England than with those from the Isle of Man, the majority of which are dated to c. 930–c. 1020 on art historical grounds (although runological and linguistic features are less easy to reconcile with the earlier part of this date range; Olsen 1954, 153; Page 1983; Barnes 2013). Three of the runes used in the Sockburn text occur in significant variant forms in inscriptions from the British Isles, $\mathfrak{t}$, $\mathfrak{l}$, and $\mathfrak{l}$.⁷ Disregarding the distinction between $\mathfrak{l}$

⁷ There is apparently no evidence for any form other than $\mathfrak{Y}$ being used for $\mathfrak{m}$ in the British Isles (Olsen, 1954; Cubbon 1966; Barnes 1994; Barnes, Hagland and Page 1997, 6 f.; Barnes and Page, 2006; Barnes 2010; Daubney 2010; Barnes 2016). (The form $\mathfrak{l}$ used in SC 11 can be inferred to stand for /s/.)

and ^l, these forms are used in nearly all the inscriptions from the Isle of Man where the relevant runes occur. The exceptions are two texts that have other features unusual in the Manx corpus, MM 130 Kirk Michael III in which long-branch forms of **s** (^l) and **t** (^l) are used, and MM 142 Maughold IV in which **q** is ^l and **t** is ^l (Olsen 1954, 205–08 and 215–17). (The verb choices *setja* ‘to place, to set’ and *rista* ‘to carve’ in MM 142 also differ from usage in the rest of the Manx corpus and show similarities with East Scandinavian usage [Page 1983, 137].) Sockburn’s forms also agree in all respects with the rune forms used in E 15 Penrith, a futhark inscription on a brooch of late-ninth- or early-tenth-century type with an Irish Sea distribution (Richardson 1996, 35 f.).

Sockburn’s rune forms are not so closely paralleled elsewhere in England. With the exception of E 16 Lincoln II, which has short-twig forms of **s** and **t**, inscriptions from southern England (E 2 London St Paul’s, E 12 Winchester and E 13 St Albans I) and eastern England (E 4 Lincoln I and E 18 Saltfleetby) use long-branch forms of **s** and **t** where the runes occur (Daubney 2010; Hines 2017, 119 f.). The form ^l for **q/o** is usual in the southern group (suspected rather than certain in E 12 Winchester), but it is ^l in the eastern group’s E 4 Lincoln I, and ^l in E 8 Skelton and E 18 Saltfleetby (Daubney 2010). To an extent, the differences between Sockburn and the southern and eastern groups’ forms may reflect different traditions, the southern group and E 4 Lincoln I and E 18 Saltfleetby resembling Danish practices (cf. Barnes and Page 2006, 52 f. and 58 f.). Although geographically intermediate between the Irish Sea and Sockburn, rune forms in the remaining inscriptions from Cumbria (i.e. other than E 15 Penrith) do not closely resemble those of the Sockburn inscription, which is likely to reflect the later (twelfth- and thirteenth-century) dates of these Cumbrian inscriptions (cf. Barnes and Page 2006, 59 f.). Short-twig **s** is almost universal in inscriptions from Cumbria (E 1 Bridekirk, E 3 Carlisle, E 11 Conishead), only E 9 Pennington using long-branch **s**. However, forms of **t** and **q/o** show more variation. Long-branch forms of **t** are widespread, with both long-branch and short-twig forms used in E 3 Carlisle I and E 11 Conishead and only E 17 Carlisle II exclusively using the short-twig form (Barnes 2010); ^l is found for **q/o** in E 1 Bridekirk, but ^l is used in E 3 Carlisle I and E 11 Conishead.

To summarise, although only three of the runes used in the Sockburn inscription occur with distinctive variants elsewhere in Britain, the combination of rune forms indicates that the inscription is runologically closest to tenth- and early-eleventh-century inscriptions from the Isle of Man and the earliest of the inscriptions from Cumbria (E 15 Penrith), areas where

runological and linguistic evidence is consistent with predominantly West Scandinavian influence. The Sockburn inscription may be of similar date and its carver of similar background, but there are too few diagnostic rune forms used in the text for any degree of certainty.

Interpretation

The inscription is readily interpretable as a memorial formula of the form *NN reisti kross þenna eft(ir) MM* ('NN raised this stone in memory of MM') commemorating someone bearing the Goidelic name *Máel Muire* (reconstructed runes are within angle brackets):

B. ... <eft>ir : mol : mu...
 10 15

A. ... <ra>ist(i) : krus : * ...
 5

In the discussion that follows, line A is discussed before line B, giving sections of a memorial formula *reisti kross ... eftir Máel Muire* ('raised ... cross in memory of Máel Muire'). Thus interpreted, the inscription now lacks the name of the patron and probably the demonstrative *þenna* (and whatever else, if anything, accompanied the basic formula). The reasons for thinking that this is the order in which the lines are to be read are discussed at the end of this section.

In line A, runes 5–8 **krus** are straightforwardly interpreted as the Goidelic loanword into Old Norse (ON), *kross* (< Goidelic *cross* 'cross'; *OED* s.v. "cross", n.). Inscriptions from the British Isles containing memorial formulae are mapped in figures 4 and 5; where inscriptions are labelled "?*kross*" or "?*steinn*", there is either insufficient evidence to demonstrate that the inscription was a memorial formula (SH 6 Eshaness II) or considerable reconstruction of either *kross* or *steinn* is required (SH 4 Papil and MM 102, 106 and 140). MM 141 Onchan contains a sequence **krus** that does not seem to be part of a memorial inscription and is thus not mapped (Kermode 1907 [1994], plates lxi f.; Olsen 1954, 199). As can be seen, in the British Isles the word used to refer to the monument in memorial formulae was ON *steinn* (the more usual mainland Scandinavian term), except on the Isle of Man and elsewhere around the Irish Sea, where ON *kross* was used (Page 1978–81, 196 f.). ON *kross* has not been securely identified in any Viking Age runic memorial formulae from Scandinavia. The Scandinavian Runic Text Database (*Samnordisk runtextdatabas*) includes three

Fig. 4. ON *kross* and ON *steinn* in memorial inscriptions from the British Isles (excluding the Isle of Man). Based on Barnes and Page (2006); outlines of Great Britain, Ireland and the Isle of Man were extracted from GADM version 1.0 in March 2009 (<<https://gadm.org>>).

Viking Age inscriptions containing **krus** in mainland Scandinavia. However, the supposed occurrence of **krus** in a memorial formula in N 417, an eleventh-century inscription from Svanøy, Sogn og Fjordane, is a hypothetical reconstruction based on now unreadable runes. In the two remaining occurrences of **krus** (one actually **kus**), the word is not used in formulae but occurs as a single word at the end of the inscription (Sö 227 and Sö 340).

The first four surviving characters of line A can plausibly be interpreted as the final characters of ON *reisti* ‘raised, erected’ (< ON *reisa* ‘to raise, erect’). The verb *reisa* is known from thirteen inscriptions from the Isle of Man (MM 101, 112, 113, 118, 126, 128, 130, 131, 132, 135, 136, 139 and 141), SH 4 Pupil, IR 2 Killaloe and, in a passive construction, SC 8 Kilbar. Although the inscriptions MM 113 Andreas IV and MM 128 Andreas III are damaged in the relevant sections, early-twentieth-century readings

Fig. 5. ON *kross* in memorial inscriptions from the Isle of Man. Based on Olsen (1954) and Page (1983); the Isle of Man outline was extracted from GADM version 1.0 in March 2009 (<<https://gadm.org>>).

of the former (e.g. Kermode 1907 [1994], plate iv and 165) and a cast of the latter made before damage was sustained (Michael Barnes, personal communication, Sept. 2016) mean the identifications of **aisti** in MM 113 and **rais(t)i** in MM 128 are secure. Both monophthongal and diphthongal spellings of the word occur amongst the Manx inscriptions (**raisti** in MM 101, 112, 113, 118, 128, 130, 131 and 141; **risti** in MM 126, 132, 135, 136 and 139), so either is possible in the Sockburn inscription (cf. Barnes 2013, 70). It is unlikely that this is instead the weak verb ON *rista* (third person

preterite singular *risti*), an apparently East Scandinavian form of the West Scandinavian strong verb *rista* (third person preterite singular *reist*) ‘to carve’, as the object *rúnar* rather than **krus** would be expected (contrast **risti:runar** and **risti:runar** in MM 142 Maughold IV and E 13 St Albans I respectively; cf. Barnes, Hagland and Page 1997, 55).

Runes one and two in line B of the inscription are plausibly the final letters of the preposition *eftir* (meaning ‘in memory of’ in this context). Although the form *eftir* would usually indicate a date in the last decades of the tenth century or later in a Scandinavian context, its occurrence in ten out of seventeen Manx inscriptions using the preposition means that use earlier in the tenth century is feasible (Page 1983, 140 f.; Peterson 1996, 242–44; Barnes 2013, 72). Alternatively, as one of the peer reviewers suggested, line B could be the surviving part of an appositional phrase *faðir Molmuru* ‘father of Máel Muire’ (or similar), in which case both the names of the person commemorated and of the patron have also been lost. It is also formally possible but unlikely that these characters are instead the final characters of **pair**, ON *þeir* ‘they’ (masculine), forming a plural subject with the personal name (compare, for example, Ög 22, Ög 201, Sö 187, Vg 6, Vg 14, Vg 55, U 974 and N 29).⁸ If **ist(i)** in the lower line is, as is argued below, a form of ON *reisa* ‘to raise, erect’, **istu** would be required in agreement with a plural subject, and there is no indication of the required branch of **u** (and little room for it either).

Runes three to seven of the upper line seem to be the beginning of the Goidelic personal name *Máel Muire* (‘devotee of Mary’), a name with male and female bearers (O’Brien 1973, 229 f.). However, the use of **þ** to represent the vowel of the first element of the name is problematic. The rune **þ** denoted different phonemes at different times. In inscriptions from mainland Scandinavia, it denoted /a(:)/ before the seventh century, /ã(:)/ between the seventh century and the early eleventh century, and /o(:)/ and /ɔ(:)/ from the early eleventh century (Barnes and Page 2006, 69 f.). In the British Isles, the use of **þ** to represent both /o(:)/ and /ã(:)/ is known, the former usage probably being attested slightly earlier in Man than in

⁸ The distinction between **ǰ** (the reflex of Proto-Germanic */z/) and **Ṛ** /r/ is maintained in only a few inscriptions from England and one from the Isle of Man. **ǰ** is certain on the probably East Scandinavian E 13 St Albans I and probable in E 12 Winchester, perhaps produced during the period of Danish influence under Cnut; it may occur in a garbled form **Ÿ** in the futhark inscription of E 15 Penrith (Barnes and Page 2006, 78 f., 320–28 and 331–33). On the Isle of Man, it is found in **aftir** in MM 113 Andreas IV, a form that (although etymologically “incorrect”) was common in mainland Scandinavia (Larsson 2002, 75; Page 1983, 140 f.). The use of **Ṛ** for the reflex of Germanic */z/ would therefore be unproblematic.

Scandinavia (Barnes and Page 2006, 62; Barnes 2013, 70 and 75). Consequently, the rune could denote either /ã(:)/ or /o(:)/ in the Sockburn text. The former could perhaps be explained as nasalisation of */a(:)/ following the initial nasal consonant, as recorded for Old Icelandic and occasionally in Viking Age Swedish inscriptions (Noreen 1923, § 50.2; Williams 1990, 64–67). However, the use of ᚦ to denote nasalised /ã(:)/ following /m/ is unparalleled elsewhere in Viking Age inscriptions from the British Isles. The occurrence of /o(:)/ would also be unexpected. The precise realisation of the diphthong in *Máel* in early stages of the Goidelic languages is not known: /ai/ is thought to have merged with /oi/ from the eighth century, and perhaps earlier (Thurneysen 1946, § 66; McCone 1996, 139). Monophthongisation of the resulting diphthong ultimately took place both in Scottish Gaelic and in Irish, and is evident already in spellings of Goidelic names in Scandinavian runic inscriptions from Man, and in Latin and Old English texts from England, especially from A.D. 1000 onwards (Thurneysen 1946, § 66).⁹ Representations of the probable monophthong suggest a sound closer to /a/ than /o/. In England, the vowel in personal names containing Goidelic *Máel* seems to have been identified earliest with a diphthong,¹⁰ later with /a/,¹¹ /æ/¹² and later still with /e/,¹³ but never with /o/. In place-names recorded before 1200 (namely *Melmerby*, North Yorkshire, and the lost field-name *Rigrinmelsuthen*, Westmorland), the presumed monophthong in *Máel*- is spelt as <e> (Smith 1928, 255; Smith

⁹ Cf. **mal:lymkun** and **mal:mury** (MM 130 Kirk Michael III) and **malbrip** (SC 2 Hunterston), contrasting with **mail:brikti** (MM 101 Kirk Michael II) and **mailb...ak...** (MM 175 Maughold V); see Olsen 1954, 208 f.; Cubbon 1966, 24.

¹⁰ <Meilochon> for *Malcolm* (Bede, *Historia Ecclesiastica*, c. 731); see PASE, s.v. “Malcolm 1”).

¹¹ <Malcolun> for *Maelcolumban* (?recte Mael Coluim; *Domesday Book*, North Yorkshire landholder in 1086); <Malculm> and <Malculf> for *Malcolm*, King of the Scots 943–54 (*Anglo-Saxon Chronicle*, annal for 845, MSS ABCG and D respectively); see PASE, s.vv. “Maelcolumban 1”, “Malcolm 3”).

¹² <Maelinmuin>, <Maelinmumin>, <Maelinmun> and <Maelmumin> for *Maelinmun* (*Anglo-Saxon Chronicle*, annal for 892, MSS B, C, AFG and D respectively; on <ae> for /æ(:)/ as an orthographic variant of <æ, e>, see Hogg 1992, § 2.12, n. 1); <Mælbæape> for *Maelbeth*, fl. 1031 (*Anglo-Saxon Chronicle*, annal for 1031, MS E); <Mælcōlm> for *Malcolm*, King of the Scots 1005–34 (*Anglo-Saxon Chronicle*, annals for 1031 [MS E] and 1034 [MS D]); see PASE, s.vv. “Maelinmun 1”, “Maelbeth 1” and “Malcolm 2”).

¹³ <Melcom> for *Malcolm*, King of the Scots 1005–34 (*Anglo-Saxon Chronicle*, annal for 1031, MS F); see PASE, s.v. “Malcolm 2”); <Melmor> for *Máel Muire* in Gospatric’s Writ, a thirteenth-century copy of an eleventh-century Old English document from Cumbria (Harmer 1952, 419–24 and 531–36); <Melmuril> for *Máel Muirgaile* in an early-twelfth-century record in the Durham *Liber Vitae* (Russell with McClure and Rollason 2007, 41).

1967, 1: 75 f.).¹⁴ There is therefore no evidence indicating pronunciation of *Máel* with a rounded vowel. The possibility that the Sockburn inscription might use the Anglo-Saxon rune representing /æ/ (i.e. ƿ) is phonologically attractive given the predominance of spellings of names with *Máel-* with <æ> in Anglo-Saxon sources. However, as noted above, the shape of the rune casts doubt on this reading. In summary, the orthography of the name is not readily explicable, but this need not cast serious doubt on the identification of the name. In England, the personal name *Máel Muire* is also recorded in Allerdale (Cumberland) at some point before the mid-eleventh century, and in the place-names *Melmerby* in the Yorkshire Dales (see above) and *Melmerby* (Cumberland; *Malmerbi* 1201, *Melmorby* c. 1201; Armstrong et al. 1950–52, 223 f.; Harmer 1952, 419–24).

A final question of interpretation concerns the order in which the lines are to be read and here it is suggested that the lower line (line A) should be read before the upper line (line B). (“Upper” and “lower” are used here to describe the positions of lines according to the orientation of the runic characters irrespective of the original or current orientations of inscriptions.) This gives an inscription ‘[NN] *reisti kross* [?þenna] / [eft]ir *Máel Muire*’ in which the subject at the beginning of line A and perhaps þenna at either the end of line A or the beginning of line B have been lost. However, interpretations requiring reading line B before line A are possible. If line B is the surviving part of an appositional phrase <fap>ir molmu<ru> ‘father of Máel Muire’ (or similar), line B would be read before line A and loss of the names of the patron (perhaps at the beginning of line B) and of the person commemorated (at the end of line A or in a further lost line) are to be reckoned with. Less likely is that the inscription was of the form *eftir MM reisti NN krus* Similar formulae are recorded, if infrequently, in mainland Scandinavia (e.g. with the monument descriptor *steinn* and ON *standa* ‘to stand’: DR 192 Flemløse 1, DR 323 Lilla Harrie [lost], U 10 Dalby [cf. Källström 2007, 66]; with the monument descriptor *steinn* and ON *vera* ‘to be’: N 209 Oddernes 1). In these inscriptions, the use of intransitive verbs means that the word for the monument can follow the verb directly. In the Sockburn inscription, the transitive verb requires a subject, which is unlikely to have been in lost text either at the end of line B or the beginning of line A due to the “verb-second” requirement of Old Norse

¹⁴ *Melsonby* (North Yorkshire) may contain the personal name *Máelsuthain* (Smith 1928, 297), but the lack of indication of medial /ð/ is problematic (Fellows-Jensen 1972, 33); if found, *Máel-* is spelt with <e> in all but two forms where <a> is used (spellings dated 1086 and 1182). *Melkinthorpe*, Cumberland, contains either Goidelic *Máelchon* or a Brittonic name *Mailcun* (Smith 1967, 2: 183); if found, *Máel-* is consistently spelt with <e>.

(Faarlund 2004, 191–93). It would therefore be expected to follow **krus**. Unmarked usage would be for the subject to follow the finite verb, but the subject could plausibly appear after the object, especially if complex (ibid., 195 f.). This interpretation cannot be ruled out, but it seems that nothing comparable is to be found in the Scandinavian Runic Text Database amongst inscriptions using the monument descriptor *steinn*. It would also mean that a subject (perhaps complex) and perhaps the demonstrative *þenna* have been lost either at the end of line A – with no comparable loss at the end of line B – or in an entirely lost additional line. In contrast, the interpretation preferred here requires only loss of the subject at the beginning of line A and perhaps *þenna* at either the end of line A or the beginning of line B. As a final possibility, it is feasible that the inscription contained a passive construction similar to that of SC 8 Kilbar’s formula *eftir NN er kross sjá reistr*. There is no evidence for branches of **r** **ᚱ** in what is interpreted here as a final **(i)** in **⟨r(a)⟩ist(i)**; if (etymologically correct) **ᚱ**, the character cannot be **ᚱ** but **ᚱ** cannot be ruled out due to damage to the inscription at this point. Such inscriptions are, however, far rarer than active constructions and, on balance, reading line A before line B seems the most satisfactory interpretation.

There are other inscriptions in which a lower line is read before an upper line (again using “upper” and “lower” as determined by the orientation of runic characters). As mentioned above, it is possible that the lines ran vertically up or down the monument rather than horizontally. The reading order proposed here for E 19 Sockburn is paralleled in three inscriptions from the Isle of Man. An identical layout is possible for MM 130 Kirk Michael III, in which the lower line **mal:lymkun:raisti:krus:þena:efter:mal:mury:fustra:si(n)e:tot(o)r:tufkals:kona:is:apisl:ati+** is sensibly read before the upper line **(b)etra:es:laifa:fustra:kupan:þan:son:ilan+** (cf. Olsen 1954, 215–17). Reading the lower lines first is a necessity for MM 101 Kirk Michael II, where two lines on the face of the stone (continuing the inscription from the edge of the stone) must be read bottom to top to give (on the edge) **kaut** | (on the face’s lower line) **kirþi:þānā:auk** | (on the face’s upper line) **ala:imaun+** (Kermode 74 [plate xxx]). Similarly, MM 138 Braddan II is most obviously read with the lower line **(n)roskitil:uiliti:i:triku** followed by the upper line **aipsoara:siin** (Kermode 110 [plate lix]; Olsen 1954, 191). In both cases it is possible that the layout was adapted as a way of fitting texts into available spaces. The most common layout by far was to carve inscriptions on the edges rather than the faces of slabs, so there are few comparable inscriptions with more than one line of text on the same face of a monument (Page 1983, 135). Other than those al-

ready mentioned, these are MM 132 Kirk Michael V, whose second row of runes – or perhaps rune-like characters – on the lower, damaged edge of the edge bearing the main inscription are now worn and uninterpretable but in any case not part of the text of the surviving inscription, and the late inscriptions MM 144 Maughold II, MM 145 Maughold I and (probably late) MM 175 Maughold V (Kermode 1907 [1994], 202 and plates iv, lvi, lxiii and lxiv; Cubbon 1966; cf. Page 1983, 145, n. 7). A few inscriptions from mainland Scandinavia have a similar layout. Jacobsen and Moltke (1941–42, *Text*, cols 821 f.) list ten inscriptions from Denmark where lines are read consecutively bottom to top, for instance DR 220 Sønder Kirkeby and DR 216 Tirsted; the layout additionally occurs in some lines of inscriptions with mixed line-order (*blandet linjefølge*) such as the first three lines on the A face of the Tryggevælde inscription (DR 230; A.D. 900–50), read bottom to top. The layout is paralleled in inscriptions from Norway: N 62 Alstad 2, N 211 Søgne, N 225 Klepp 1, N 239 Stangeland and N 449 Kuli, which are all read with a lower row of runes before an upper row. Collectively, evidence from the Isle of Man and mainland Scandinavia demonstrates that the reading order of the lines suggested here for the Sockburn inscription was permissible, if somewhat less common than reading an “upper” line before a “lower” line.

Conclusion: Anglo-Scandinavian Sockburn

It has been argued that the inscription is most readily interpretable as a memorial formula, probably commemorating someone with a Goidelic personal name and using the Goidelic loanword into Old Norse *kross*. In both content and rune forms, the inscription is most similar in the British Isles to inscriptions from the Isle of Man usually dated to the tenth and early eleventh centuries. It is likely that the Sockburn inscription is of similar date and was produced or commissioned by someone whose range of contacts included Scandinavians in areas bordering the Irish Sea. As a conclusion, how this corresponds to what is known about Scandinavian activity at and around Sockburn in the tenth and eleventh centuries will be considered.

Following the records of (archi-)episcopal consecrations discussed above, Sockburn is next mentioned in documentary sources recording events of the late tenth or early eleventh century, but it is thought that Sockburn had passed into Scandinavian hands during the intervening period. Symeon of Durham’s *Libellus de Exordio* and the anonymous *Historia de sancto Cuthberto* record that Sockburn was granted to the

Community of St Cuthbert, along with the adjacent vill of Girsby by Snaculf (ON *Snækólfr*) son of Cytel (ON *Ketill*) during the episcopacy of Bishop Aldhun of Lindisfarne (990–1018; Rollason 2000, 152–55; Johnson South 2002, 66 f.). The assumption of Scandinavian control rests partly on the personal names *Ketill* and *Snækólfr* being of Scandinavian origin (although *Snækólfr* is unrecorded in mainland Scandinavia and may be a form that arose in England)¹⁵ and partly on the Anglo-Scandinavian characteristics of the sculpture from Sockburn (Went and Jecock 2007, 9 f.; Cramp 2010, 10). It is unclear, however, whether the site had belonged to the Community of St Cuthbert before the upheavals of the previous centuries, or whether the site had always been a proprietary monastery that was in the possession of men with (Anglo-)Scandinavian names (Went and Jecock 2007, 45 f.; Cramp 2010, 10 f.).

Scandinavian settlement in the middle and lower Tees valley is usually interpreted as the northernmost part of the wider area of Scandinavian settlement in eastern England that took place from the second half of the ninth century (Watts 1970, 260; 1988–89, 57). These Scandinavians are usually characterised as predominantly Danish, with some Norwegian and Goidelic involvement, reflecting both the movement of Scandinavians from areas further west (particularly into the north of the North and West Ridings of Yorkshire) and the presence of the Hiberno-Norse kings of York and Dublin and their followers (Smith 1928, xx–xxiii; Fellows-Jensen 1968, xxv f.; 1972, 189–94; Edmonds 2009, 11 f.). Scandinavians at and around Sockburn may thus be understood in the context of Scandinavian settlement in eastern England from the ninth century, with some input from Scandinavian and Goidelic speakers from areas around the Irish Sea. This is borne out by a range of evidence from Sockburn. Sculpture at Sockburn shows similarities not only with sculpture from Allertonshire in North Yorkshire, but also with items from the Irish Sea region, especially Cumbria (Cramp 1984, 1: 30 and 135–44; 2010, 14–18). There is intriguing evidence of continued Goidelic influence on personal nomenclature in the name of a (presumably) eleventh-century landholder in Over Dinsdale, part of the ecclesiastical parish of Sockburn, where three carucates of

¹⁵ The personal name *Snækólfr* occurs otherwise in England only in the (lost) East Riding of Yorkshire wapentake name *Sneculfscros* (*Suecolfros Hundred* [sic], twelfth century; Smith 1937, 153). The personal name is recorded in *Njáls saga*, but may be an error for more common *Snækollr* as *-kólfr* is not interpretable as a Scandinavian personal name element and as the name *Melkólfr* occurs in the next line (Fellows-Jensen 1968, 258). Elsewhere, it is likely that *-kólfr* arises from the association of names in *-kollr* with *-ulfr* (cf. **Selakollr* and *Svartkollr* with final <f> in *Domesday Book*; von Feilitzen 1937, § 95, p. 93).

land in Over Dinsdale were held by “Crinan filius Forne” at some point before the early twelfth century (Curtis 1914, 449 and 452).¹⁶ As argued throughout, the Sockburn inscription is further confirmation of contacts with Scandinavians in the Irish Sea region, both in the rune set used and in the probable commemoration, in Viking Age Norse, of or by someone with the Goidelic personal name *Máel Muire*, a personal name recorded in Viking Age England in the Irish Sea region and in an area of Yorkshire where the presence of Hiberno-Scandinavians from areas to the west is reckoned with.¹⁷

Bibliography

- Armstrong, A. M., Allen Mawer, F. M. Stenton and Bruce Dickens. 1950–52. *The Place-Names of Cumberland*. 3 vols. English Place-Name Society, 20–22. Cambridge.
- Arnold, Thomas, ed. 1882–85. *Symeonis Monachi Opera Omnia*. Rerum Britannicarum Medii Ævi Scriptores, or: Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland during the Middle Ages, 75. 2 vols. London.
- Barnes, Michael P. 1994. *The Runic Inscriptions of Maeshowe, Orkney*. Runrön, 8. Uppsala.
- . 2010. “A New Runic Inscription from Carlisle Cathedral.” *Cumberland and Westmorland Antiquarian and Archaeological Society, Newsletter* 64: 12.
- . 2013. “The Manx Runes and the Supposed Jæren Connection.” *Futhark* 3 (2012): 59–80.
- . 2016. “Two Recent Runic Finds from Orkney.” *Futhark* 6 (2015): 143–51.
- Michael P. Barnes, Jan Ragnar Hagland and R. I. Page. 1997. *The Runic Inscriptions of Viking Age Dublin*. Medieval Dublin Excavations 1962–81, ser. B, 5. Dublin.

¹⁶ *Crinan*, also recorded in the Durham *Liber Vitae*, has been interpreted as a personal name derived from an Old Irish adjective *crín* ‘old, wrinkled, decrepit’ (although the personal name is not recorded in Old Irish sources), and ON *Forni* similarly originated as a byname meaning ‘the old one’ (Russell with McClure and Rollason 2007, 37; Insley with Rollason 2007, 221). The semantic overlap between the two names is intriguing. Note that this is not “Crinan filius Thorne” as given in edited versions of the text (Stevenson 1841, 77; Farrer 1915, 269–72; cf. Fellows-Jensen 1968, 312). The manuscript clearly reads “crinan filius forne”, the <f> of the personal name being like that of the preceding word, and unlike the <th> of e.g. <themelebi> in the line below; photographs available at http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Cotton_MS_Domitian_A_VII_fol_55r, ll. 1–2 (accessed 1 Feb. 2017). I owe this information to annotations in Olof von Feilitzen’s copy of Fellows-Jensen 1968, now in the library of the Institute for Name-Studies, University of Nottingham.

¹⁷ I am grateful to Judith Jesch for comments on earlier versions of this article, and to the other members of the team of academics and doctoral students detailed at the beginning of the article and attendees at the Nottingham Rune Rede for valuable discussions and contributions in connections with the Sockburn inscription.

- Barnes, Michael P., and R. I. Page. 2006. *The Scandinavian Runic Inscriptions of Britain*. Runrön, 19. Uppsala.
- Cambridge, Eric. 1984. "The Early Church in County Durham: A Reassessment." *Journal of the British Archaeological Association* 137: 65–85.
- . 1989. "Why Did the Community of St Cuthbert Settle at Chester-le-Street?" In *St Cuthbert, his Cult and his Community to AD 1200*, ed. Gerald Bonner, David Rollason and Clare Stancliffe, 367–86. Woodbridge.
- Cramp, Rosemary. 1984. *The Corpus of Anglo-Saxon Stone Sculpture*. Vol. 1, *County Durham and Northumberland*. 2 parts. Oxford.
- . 2010. "Sockburn before the Normans." In *Tapestry of Time: Twelve Centuries at Sockburn*, by Sockburn Hall Project, 2–35. Middlesbrough.
- Cubbin, G. P. 1996. *MS D: A Semi-diplomatic Edition with Introduction and Indices*. Vol. 6 of *The Anglo-Saxon Chronicle: A Collaborative Edition*. Cambridge.
- Cubbon, A. M. 1966. "Viking Runes: Outstanding New Discovery at Maughold." *Journal of the Manx Museum* 7: 23–28.
- Curtis, Myra. 1914. "Sockburn." In *The Victoria County History of York, North Riding*, ed. William Page, 1: 449–54. London.
- Daubney, Adam. 2010. "LIN-D92A22: Spindle Whorl." In Portable Antiquities Scheme Online Database at <https://finds.org.uk/database/artefacts/record/id/409249> (accessed 11 May 2016).
- DR + no. = inscription published in Jacobsen and Moltke, 1941–42.
- E + no. between 1 and 16 = inscription from England published in Barnes and Page 2006.
- Edmonds, Fiona. 2009. "History and Names." In *The Huxley Viking Hoard: Scandinavian Settlement in the North West*, ed. James Graham-Campbell and Robert Philpott, 3–12. Liverpool.
- Faarlund, Jan Terje. 2004. *The Syntax of Old Norse*. Oxford.
- Farrer, William, ed. 1915. *Early Yorkshire Charters*, vol. 2. Edinburgh.
- Feilitzen, Olof von. 1937. *The Pre-Conquest Personal Names of Domesday Book*. Uppsala.
- Fellows-Jensen, Gillian. 1968. *Scandinavian Personal Names in Lincolnshire and Yorkshire*. Institut for Navneforskning, Navnestudier, 7. Copenhagen.
- . 1972. *Scandinavian Settlement Names in Yorkshire*. Institut for Navneforskning, Navnestudier, 11. Copenhagen.
- Harmer, Florence E. 1952. *Anglo-Saxon Writs*. 2nd ed. Stamford.
- Harvey, Margaret. 2005. "Travel from Durham to York (and Back) in the Fourteenth Century." *Northern History* 43: 119–30.
- Hines, John. 2017. "A Glimpse of the Heathen Norse in Lincolnshire." In *Crossing Boundaries*, ed. Eric Cambridge and Jane Hawkes, 118–26. Oxford.
- Hodges, Charles Clement. 1894. "The Pre-Conquest Churches of Northumbria." *The Reliquary*, n.s., 8: 65–83 and plate iii.
- Hogg, Richard. 1992. *A Grammar of Old English*. Vol. 1, *Phonology*. Oxford.

- Inslay, John, with David Rollason. 2007. "Scandinavian Names." In *The Durham Liber Vitae: London, British Library, MS Cotton Domitian A.VII*, ed. David Rollason and Lynda Rollason, 2: 213–43. London.
- IR + no. = inscription published in Barnes, Hagland and Page 1997.
- Irvine, Susan, ed. 2004. *MS E: A Semi-diplomatic Edition with Introduction and Indices*. Vol. 7 of *The Anglo-Saxon Chronicle: A Collaborative Edition*. Cambridge.
- Jacobsen, Lis, and Erik Moltke. 1941–42. *Danmarks runeindskrifter*. 3 vols: *Text; Atlas; Registre*. Copenhagen.
- Johnson South, Ted, ed. 2002. *Historia de sancto Cuthberto: A History of Saint Cuthbert and a Record of his Patrimony*. Anglo-Saxon Texts, 3. Cambridge.
- Kermode + no. = cross published in Kermode 1907 [1994].
- Kermode, P. M. C. 1907 [1994]. *Manx Crosses*. [With an introduction by D. M. Wilson.] London.
- Knowles, W. H. 1896–1905. "Sockburn Church." *Transactions of the Architectural and Archaeological Society of Durham and Northumberland* 5: 99–120.
- Källström, Magnus. 2007. *Mästare och minnesmärken: Studier kring vikingatida runristare och skriftmiljöer i Norden*. Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in Scandinavian Philology, n.s., 43. Stockholm.
- Larsson, Patrik. 2002. *Yrrunan: Användning och ljudvärde i nordiska runinskrifter*. Runrön, 17. Uppsala.
- Margary, Ivan D. 1973. *Roman Roads in Britain*. 3rd ed. London.
- McCone, Kim. 1996. *Towards a Relative Chronology of Ancient and Medieval Celtic Sound Change*. Maynooth.
- MM + no. = inventory number at the Manx Museum; readings from Page 1983 unless otherwise indicated.
- N + no. = inscription published in *Norges innskrifter med de yngre runer*, by Magnus Olsen et al., 6 vols. to date (Oslo, 1941–).
- Noreen, Adolf. 1923. *Altnordische Grammatik*. Vol. 1, *Altisländische und altnorwegische Grammatik: Laut- und Flexionslehre unter Berücksichtigung des Urnordischen*. 4th ed. Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte, A 4. Halle (Saale).
- O'Brien, M. A. O. 1973. "Old Irish Personal Names." *Celtica* 10: 211–36.
- OED = *Oxford English Dictionary Online*. <http://www.oed.com/> (accessed June 2017).
- Olsen, Magnus. 1954. "Runic Inscriptions in Great Britain, Ireland and the Isle of Man." In *Viking Antiquities in Great Britain and Ireland*, ed. Haakon Shetelig, 6: 151–233. Oslo.
- Page, R. I. 1971. "How Long Did the Scandinavian Language Survive in England? The Epigraphical Evidence." In *England before the Conquest: Studies in Primary Sources Presented to Dorothy Whitelock*, ed. Peter Clemoes and Kathleen Hughes, 165–81. Cambridge.
- . 1978–81. "Some Thoughts on Manx Runes." *Saga-Book* 20: 179–99.

- . 1983. "The Manx Rune-stones." In *The Viking Age in the Isle of Man: Select Papers from the Ninth Viking Congress, Isle of Man, 4–14 July 1981*, ed. Christine Fell, Peter Foote, James Graham-Campbell and Robert Thomson, 133–46. London.
- . 2001. "Inscriptions and Archives." In *Roman, Runes and Ogham: Medieval Inscriptions in the Insular World and on the Continent*, ed. John Higgett, Katherine Forsyth and David N. Parsons, 94–102. Donington.
- PASE = *Prosopography of Anglo-Saxon England*. <http://www.pase.ac.uk> (accessed 7 Feb. 2017).
- Peterson, Lena. 1996. "Aft/æft, at och æftir på de nordiska runstenarna – regional variation eller vad?" In *Mål i sikte: Studier i dialektologi tillägnade Lennart Elmevik*, ed. Maj Reinhammar et al., 239–52. Uppsala.
- Richardson, Colin. 1996. "A Find of Viking-period Silver Brooches and Fragments from Flusco, Newbiggin, Cumbria." *Transactions of the Cumberland and Westmorland Antiquarian and Archaeological Society* 96: 35–44.
- Rollason, David, ed. 2000. *Symeon of Durham. Libellus de exordio atque procursu istius, hoc est Dunhelmensis Ecclesie / Tract on the Origins and Progress of this the Church of Durham*. Oxford.
- Russell, Paul, with Peter McClure and David Rollason. 2007. "Celtic Names." In *The Durham Liber Vitae: London, British Library, MS Cotton Domitian A.VII*, ed. David Rollason and Lynda Rollason, 2: 35–43. London.
- SC + no. = inscription from Scotland published in Barnes and Page 2006.
- Scandinavian Runic Text Database (*Samnordisk runtextdatabas*). Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. Version 3.1 (2014). <http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>.
- SH + no. = inscription from Shetland published in Barnes and Page 2006.
- Smith, Albert Hugh. 1928. *The Place-Names of the North Riding of Yorkshire*. English Place-Name Society, 5. Cambridge.
- . 1937. *The Place-Names of the East Riding of Yorkshire and York*. English Place-Name Society, 14. Cambridge.
- . 1967. *The Place-Names of Westmorland*. English Place-Name Society, 42–43. 2 vols. Cambridge.
- Stevenson, Joseph. 1841. *Liber Vitae Ecclesiae Dunelmensis*. Publications of the Surtees Society, 13. London and Edinburgh.
- Stocker, David. 2000. "Monuments and Merchants: Irregularities in the Distribution of Stone Sculpture in Lincolnshire and Yorkshire in the Tenth Century." In *Cultures in Contact: Scandinavian Settlement in England in the Ninth and Tenth Centuries*, ed. Dawn M. Hadley and Julian D. Richards, 179–212. Turnhout.
- Surtees, Robert. 1823. "Sockburn." In his *The History and Antiquities of the County Palatine of Durham*, 3: 243–51. London. Available at <http://www.british-history.ac.uk/antiquities-durham/vol3/pp243-251> (accessed 14 Jan. 2016).
- Sö + no. = inscription published in *Södermanlands runinskrifter*, by Erik Brate and Elias Wessén = *Sveriges runinskrifter*, vol. 3 (Stockholm, 1924–36).

- Taylor, Harold McCarter, and Joan Taylor. 1965–78. *Anglo-Saxon Architecture*. 3 vols. Cambridge.
- Thurneysen, Rudolf. 1946. *A Grammar of Old Irish*. Trans. D. A. Binchy and Osborn Bergin. Rev. ed. Dublin.
- Toulmin Smith, Lucy, ed. 1906–10. *The Itinerary of John Leland in or about the Years 1535–1543*. 5 vols. London.
- U + no. = inscription published in *Upplands runinskrifter*, by Elias Wessén and Sven B. F. Jansson = *Sveriges runinskrifter*, vols 6–9 (Stockholm, 1940–58).
- Vg + no. = inscription published in *Västergötlands runinskrifter*, by Hugo Jungner and Elisabeth Svärdström = *Sveriges runinskrifter*, vol. 5 (Stockholm, 1940–70).
- Watts, Victor. 1970. “Place-names.” In *Durham County and City with Teeside*, ed. J. C. Dewney, 251–65. Durham.
- . 1988–89. “Scandinavian Settlement-names in County Durham.” *Nomina* 12: 17–63.
- . 2007. *The Place-names of County Durham*. Part 1, *Stockton Ward*. Ed. Paul Cavill. English Place-Name Society, 83. Nottingham.
- Went, Dave, and Marcus Jecock. 2007. *Sockburn Hall, Darlington: An Archaeological Investigation of the Medieval and Post-medieval Manors and the Setting of the Pre-Conquest Church*. English Heritage Research Department, Report 82–2007. Portsmouth. Available at <https://doi.org/10.5284/1033725> (accessed 13 Jan. 2016).
- Williams, Henrik. 1990. *Åsrunan: Användning och ljudvärde i runsvenska steninskrifter*. Runrön, 3. Uppsala.
- Ög + no. = inscription published in *Östergötlands runinskrifter*, by Erik Brate = *Sveriges runinskrifter*, vol. 2 (Stockholm, 1911–18).

Manuscript Runes from the North of England: The Byland Bede

Aya M. S. Van Renterghem (Leiden University)

Abstract

This article presents the new find of a manuscript with runes from Byland in Yorkshire. It provides a full description of the manuscript and examines its Scandinavian runic alphabet in detail. The runes are further assessed within the context of the English tradition of *runica manuscripta* and Scandinavian epigraphical tradition in Britain. Due to the exceptional origins of the manuscript and a number of uncommon features, the background of the material and the runic scribe are also examined.

Keywords: *Runica manuscripta*, Yorkshire, written runes, Scandinavian runic alphabet, Byland Bede, rune-like characters, manuscript runes

Recently, a manuscript containing runes kept in the private collection of Sir John Paul Getty on his Wormsley estate in High Wycombe, Buckinghamshire, was brought to the attention of the present author. The estate is currently owned by his son Marc Getty, who continues his father's bibliophilic legacy. A brief description of the manuscript for an exhibition organised by the Pierpont Morgan Library in cooperation with Paul Getty in 1999 mentioned the runes but deemed them to be Anglo-Saxon (Fletcher et al. 2007, 8). The purpose of this article is to provide a full description of the manuscript and its runes and to consider the significance of this find within the context of English *runica manuscripta* and local epigraphy.

The manuscript is called the Byland Bede and, as the title indicates, contains two of Bede's works: the Latin commentary on the *Acts of the Apostles*, and commentaries on the *Seven Canonical Letters* and the *Prologue* of St Jerome. It was for the most part written by one scribe in

Van Renterghem, Aya M. S. "Manuscript Runes from the North of England: The Byland Bede."

Futhark: International Journal of Runic Studies 8 (2017, publ. 2019): 111–25.

DOI: 10.33063/diva-384655

Byland Abbey in Yorkshire, c. 1150–75, in a late-Romanesque English Cistercian book-hand (Fletcher et al. 2007, 8) although there are a number of occasional markings and notes which were made by at least three different hands. The catalogue notes that the most recent hand, probably from the late fifteenth or early sixteenth century, is responsible for the signature “– Bennett” on fol. 79v (Fletcher et al. 2007, 10). The present author is not convinced that this reading is correct. The first and the last vowel are differently shaped, making a name like “Barnett” equally possible. There is some very faint writing just before this name, but only the letters ‘Be’ and ‘f’ can be discerned. The contents of the manuscript are as follows:

1. Front flyleaf: Eight Anglo-Saxon abbreviations and idiosyncratic letter forms; Scandinavian runic alphabet; thirteen rune-like characters;
2. Fol. 1r–v: *Divino in Christo desiderantissimo et uere beatissimo. Accae episcopo; beda perpetuam salutem;*
3. Fols. 2–34r: Beda Venerabilis, *Opusculum in Librum Actuum Apostolorum cum Expositione de Nominibus Locorum;*
4. Fols. 34r–101v: Beda Venerabilis, *Expositio in Septem Epistolas Canonicas.*

As noted, the codex originates from the library of the Cistercian Abbey of the Blessed Virgin Mary at Byland, Yorkshire. This ownership is recorded at the top of fol. 1r: “Liber Sante Marie De Bellalanda”. The formation of this abbey was the result of a long process beginning with a group of monks from the congregation of Savigny, led by Abbot Gerald, leaving their first monastery at Furness in Cumbria (established in 1128) to found a daughter monastery in Calder in 1135. This move was unsuccessful as Calder was ransacked by the Scots in 1138 and the monks were forced to return to Furness. They were denied entry, however, as Abbot Gerald was unwilling to relinquish his new title of abbot to the abbot of Furness (Burton 2006, 2). The monks sought help from Archbishop Thurstan of York who suggested contacting the nobleman Lord Roger de Mowbray; he granted them permission to stay at Hood in Yorkshire. The site did not, however, lend itself to the construction of a monastery, and in 1142 the monks were given Byland on the Moor by Lady Gundreda, the mother of Lord Roger (Burton 2006, 11). They began to build an abbey, later referred to as Old Byland, and moved there in 1143. Four years later, however, the monks transferred to Oldstead (Stocking), a wasteland also granted by Roger de Mowbray, where they built a small stone church and a cloister

in order to escape the sound of the bells of nearby Rielvaulx Abbey. They remained on this site for thirty years before their final move to New Byland near Coxwold in 1177, during which period the community also joined the order of the Cistercians (Burton 2006, xxi). The manuscript was presumably written during this thirty-year period at Oldstead.

The abbey was suppressed by King Henry VIII in 1538 and the land was granted to Sir William Pickering, passing subsequently to the Wotton, Stapylton, and Wombwell families (Fletcher et al. 2007, 8). Only twenty-seven manuscripts survive from the abbey's original collection. Based on the late fifteenth- or early sixteenth-century inscription, the codex may have belonged to a man named "Bennett" or "Barnett" during that time but there is no further information about this owner. The first known owner was Thomas Bateman of Lomberdale House (d. 1861), from Bakewell, Derbyshire. William Bateman inherited the codex which was then sold in 1893 during the Bateman Heirlooms sale by Sotheby's Auction House. Robert Hoe III (d. 1909) bought the manuscript and after his death it was again sold in 1911 by Anderson Auction House. It came into the possession of Thomas Jefferson Coolidge Junior before it was finally acquired by the Wormsley library in August 1997 (Fletcher et al. 2007, 10).

The runic material in this codex comprises a Scandinavian alphabet of twenty-one runes, a row of eleven runic and rune-like characters, and a final two characters underneath (fig. 1). The runes of the alphabet are situated in the middle of the front flyleaf beneath a row of Anglo-Saxon characters and are divided into two rows, a–o and p–x according to transliterations. The transliterations are provided in rows above the runes: the first line of transliteration appears on line 6 of the lead point ruling, the first line of runes on line 7. The second line of transliterations appears on line 8, followed by the second line of runes on line 9. Two empty lines are left between this second line and a line of eleven runes or rune-like characters. There is subsequently one further empty line, followed by two final characters for which neither transliterations nor additional information has been provided.

The alphabet is clear and well-drawn but contains a large amount of dotting. This appears to be of two types: dots in places which are typically dotted (ſ, ↑ for instance) and slightly less distinct dots which the scribe placed above the staves of certain runes (the *m*-rune and *e*-rune, for instance). The reason for the presence of the second type is unclear, although the difference between the two types of dotting facilitates recognition of scribal errors: the *a*-rune and the *t*-rune contain distinct dots, so the scribe probably considered these to be essential (though dots

Fig. 1. The front flyleaf of the Byland Bede. Photograph by the author with permission of the owner.

of the second type can also be seen above the staves). Small serifs appear at the top and bottom of the staves, giving the material a book-hand character and strong similarity to the script used for the Latin text in the codex. The following runes require some comment:

- The *a*-rune is dotted on the left-hand side and the branch does not cross the stave. The dot is likely to be a mistake but the shape of the *n*-rune indicates the intentional use of short-twig runes;

- The rune transliterated as ‘c’ is a dotted *k*-rune and therefore technically a *g*-rune;
- The *d*-rune has been given two dots on either side of the stave of a double-branched *t*-rune;
- The *g*-rune here is not dotted and therefore technically a *k*-rune;
- For ‘k’ the same rune is used as for ‘g’, but the branch is longer and stretches further;
- The **m** is dotted on the left-hand side between the stave and the left branch;
- The character representing ‘o’ is interesting here as the rune is clearly Anglo-Saxon. It is perhaps conceivable that this is an exaggerated younger futhark **o** but the upwards curve at the end of the branches suggests otherwise;
- The rune representing ‘q’ here seems again to be a variant of the *k*-rune but the serifs at the top are more distinctive, making it similar to an insular ‘s’;
- There appear to be two *s*-runes, short-twig and long-branch. The scribe, however, appears to have been unaware of difference or afterwards confused transliterations and placed these in the positions of ‘s’ and ‘t’;
- The following character looks like a **d**, again with two branches, but with only one dot on the right-hand side. It is likely that this rune was meant to represent ‘t’ but, due to the confusion with the two *s*-runes, this character was transliterated as ‘u’;
- The final character is a very triangular-looking *u*-rune which is given the value ‘x’;
- The alphabet is missing ‘y’ and ‘z’, and the runic letters **æ** and **ø** are not represented.

The runes are not easily classified, though they are probably medieval; this is also indicated by the twelfth-century dating of the Byland manuscript. A more detailed assessment of the material requires first determining with which tradition it should be compared. There are four manuscripts of a similar date within the English *runica manuscripta* tradition with which comparison is possible: Oxford, St John’s College, MS 17; London, British Library, Cotton MS Domitian A. IX; Cambridge, Trinity College, MS R. 14.34; and London, British Library, Stowe MS 57 (for full descriptions and references of the manuscripts discussed here—unless otherwise indicated—see the author’s Ph.D. thesis, Van Renterghem 2017). All four manuscripts are from the south of England: St John’s MS

17 from Thorney, MS Domitian A. IX from Worcester, Trinity MS R. 14.34 from Bury St Edmunds, and Stowe MS 57 from Peterborough. St John's MS 17 and Stowe MS 57 contain futharks in rune-row order while the other two present alphabetised rows of Scandinavian runes. Many similarities can be found between these rune-rows although their idiosyncrasies make clear that no immediate relationship can be construed between them. In general, a number of forms are distinctive in these twelfth-century rune-rows: (1) both the long-branch and short-twig forms of **a** and **n** are used; (2) both long-branch **s** and **k** are used for 'c'; (3) **þ** and **ᚠ** are both used for 'o'; (4) 'q' is represented by **k**; (5) both short-twig and long-branch **s** are used; (6) both single- and double-branched **t** appear. The futharks are noteworthy here, as St John's MS 17 is the only manuscript to display exclusively the long-branch varieties of all runes, and Stowe MS 57 provides variants of most runes, so includes long-branch and short-twig runes. Stowe MS 57 notes the transliterations 'c' and 'q' for **ʃ**, which St John's MS 17 transliterates as 'c'; its rune-row does not include 'q'. The runic alphabets on the other hand tend to present mainly short-twig features. These discrepancies may be explained by the time difference, since St John's MS 17 was probably written in the early twelfth century and the others later in that century. When comparing these features with the Byland Bede, which is probably from the second half of the twelfth century, it is interesting to note that its features fall somewhere between the two groups. It provides **k** for 'c' like Domitian A. IX, St John's MS 17 and Stowe MS 57, notes both forms of **s** like Stowe MS 57, and gives a double-branched **t** like St John's MS 17 and Stowe MS 57. The similarities with Stowe MS 57 here, however, are mostly due to the collective nature of this manuscript, especially since the Byland Bede features an Anglo-Saxon *o*-rune, a confusion which does not occur in any of the other manuscripts. It may therefore be worthwhile examining the epigraphical tradition as well.

From an epigraphical point of view, two forms are of interest here: **ᚠ** for 'd' appears around 1060 in Denmark but not before the late twelfth century in Norway (Page 1999, 209; never in this particular form, however), so this would suggest an East Norse influence on the Byland alphabet. A similar conclusion was drawn by R. I. Page and Jan Ragnar Hagland in reference to St John's MS 17, which contains the form with a cross-bar rather than dots (1998, 67). The second is the fourth rune of the futhark ('o' here; the fourth character of the futhark is given a number of different forms and values within the insular corpus, and for the sake of brevity, the character is here referred to as "the fourth rune" throughout). This rune

is interesting as it also presents a problem in the epigraphical inscription from Sockburn (E 19, see Rye 2019) in County Durham, which shows an Anglo-Saxon f as the second letter of the name *Mæl Muire* instead of a suitable Scandinavian rune to match the rest of the inscription (although Rye here has read otherwise). This may of course be a coincidence, but Sockburn is located a mere thirty-five miles north of Byland Abbey, so a connection is possible. Eleanor Rye (2019), however, determined that the inscription is probably from the tenth or eleventh century, so clearly older than the Byland runes. Both sets of runes may still have similar origins and connections with East and West: Rye points out Sockburn's similarities with inscriptions from the Isle of Man and Cumbria, while (at least part of) the community responsible for the Byland codex lived at Furness Abbey in Cumbria for a number of years before moving to the east of the country. In fact, comparison with epigraphy makes it seem likely that the runic learning evident in this manuscript came from Furness (or the North-West more generally) rather than Byland or the North-East. The f appears again in the inscription **dotbrt** on the thirteenth-century altar of Conishead Priory (E 11), which is located approximately nine miles from Furness Abbey (Barnes and Page 2006, 316–19).

The Bridekirk font (E 1) is also of interest here, since not only is it probably a twelfth-century work originating from Cumbria and containing an inscription in Scandinavian runes but it also contains a number of English book-hand features (Barnes and Page 2006, 281). Like the Byland Bede, it contains short-twig **a** and **s**, as well as the double-branched **t**. The inscription also shows the crossed form of the dotted **t** shape, although Michael P. Barnes and R. I. Page (2006, 281) concluded this was a bind-rune of **t** and **e**. None of these elements is necessarily unusual, yet the appearance of “local” epigraphical features in the manuscript and the appearance of manuscript features in a “local” inscription during the same time period may be considered significant. The font does not in itself shed more light on the manuscript, nor is it possible to connect the two immediately, but the similarities between these three elements do support the likelihood that the Byland Bede runes have a place in the north-western tradition. Additionally, the font and the manuscript suggest that in this area, the delimitation between epigraphy and manuscripts was less pronounced. It is possible then that this area was subjected to heavy Danish influence which affected both carvers and scribes. The Thorney manuscript (St John's MS 17) may have experienced similar influence from the former Danelaw area. The confusion over the fourth rune, however, remains unsolved: the fourth rune used in Conishead is d , while Bridekirk employs

þ for ‘o’. Perhaps then the appearance of two Anglo-Saxon fourth runes instead of Scandinavian ones from the same area is merely coincidence and attributable to scribal error. This mistake is, nonetheless, indicative of familiarity with the Anglo-Saxon rune-row, which is worth examining.

As the manuscript provides no information on the scribe, it may be beneficial to look in more detail at the other material on the page in order to gain some insight into his runic knowledge. The line of characters below the alphabet shows a curious mixture of “runes” which developed in the manuscript tradition, a number of runes found in both epigraphy and manuscripts, and a few apparently misunderstood characters. The final two characters at the bottom are probably the Roman letters ‘h’ and ‘d’ but with further unnecessary dotting. These additional characters all appear to be by the same hand, which uses a rounded script. It is worth noting that they are serified differently to the alphabet and the colour of ink is slightly lighter. This suggests a different hand, though probably contemporary with the manuscript. The more haphazard structure and lack of transliterations further support this impression. It would seem that this second hand recognised the runic alphabet and added further material. The provision of “variant” or extra forms in a separate section by the same or other scribes is a common practice in manuscripts containing runes and often stems from the problems which arose in alphabetising the futhark (Derolez 1959, 4). It is worth taking a closer look at these characters as well:

- The first character could be a “coded” twig-rune (2/2). It also appears in two Continental manuscripts: St Gallen, Stiftsbibliothek, MS 878 has it for ‘k’ and Munich, Bayerische Staatsbibliothek, CLM 14436 for ‘i’;
- The second and third characters look like they could potentially be division marks, used to separate elements in runic inscriptions/texts. It may be that this annotator thought they were runes and included them – this would indicate a lack of understanding of the material. Alternatively, they could also be an Anglo-Saxon *g*-rune and two *i*-runes, but the slightly slanted and nonchalant method of drawing makes this rather unlikely (especially in comparison with the *i*-rune from the alphabet, and the fifth character in the additional runic section);
- The fourth and penultimate character could be a (clumsily drawn) Scandinavian *o*-rune, though a similar shape appears for ‘t’ in Bern, Burgerbibliothek, MS 207, for ‘in’ (rune-name *inc*) in manuscripts

containing the *isruna*-code (for an in-depth discussion see Derolez 1954, 89–169), and for ‘k’ in London, British Library, Cotton MS Titus D. XVIII;

- The fifth character could be an Anglo-Saxon g-rune, again with unnecessary dotting;
- Then follows either an Anglo-Saxon **m**, or Scandinavian y/r-rune, again dotted;
- A *wynn*;
- A *thorn*;
- This character is unclear: it could be an *a*-rune, an exaggerated Scandinavian *e*-rune, or a *t*-rune with curved branches;
- The final rune of the row could be a poorly drawn *k*-rune, but the same character appears for ‘x’ in Exeter Cathedral Library, MS 3507, and Oxford, St John’s College MS 17 (probably due to the similarity with the Roman letter ‘x’); it is also one of the golden numbers in the runic calendars.

Identifying the source of these additional runes is not straightforward, as none of the surviving manuscripts with runes contains all or even some of these characters together as a unit. The variety in the collection gives the impression that the annotator examined a number of manuscripts containing runes and selected runes which differed from the alphabet. This is possible, if somewhat impractical. The characters, most of which are Anglo-Saxon or appear in Anglo-Saxon manuscripts containing runes, point towards an Anglo-Saxon source. The most straightforward solution would therefore be that the annotator found his material in one of the aforementioned “extra” sections, such as appear in London, British Library, Cotton MS Vitellius A. XII, Exeter Cathedral Library, MS 3507, or London, British Library, Stowe MS 57. However, none of the runes for which parallels have been found in other manuscripts appears in these additional sections. A certain degree of variation exists between these sections, so it is of course possible to postulate the existence of a manuscript with these characters which is now lost. In fact, a number of these forms or similar forms do appear in a fourteenth-century manuscript from Whalley Abbey, Lancashire (Whitaker 1872, 181; Holman 2007, 191).

This manuscript, London, British Library, Additional MS 10374, also contains a Scandinavian alphabet and an “additional” section of characters, though with fewer mistakes in dotting and the alphabetic use of ʁ for ‘c’ and ʀ for ‘s’ (fig. 2). There is not enough overlap between the alphabets and additional characters for this to be a copy of the Byland

Fig. 2. The runes of London, British Library, Additional MS 10374, as copied by Whitaker 1872, 181.

Bede. Additional MS 10374 also contains a number of transliterations and rune-names which are not found in the Byland codex. This indicates the existence of (at least) a third copy of this material which was separately annotated. The rune-forms and the consideration that a second hand wrote the additional characters, possibly taken from an Anglo-Saxon manuscript containing runes, suggest that the Byland Bede was the first manuscript to contain the alphabet. The fly-leaf material was then afterwards copied as a whole, which explains the striking similarity with the fourteenth-century manuscript. In view of Bede's popularity, it is hardly inconceivable that the Byland manuscript was borrowed and copied. This copy (or even a copy thereof) may then have been the exemplar for the Whalley manuscript. Katharine Holman, who first remarked on the similarity between Additional MS 10374 and Conishead (see above) due to the appearance of the dotted *t* in both, could not find a direct connection between the monasteries of Whalley and Conishead (1996, 84; 2007, 191). It may be that there was no direct connection but that the appearance of this alphabet was a result of copying between manuscripts. The motivation behind the copying is not necessarily clear, however: the Whalley manuscript contains various charters and documents related to Whalley Abbey, its history and its surroundings, but no texts by Bede nor any other material indicative of a connection. Considering the location of the abbey and the use of Scandinavian runes on epigraphical monuments in the North-West, the copy may have been motivated by the recognition of the rune-forms as local elements, but this is tenuous at best. It is more likely that the connection lies in the unknown third manuscript.

One more element may add further depth to this discussion: at the top of the Byland front flyleaf nine characters appear which are clearly taken from insular Roman script. The first character is *thorn*; then *wynn*; then a Tironian note (dotted again); then *eth*; this is followed by the Anglo-Saxon abbreviation for *pæt*; the letter 'h' (which seems the odd one out); then

yogh + ‘e’, thus ‘ge-’, which is often found at the beginning of Old English (and some Middle English) verbs; and finally the insular ‘r’. The scribe appears to have been interested in the vernacular way of writing, despite (or perhaps due to) his own writing in Latin. In the twelfth century, this may have been an effort to preserve the English way of writing against a backdrop of Anglo-Norman social dominance, or an Anglo-Norman scribe showing an interest in the English language or script. A similar selection of Anglo-Saxon letters can be found in Paris, Bibliothèque Nationale, MS Lat. 9666, an eleventh-century manuscript from Echternach, though this section contains only the Tironian note, *wynn*, *eth*, the abbreviation for *þæt*, and in addition the ligature of ‘a’ and ‘e’, i.e. ‘æ’. The reason for the preservation of the material there is likely to be scholarly curiosity.

The hand appears to be the same for the Bede text as for the runic alphabet and the insular characters. The appearance of runic characters in manuscripts containing works by Bede is too frequent to be coincidental: an association between the scholar and this material clearly exists. Unfortunately, this reveals little regarding the background of the Byland rune-scribe, as this phenomenon occurred both in England (for instance Cambridge, Corpus Christi College, MS 41; Cotton MS Domitian A. IX; Cotton MS Vitellius A. XII; and St John’s MS 17) and on the Continent (at least ten manuscripts, including the aforementioned St Gallen MS 878 and Munich, CLM 14436), in both Germanic and Romance-speaking areas. It is worth noting, however, that the runes in these Bede manuscripts are predominantly Anglo-Saxon. In fact, only Cotton Domitian A. IX contains a Scandinavian alphabet similar to that of the Byland manuscript, but this was a twelfth-century addition to the manuscript. The two other manuscripts which feature Bede as well as Scandinavian runes are St John’s College MS 17 and St Gallen MS 878, both of which contain futharks.

As noted, the institution responsible for producing the manuscript belonged to the Savigny order (though officially Cistercian at the time of production), which originated in northern France on the borders of Normandy, Brittany, and Maine (Burton 2006, vii). The nationality of the monks who initially moved to Cumbria and later arrived at Byland was therefore probably Norman French, especially considering that Furness and Lancashire were given to Stephen de Blois, a Norman lord, by King Henry I in 1120 (Kappelle 1979, 200–02), and that he was responsible for founding the Savigniac house at Furness (King 2010). Additionally, Anglo-Norman was widely spoken in England in the twelfth century. Consequently, it is certainly conceivable that the monks were speakers of French or Anglo-Norman and that a number of them were educated on

the Continent. The reason for some oddities in the manuscript may therefore be the scribe's Continental background. This may for instance explain the use of Scandinavian **k** for 'c', which is common in the *De Inventionem Linguarum* tract. It could be argued that this is also a feature of the alphabetised younger futhorc, but there is only one remaining example of this, Paris, Bibliothèque Nationale, MS Lat. 9666, and this manuscript lacks the letter 'k', preventing any firm conclusions in this regard.

The *De Inventionem Linguarum* tract, attributed (probably incorrectly) to Hrabanus Maurus, contains a discussion of alphabets, mainly the Greek, Hebrew, Roman, Aethicus Ister (a fictional cosmographer from the early medieval work *Cosmographia* by the priest Hieronymus), and runic alphabets (Treffort 2013, 53). The runes included in this treatise are predominantly Anglo-Saxon, which makes the appearance of the single Scandinavian rune remarkable. Possible scribal familiarity with this material could explain the use of **k** for 'c' and the accidental use of the Anglo-Saxon *o*-rune. Such confusion should not necessarily be mistaken for ignorance, as the explanatory text in *De Inventionem Linguarum* indicates that runes were part of the culture of the "Northmen", while providing an Anglo-Saxon runic alphabet as an example. This explanation, however, necessitates the scribe having a Continental background, as all extant *De Inventionem* treatises with runes were produced on the Continent. Page and Hagland nonetheless drew a different conclusion in their study of the St John's College manuscript: they noted that use of different runes for 'c' and 'k' may have been due to the Anglo-Norman practice of distributing the sound according to the "palatal rule" (1998, 66). Unfortunately, due to the confusion with dotting, it is difficult to tell here if a differentiation has actually been made. Both options nevertheless suggest an Anglo-Norman origin. There may however also have been an awareness that 'c' was not part of the Scandinavian rune-row (as already indicated by some of the *runica manuscripta* above, **h** was used to create the parallel with Latin 'c'). That would for instance explain why the Bridekirk inscription also uses Scandinavian **k** where the Middle English text requires 'c'.

The motivations behind the writing of the rune-row and insular characters may therefore not differ as much from Paris, Bibliothèque Nationale, MS Lat. 9666 as originally thought: the inclusion of this material may show an interest in English (local) culture, perhaps fuelled by admiration of Bede and his reputation as a scholar of the history of Britain. The association with Bede may have prompted the Anglo-Norman scribe to record the English characters and inspired the collection of runes and alphabets, which were then sourced locally. The

fact that Scandinavian runes were readily available, as indicated by the post-Conquest epigraphical inscriptions, further confirms the persistence of the Scandinavian language and identity in the north of England (Page 1995, 189).

The existence of this manuscript is also significant within the context of English manuscripts containing runes. Although English scribes show no lack of interest in Scandinavian runes, no other manuscript runes originate from Yorkshire (or Cumbria). Twelve manuscripts with Scandinavian runes were produced in England between the ninth and the fifteenth century, of which one, London, British Library, Cotton MS Galba A. II, no longer exists. Its origins cannot therefore be determined. It is remarkable that, prior to discovery of the Byland Bede, no manuscripts with runes written in the north of England had been found. Although not all *runica manuscripta* are southern English productions, with London, British Library, Harley MS 2399 possibly being written in Cornwall, and Oxford, Bodleian Library, MS 572 potentially in Wales, none has an origin further north than the Midlands. Later, in the thirteenth century, Oxford, Bodleian Library, MS Junius I (better known as the Junius *Orrmulum*) was created in Lincolnshire and in the fourteenth, British Library, Additional MS 10374 in Lancashire, but it seems that runic interest in the North only really began in the twelfth century. Although there is no impediment to a “southern” phenomenon which then moved north after the Conquest, or even an interest born of Anglo-Norman curiosity, it is strange that no notice was paid to this material earlier in the northern scriptoria which were certainly no strangers to the Vikings and Scandinavian culture.

For the sake of completeness, it should be added that these are not the only runes produced before the twelfth century in the scriptoria of the North. Two well-known manuscripts, the *Lindisfarne Gospels* and the *Durham Psalter* received Old English glosses by the scribe Aldred, a monk and later provost from the community of St Cuthbert in Chester-le-Street, in present-day County Durham (Jolly 2012, 52 f., 74). In his glosses, this monk frequently employed Anglo-Saxon runes, though only a limited number, and their use was restricted to abbreviations for Old English words (𐌺 for *mann*, 𐌿 for *dæg*). This material, however, is approximately two centuries older than the Byland Bede, with a tenth-century dating (Brown 2011, 36; Jolly 2012, 66–70). Aldred’s use of runic abbreviations is somewhat haphazard, because though consistent in how he uses the runic abbreviations, he also writes those same words in full on some occasions (Lendinara 2016, 357). This may therefore indicate more of a playful interest than a committed use of the rune-row. Moreover, since these

two Anglo-Saxon manuscripts were annotated by the same scribe, and the information for the Byland Bede material probably originated from the west of the country, there seems little reason to suspect a hitherto undiscovered runic tradition in that part of England.

In conclusion, while the find of a new manuscript is always of great interest, this manuscript is of particular value. As the first manuscript containing Scandinavian runes from the area, it confirms that despite or perhaps thanks to Norman French dominance, Anglo-Scandinavian culture in the North managed to penetrate monastic walls. The find of this manuscript also allows for a comparison with (local) epigraphical material which indicates reciprocal communication between the two elements. The combination of epigraphical elements and manuscript lore demonstrates that both manifestations of runic writing, written and carved, can occur in conjunction. Thus the manuscript offers a promising impetus towards a more balanced examination of both sources in the future.

Bibliography

- Barnes, Michael P., and R. I. Page. 2006. *The Scandinavian Runic Inscriptions of Britain*. Runrön, 19. Uppsala.
- Brown, Michelle P. 2011. *The Lindisfarne Gospels and the Early Medieval World*. London.
- Burton, Janet. 2006. *The Foundation History of the Abbeys of Byland and Jervaulx*, Borthwick Texts and Studies, 35. York.
- Derolez, René. 1954. *Runica Manuscripta: The English Tradition*. Faculteit van de letteren en wijsbegeerte, Rijksuniversiteit te Gent, Werken, 118. Brugge.
- . 1959. "Die 'Hrabanischen' Runen." *Zeitschrift für deutsche Philologie* 78: 1–19.
- E + no. between 1 and 16 = inscription from England published in Barnes and Page 2006.
- Fletcher, H. G., R. J. D. Harding, B. D. Maggs, W. M. Voelkle, and R. S. Wieck. 2007. *The Wormsley Library: A Personal Selection by Sir Paul Getty*. Ed. H. George Fletcher. 2nd ed. London.
- Holman, Katherine. 1996. *Scandinavian Runic Inscriptions in the British Isles: Their Historical Context*. Senter for middelalderstudier, Skrifter, 4. Trondheim.
- . 2007. *The Northern Conquest: Vikings in Britain and Ireland*. Oxford.
- Jolly, Karen Louise. 2012. *The Community of St. Cuthbert in the Late Tenth Century: The Chester-le-Street Additions to Durham Cathedral Library A.IV.19*. Columbus, OH.
- Kapelle, William E. 1979. *The Norman Conquest of the North: The Region and Its Transformation, 1000–1135*. Chapel Hill, NC.

- Ker, Neil R. 1957. *Catalogue of Manuscripts Containing Anglo-Saxon*. Oxford.
- King, Edmund. 2010. "Stephen (c. 1092–1154)." In *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford, 2004. Available online at: <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/26365> (accessed April 2017).
- Lendinara, Patrizia. 2016. "The 'Unglossed' Words of the Lindisfarne Gospels." In *The Old English Gloss to the Lindisfarne Gospels: Language, Author, and Context*, ed. Julia Fernández Cuesta and Sara M. Pons-Sanz, 329–59. Berlin.
- Page, R. I. 1995. *Runes and Runic Inscriptions*. Woodbridge.
- . 1999. *An Introduction to English Runes*. 2nd ed. Woodbridge.
- Page, R. I., and Jan Ragnar Hagland. 1998. "Runica Manuscripta and Runic Dating: The Expansion of the Younger Futhork." In *Innskifter og datering / Dating Inscriptions*, ed. Audun Dybdahl and Jan Ragnar Hagland, 55–72. Senter for middelalderstudier, Skrifter, 8. Trondheim.
- Rye, Eleanor. 2019. "A New Runic Inscription from Sockburn Hall, County Durham: E 19 Sockburn." *Futhark* 8 (2017): 89–110.
- Treffort, Cécile. 2013. "De Inventoribus Litterarum: The History of Writing as Seen by Carolingian Scholars." *SVMMA: Revista de Cultures Medievales* (Barcelona) 1: 43–58.
- Van Renterghem, Aya M. S. 2017. "The Written Rune: Rune-Rows and Alphabets in Medieval Manuscripts from the Continent and the British Isles." Ph.D thesis, University of Nottingham. Nottingham.
- Whitaker, Thomas Dunham. 1872. *An History of the Original Parish of Whalley and Honor of Clitheroe*. 4th ed.; rev. John Gough Nichols and Ponsonby A. Lyons. Manchester.

Modern Rune Carving in Northern Scotland

Andrea Freund and Ragnhild Ljosland
(University of the Highlands and Islands)

Abstract

This article discusses modern runic inscriptions from Orkney and Caithness. It presents various examples, some of which were previously considered “genuine”, and reveals that OR 13 Skara Brae is of modern provenance. Other examples from the region can be found both on boulders or in bedrock and in particular on ancient monuments ranging in date from the Neolithic to the Iron Age. The terminology applied to modern rune carving, in particular the term “forgery”, is examined, and the phenomenon is considered in relation to the Kensington runestone. Comparisons with modern rune carving in Sweden are made and suggestions are presented as to why there is such an abundance of recently carved inscriptions in Northern Scotland.

Keywords: Scotland, Orkney, Caithness, modern runic inscriptions, modern rune carving, OR 13 Skara Brae, Kensington runestone

Introduction

This article concerns runic inscriptions from Orkney and Caithness that were, either demonstrably or arguably, made in the modern period. The objective is twofold: firstly, the authors aim to present an inventory of modern inscriptions currently known to exist in Orkney and Caithness. Secondly, they intend to discuss the concept of runic “forgery”. The question is when terms such as “fake” or “forgery” are helpful in describing a modern runic inscription, and when they are not.

Included in the inventory are only those inscriptions which may, at least to an untrained eye, be mistaken for pre-modern. Runes occurring for example on jewellery, souvenirs, articles of clothing, in logos and the

like are therefore not included here, but see an article by Ragnhild Ljosland (2014) for a discussion of these. Also excluded are runic inscriptions which are executed on modern buildings or other material structures known to have been constructed in the modern period. An example of this would be the runes written in the concrete of the sea protection wall at the Neolithic village of Skara Brae, Orkney.

By making such a selection, the authors have already assumed some of the distinctions they want to discuss between different types of modern runic inscriptions: some do not attract labels such as “fake” or “forgery” despite their modern origin, as for example in the case of souvenirs. Others may have been produced with an intent to deceive, and therefore more reasonably invite such terminology. The interest, however, lies in the grey area between: modern inscriptions which could be mistaken for pre-modern, due to their location, medium, execution, or text content, but for which there is no evidence that they were deliberately made to deceive. Thus these are perhaps undeserving of labels such as “fake” or “forgery”.

In the following, a variety of examples from Orkney and Caithness will be introduced in order to produce a first inventory of such modern inscriptions, which will also demonstrate some of the difficulties that such carvings present even to trained runologists. The inscriptions are arranged geographically, beginning with those situated within the Heart of Neolithic Orkney UNESCO World Heritage Site, progressing to those from the rest of Orkney, and finally concluding with two inscriptions from Caithness.

*Modern inscriptions from the Heart
of Neolithic Orkney UNESCO World Heritage Site*

OR 13 Skara Brae: a doodle which ended up in Orkney Museum

The inscription OR 13 is carved on a stone slab from Skara Brae at the Bay of Skaill on the west coast of Orkney Mainland. The site is known for its Neolithic village. However, there are also Viking Age archaeological remains in the vicinity, the best known of which is the Skaill Hoard, a collection of silver artefacts dating to the 900s. A Viking Age longhouse has also been excavated nearby (Griffiths 2015, 219–36).

Before its true provenance came to light, OR 13 was hailed as “clearly another significant addition to the evidence for the Late Norse period from the general area of the Bay of Skaill” (Morris 1985, 89). However, new evidence has recently been submitted which shows that OR 13 was in fact inscribed in the modern period.

The traditional narrative for OR 13 holds that it was discovered in 1963 by an Ancient Monuments work squad while repairing the Skara Brae sea protection wall (Barnes and Page 2006, 193 f.). The slab was then split and used for paving, with the incised marks facing down. In 1982, it was recovered by Ancient Monuments workers led by Patrick Ashmore.

The inscription was then read as containing three younger futhark runes and three twig runes. The twig runes, also known as cipher runes, are grouped above the younger futhark runes on the surface of the stone and can be interpreted as 2/3, 1/2 and 2/4. The system of twig runes rests on the division of the sixteen runes of the younger futhark into three *ættir* 'families, groups (of eight?)' (1. **tbmlr**, 2. **hnias**, 3. **fupark**). The twigs on each side of the stave indicate the *ætt* and the number of the rune within its *ætt* (Düwel 1998, 566–68). Using this system of encryption, the inscription could be read as **iba**, which led Ashmore and Ingrid Sanness Johnsen to suggest the male personal name *Ívarr*. Although not unchallenged (see Barnes and Page 2006, 194, for criticism), this interpretation was accepted by the Orkney Museum and displayed on the stone's interpretation board. Below the cipher runes are three further characters, these not in cipher, which appear as **r*r**. They can be interpreted alternatively as three times runic **r** or Roman 'R', or twice runic or Roman **r**/'R' with something else in the middle. The middle rune could potentially be read as Roman 'K' or runic **p**. No certain interpretation has been suggested for these three runes (Ashmore and Sanness Johnsen 1984, 183–85; Barnes and Page 2006, 193–97).

Following its 1982 (re-)discovery, the stone slab was donated to the Orkney Museum and incorporated into the permanent exhibition where it was presented as genuine, although Barnes and Page (2006, 196 f.) take a more critical stance: "By and large we are agnostic about OR 13's status as a Viking Age or medieval inscription. There is nothing to mark it out as clearly modern, but there is little to confirm it as early either, beyond the hunch that it was buried under sand for some time. Normally one would not be so insistent on evidence of age, but given the astonishingly high percentage of Orkney twig rune inscriptions, and doubt about the origin of several, scepticism seems justified." Barnes also noted that the oddity of the inscription was an argument for its modern origin, although it is difficult to ascertain the extent to which rune-carvers in Orkney might have deviated from Scandinavian standards (Barnes 2003, 11 f.).

However, in 2015, delegates to the Rune Rede colloquium in Orkney (Ninth full-day runic colloquium, 21–23 May 2015) heard new testimony which had come to light about OR 13. In preparation for the Rune Rede,

Ragnhild Ljosland put together a brochure of all the Orcadian inscriptions with up-to-date information for colloquium attendants and in that connection revisited the inscriptions held by Orkney Museum. It transpired that the Orkney Museum had removed OR 13 from the permanent exhibition and put it in storage after learning from a member of the public some years earlier that it was modern. The story of its production varies slightly according to the different members of museum staff, but the version below is what the authors believe to be the most accurate.

According to the Exhibitions Officer at the Orkney Museum in personal conversation with the authors, a local man approached museum staff in the 2000s and admitted to having produced the inscription. He had worked with a team of Ancient Monuments workers on re-paving a path at Skara Brae in 1982 and in his lunchbreak carved some runes in one of the slabs as a joke for his co-workers. Their supervisor, however, on seeing the runes, thought they were real and instantly contacted the museum; the carver feared disciplinary consequences and did not speak up. Only years later, when he saw his carving in the museum exhibition, did he finally reveal its true provenance to museum staff. It took several more years for the museum to remove OR 13 from its exhibition.

Some uncertainties remain. The museum staff member who originally heard the testimony, curator Anne Brundle, has since passed away, so we are left with the second-hand retelling from staff who heard it from her. It is of course theoretically possible that the story of the confession is invented but it is worthwhile applying Occam's razor to the case: the simplest explanation, and the one requiring the fewest assumptions, would indeed be that the witness was telling the truth and produced the runic inscription in the 1980s. Otherwise, one would have to assume that either the museum staff member or the witness lied, and proceed to find explanations to account for the various unusual traits of the inscription: its position at the lower centre of a large flagstone, its mixing of younger futhark and twig runes, its lack of linguistic meaning, its surprisingly good preservation and its somewhat unusual find spot and backstory.

Nevertheless, and despite all doubts, OR 13 formed part of the Viking and medieval exhibition in Orkney Museum for almost three decades. It was also part of a temporary exhibition on runes in Orkney from the Viking Age to the present in 2019.

OR 5 Ring of Brodgar (lost)

In 1908, Orkney's most famous Neolithic landmark, the Ring of Brodgar Neolithic standing stone circle, contained a single 3/4 twig rune on a loose

stone which has subsequently been lost. Only a photograph remains and Barnes (2003, 9 f.) suggests the inscription may have been an attempt to copy part of OR 4. The latter inscription, on stone 13 in the stone circle, is more likely than not to be medieval, as recent discussions with archaeologist Colin Richards suggest that the side of the stone carrying the runic inscription was facing down upon discovery (personal communication, 14 Jan. 2017; see also Downes et al. 2013, 100–04). The standing stone was re-erected in 1908 and the part carrying the runes is now upright against the stump remaining in its socket.

While it is difficult to state anything with certainty about the lost inscription OR 5, it seems most likely that it was modern rather than medieval. The loss of the actual inscription prevents any further research into its genesis, making it impossible to determine conclusively whether the inscription was indeed copied from OR 4, which seems likely, and if so, whether it was copied before the standing stone cracked and fell, burying its inscription in the ground, or after it was retrieved and re-erected.

OR 7 Brodgar farm and a dubious inscription from Stenness

In addition to those discussed above, there are several other instances of inscriptions from within the Heart of Neolithic Orkney UNESCO World Heritage Site where a Viking Age or medieval origin is at least doubtful. OR 7, on a sandstone block from Brodgar farm, consists of various twig runes which cannot be interpreted in any meaningful way. Brodgar farm occupies the narrow Brodgar peninsula separating the Stenness and Harray lochs, presently home to the Ness of Brodgar Neolithic excavation, and in the past also included the Ring of Brodgar and surrounding fields. The proximity of the find spot to both the Maeshowe chambered cairn with its thirty-three medieval runic inscriptions (Barnes 1994) and the Ring of Brodgar raises further doubts of its Viking Age or medieval origin because the inscriptions there, with many twig runes, could have served as an inspiration for modern copiers (Barnes 2003, 10).

Another potential runic inscription on a stone block from near Stenness Loch is not included in the corpus edition of Scandinavian runic inscriptions of Britain (Barnes and Page 2006). According to Barnes, “if these [carvings] were ever intended as twig-runes, they were carved by an incompetent” (2003, 10). Barnes provides no picture of the inscription. It is unclear whether any runic forgery was ever intended but the result has in any case never been classed as a genuine runic inscription.

*Other examples from Orkney**Cuween Hill*

In 1991, Judith Jesch reported finding two sets of runes inside the Neolithic chambered tomb on Cuween Hill, situated on Orkney Mainland c. 6 km from Maeshowe: one inscription is carved in plain runes on the south wall and reads **inkibiorh**. This appears to be a copy of part of the famous inscription OR Barnes 9 from Maeshowe, which features heavily in publications about Maeshowe, for example in the guidebook and on a postcard, and is also represented in a modern artwork at Kirkwall Airport. This, in combination with the fact that Cuween Hill Cairn was filled with rubble until it was excavated in the 1880s, leads to the assumption that these runes must be modern (Jesch 1991).

The second runic find by Jesch in Cuween Hill Cairn is somewhat more puzzling: the east wall of the chamber bears four twig runes, transliterated as **fhm̃f** or **fhl̃f**. Arguments in favour of their modernity are again the fact that the tomb was filled with debris and that they are very lightly cut. In examining their potential authenticity, Jesch (*ibid.*, 14) also mentions that “it is unusual (if not unique) to have a modern inscription in cryptic runes” and that “although the inscription is meaningless, the runes are not improbable and were plausibly executed”. Michael Barnes (2003, 5), however, argues it is “highly unlikely ... that anyone forced their way into Cuween during the Norse period in Orkney – and had they done, we would surely on the evidence of Maeshowe have expected to find more signs of activity than four small twig-runers with no obvious meaning”. Since Jesch’s discovery, several other, most likely modern, twig runes have also turned up in Orkney, including Unstan Tomb (see below for detailed description) and Stenness Loch (see above). Further, twig rune inscriptions that were known and believed to be Viking Age or medieval in 1991 have since been revised and deemed most likely modern, i.e. OR 13, OR 5, and OR 7 (all discussed above). Therefore, it no longer seems strange to find a modern twig rune inscription in Cuween Hill Cairn. The unsupervised tomb is currently freely accessible via a short uphill walk, so that any member of the public could have carved these inscriptions. A recent survey of the tomb by the authors has, however, revealed no further runic inscriptions.

Unstan Tomb: OR 2, more twig runes, and a recent discovery

Originally classed as genuine and given the number OR 2, the runic inscription inside the Neolithic chambered tomb of Unstan, c. 4.5 km from Maeshowe, is now generally thought to be modern (Barnes 2003, 7 f.). No

runes were observed during the original excavations in 1884. The chambered tomb is freely accessible.

It is not known precisely when the runes or rune-like marks were carved, but Barnes and Page discuss marks noted in the 1934 Royal Commission on the Ancient and Historical Monuments of Scotland (RCAHMS) field notebook and in the 1946 field report, so a genesis at some point in the late 1800s or early 1900s is conceivable. The carving features various rune-like symbols and a possible twig rune, with no secure reading having been suggested (Barnes and Page 2006, 338–40).

Interestingly, a recent examination by the authors of the entire tomb, which contains countless graffiti-style carvings from the 1800s to the present, revealed two additional faint carvings that may be twig runes. These are located on a stone approximately one metre to the right of OR 2 and a half metre above the entrance to the single side chamber. As they have never been noticed—or at least published—before, they must be assumed to have been carved very recently. The runes are covered in algae, the growth conditions for which are very favourable: with the tomb situated by a lake, the air inside is humid and light enters through a modern skylight. The presence of algae growth should therefore not be taken as an indicator of age beyond a few months. One attempt to date a runic inscription through the growth of mineral deposits, lichen and algae has been made in the case of the controversial inscription in the Kleines Schulerloch cave in Bavaria. Christian Züchner argues that no new growth has been observed there over the last decades, which he adduces in support of a dating in the migration period (2006, 383). However, the authenticity of the carving remains disputed, and as early as 1984 the last surviving witness to its discovery, Hellmut Rosenfeld, argued strongly against using mineral deposits and the slow growth of algae as indicators of age, because in the intervening decades a forest had grown at the cave mouth, reducing humidity and stalling algae growth (1984, 162). In the case of Unstan, algae growth is far more rapid than in the dark cave in the relatively Continental climate of Bavaria and therefore a poor indicator of age. There are also no noticeable mineral deposits on the slabs that contain the inscriptions inside the tomb.

A very tentative reading of these two possible twig runes would be $1/3 \ 3/2$, which, assuming the cipher is the same as that used in Maeshowe, could be transliterated **m u**. No apparent meaning suggests itself.

During a renewed visit to the tomb by the authors in May 2017, yet another runic inscription was discovered inside the tomb (see fig. 1). The inscription is lightly incised but readily distinguishable on a large slab

Fig. 1. The latest inscription from Unstan. Photo: Catherine Johnson, 2017.

opposite the entrance to the main chamber. Its eighteen runes (see below) are c. 3 cm high and cover almost the entire face of the slab, with a length of c. 40 cm. They are c. 140 cm above the tomb's current floor level. Runes 17 and 18 have been damaged, such that in its present state the inscription appears to read:

ᚠᚠᚠᚠᚠᚠᚠᚠᚠᚠᚠᚠᚠᚠᚠᚠᚠᚠᚠᚠ

However, archaeologist Antonia Thomas had surveyed the tomb in 2013, before the damage, and took a photo of this section where there is a visible branch connecting runes 17 and 18 (ᚠᚠᚠᚠ) in the present apparent reading and transforming them into a single rune: ᚠᚠᚠᚠ (fig. 2).

The original inscription was therefore (with transliteration and interpretation):

ᚠᚠᚠᚠᚠᚠᚠᚠᚠᚠᚠᚠᚠᚠᚠᚠᚠᚠᚠᚠ

annette:philip:helen

‘Annette Philip Helen’

As this inscription is undeniably modern, no attempt at an Old Norse or Old English interpretation needs to be made, and the obvious interpretation is that it contains the names *Annette*, *Philip* and *Helen*. The content, the doubling of consonants and the use of runes from the older futhark or the Anglo-Saxon futhorc such as ᚠ and ᚠᚠᚠᚠ in Orkney leave us in no doubt of this inscription's recent genesis. The number 2000 is written below the inscription and may indicate the year of carving.

Fig. 3. The inscription from Borwick. Photo: Andrea Freund, 2017.

maurine:hæhwritten:it

or:

maurine:haswritten:it

The obvious interpretation would thus be ‘Maurine has written it’, in modern English, which confirms a modern genesis of this inscription. No other lexical reading suggests itself. All other evidence also supports this conclusion. There is no known instance of the Anglo-Saxon futhorc being used in a genuine Viking Age or medieval inscription in the Northern Isles, and the mixing of Anglo-Saxon futhorc rune forms with older and younger futhark rune forms is inconceivable. The broch’s excavation history also supports this conclusion, since before its excavation in 1881, the broch was visible only as a green mound in the landscape and the entrance tunnel would have been filled in and blocked (Watt 1882, 442–50). Neither does a site visit report by the Royal Commission on the Ancient and Historical Monuments of Scotland from 1946 mention any runes in the broch (RCAHMS 1946, 2: 252 f.). The earliest confirmed observation of these runes was made by the archaeologist Robert Waterhouse in 1986 (unpublished, personal communication, 28 April 2017). Thus the runes in the Broch of Borwick represent yet one more case of modern runic inscriptions appearing on freely accessible ancient monuments in Orkney.

Wideford Hill Cairn and Broch of Gurness

The final two examples from Orkney, namely the modern carvings from Wideford Hill Cairn and Broch of Gurness, will be discussed together because they show some striking similarities.

Fig. 4. The inscription at Gurness. Photo: Ragnhild Ljosland, 2017.

A double-barred **h**, of the Anglo-Saxon type (**℥**), can be seen in the Iron Age broch at Gurness (see fig. 4), and also in the Neolithic chambered cairn at Wideford Hill, both on the Orkney Mainland. This graph type is not part of the Scandinavian younger futhark or mixed medieval futhark common in Norway, but is found in Anglo-Saxon inscriptions from the end of the 600s, and in “South-Germanic” inscriptions of the 500s and 600s (Findell 2016, 155 f.).

Wideford Hill Cairn in St Ola parish dates to c. 2800 B.C. It is situated c. 4 km from Kirkwall on the lower slope of the hill, overlooking the Bay of Firth, and was opened c. 1849 by George Petrie (Thomas 1851, 124–27). There is no archaeological evidence of Viking Age or medieval activity in or near it. In the modern period, it has been accessible since its excavation in 1849, and consequently many of the graffiti on its inside walls date to the following decades, although some geometrical patterns may be of Neolithic origin. The cairn is currently freely accessible and unsupervised. The double-barred **h** is carved on the wall of the main chamber, 160 cm above the current floor level. The **h** does not overlay any older carvings, nor have newer marks been cut on top. However, in depth, technique or general appearance it does not give the impression of being significantly older than the adjacent graffiti from the 1800s.

The Broch of Gurness in Evie parish lies c. 22 km from Wideford Hill Cairn. It is currently managed by Historic Environment Scotland and supervised during opening hours in the summer season but freely accessible otherwise. Here, Viking graves and domestic structures from the early Viking

Age were found in the top layers of the excavation, overlaying the Pictish settlement and the broch (Graham-Campbell and Batey 1998, 127–29). A find of Viking Age runes could therefore potentially be authentic. However, this rune is situated in the right-hand “guard chamber” built into the wall by the main broch entrance, and it is unclear whether this chamber would have been accessible to anyone in the Viking Age. The modern excavation of the Broch of Gurness took place in 1929, after which it was consolidated and prepared for presentation to visitors (RCAHMS 1946, 2: 75–79). The runic inscription at Gurness stands 174 cm above the current floor level.

The two double-barred *h*-runes are very similar in appearance. The rune at Gurness measures 1.7 cm wide by 3 cm high while the rune at Wideford Hill measures 1.8 cm wide by 3 cm high. Both have the double branches sloping downward left to right, as is common. One difference is that the **h** from Wideford Hill is framed by four clear dots, two on either side, which are lacking at Gurness. The **h** at Wideford Hill is also cut much more deeply, as though the carver has spent more time on it.

At Wideford Hill, the **h** is accompanied by further runic or rune-like marks on the right, starting 3.3 cm from the right-hand stave of the **h** (see fig. 5). These runes are much smaller and cut more shallowly, and are very difficult to read in their current state. The height of the leftmost of these runes is 1.8 cm. A very tentative reading may be (with alternative readings of individual runes in inscription B provided in a second line):

A. **tu** (older or younger futhark?)

B. **gb*mts** (older futhark)

r e *

On a line directly below the **m** (or **e**) in inscription B is a miniature copy of the double-barred **h**, only 0.7 cm tall. It is shallow but the detail of the four dots is nonetheless clearly visible.

One cannot of course be certain of the order in which these various runic inscriptions were carved, or whether one or several carvers were involved. It may be that the double-barred **h** with dots in the Wideford Hill Neolithic chambered cairn was carved first, since it is the deepest and most carefully cut, and has the detail with the dots. Wideford Hill Cairn was also the first of the two monuments to be excavated. The tiny, shallow double-barred **h** in Wideford Hill Cairn copies the larger, deeper one, including the dots. The additional runes may have been the work of the carver who made the small **h** as their size and visual impression are very similar. The double-barred **h** in the Broch of Gurness also seems to copy the larger one in Wideford Hill Cairn but without the dots.

Fig. 5. The inscription from Wideford Hill. Photo: Ragnhild Ljosland, 2017.

Examples from Caithness

Auckengill

In 2013, a runic inscription from Auckengill in Caithness was reported in local media, such as the *John O’Groat Journal* (2013). It was brought to the attention of the local community by two families who had spotted the runes on the shore near Auckengill harbour. One of the finders, Anne Richards, stated in an interview with *John O’Groat Journal* that she had been in the habit of walking in the area for forty years but this was the first time she had seen the runes and the rock they were on. She speculated that the large block of stone on which the runes were carved could have broken away from the cliff face and fallen down during a recent storm.

The location is not easily accessible. After a steep descent to the old harbour, the runes are located further along the shore in an area accessible only at low tide. The area is characterised by caves and large blocks of stone that look as though they have at one point fallen from the cliff above, and even at low tide the site is relatively difficult to access. The runes are carved on one of the stone blocks lying outside the mouth of a cave. The rune-carver could only have worked on the runes at low tide and might have had to return over several low tides to complete the inscription.

The runes are large, the tallest staves being about 25 cm in height. The text is cut along the edge of the big, flat, upwards-facing surface of a large fallen stone block. The runes are all from the older futhark and are read, transliterated and normalised as follows:

4N5TF4TSVFR48t

suinaslifarson

Sveinn Ásleifarson

In this case, it is easy to categorise the inscription as modern. Not only are the runes deeply and evenly cut, and fresh in appearance, but they also look as though they may have been cut by a power tool, or at least a modern tool. One would not expect to find older futhark runes in the far north of Scotland. If *Sveinn Ásleifarson* is the correct interpretation of the text, one may also note a mismatch between rune form and textual content: the name is in the Old Norse language, and thus not in a language form expected in an older futhark inscription.

A character by the name of *Sveinn Ásleifarson* is well known from the *Orkneyinga saga*. He lived in the 1100s according to the chronology of the saga, and had a farm and drinking hall on the island of Gairsay in Orkney, as well as a castle named *Lambaborg* in Caithness (*Orkneyinga saga*, ch. 82 and ch. 105). It is presumably this Caithness connection, and the idea that *Lambaborg* was located at Freswick, around 4.8 km from Auckengill, which inspired the rune carving. A Norse settlement was excavated at Freswick Links in the 1990s (Morris, Batey, and Rackham 1995).

Portormin

Around 48 km from Auckengill is Portormin, a seaside location in the village of Dunbeath, from which hails the Portormin inscription. This has been known since 1996 and has recently been discussed by Martin Findell (2016). It was found by four schoolchildren who had been “playing by the harbour” and found the stone “above the high water mark” (*The Northern Times* 2007).

Portormin is close to, but not directly connected with, an early medieval and later Norse site at Ballachly, also known as Chapel Hill, c. 1 km from the sea (Laing et al. 2013, 265 f., 268, fig. 4: site map, which shows Portormin in relation to Ballachly). In the same year as the Portormin runic inscription was found, a decorated stone from the 600s was found by the landowner at Ballachly (ibid., 265).

Perhaps more crucially, Portormin is also in the close vicinity of Dunbeath Primary School, which the four finders attended.

The evidence for the Portormin inscription's being modern is somewhat less conclusive than for Auckengill, but Findell (2016) notes among other things that graph types and language form cannot easily be reconciled. The combination of graph types is odd, containing runes belonging to

Map 1. Distribution of modern runic inscriptions in Orkney. © Google. Distribution data: Andrea Freund, 2018.

several rune-rows, of which one is diagnostic of the Anglo-Saxon rune-row and one of the older futhark, neither of which would be expected in the far north of Scotland. Findell admits that it is impossible to reach a firm conclusion regarding the modernity of the Portormin runestone but judges that the total balance of probabilities favours a modern origin. The present authors agree with Findell's conclusion and consider this inscription most probably modern.

Assessment of the material

The sheer volume of material, and the necessarily fragmentary way of reporting it, makes it plausible that there could be many more examples of modern runic inscriptions in the region. There is, however, no coordinated effort to record them, so it is conceivable that inscriptions are discovered, discarded as modern, and then simply not reported to the academic community before being forgotten again.

A look at the geographical distribution of modern runic inscriptions in Orkney (see map 1) shows that, to our current knowledge, the phenomenon is limited to the West Mainland of the archipelago, centering on the World Heritage Site. This area is the focus for heritage tourism in Orkney so the concentration of the phenomenon there might indicate visitors leaving their marks on the island. However, the number of examples might also reflect a bias in discovery due to archaeological focus on its sites. Potentially, modern inscriptions on the smaller Orcadian isles have simply not yet been noticed or reported.

What makes a forgery?

Before assessing the phenomenon of “new” runic inscriptions in Orkney and Caithness, it is important to establish the right terminology. Calling them “forgeries” implies a sense of fraud and suggests an attitude of reproach (*Oxford English Dictionary*). In many of the cases described, it seems that the runes were not carved with any intention to deceive, or at least not with fraud as the primary objective. In the case of other known forgeries of historic objects or texts, we can usually identify a clear agenda: saga manuscripts were forged with a view to selling them to make money, medieval literary histories fabricated to raise national self-awareness or prove a certain culture’s antiquity (Jorgensen 1977; Rayfield 2012). Both the commercial and political motives which are so typical of historic forgeries are absent in the runic inscriptions – they are neither sold, nor do they make for a compelling narrative. On the contrary, many of them cannot even be read in any way that makes sense.

Findell (2016, 160) argues strongly against calling the runic inscription a forgery or fake when discussing the Portormin inscription: “Perhaps the most pressing question surrounding this inscription is that of whether or not the inscription is ‘genuine’ – or better, the question of whether or not it is modern (we should refrain from labelling an inscription as a fake or a forgery unless there is some indication that the carver’s intention was to deceive).”

The question is then whether these carvings should be regarded as runic forgeries at all, or rather called something akin to modern runic doodles. To assess this, it is worth looking at the different phases of modern rune carving in Orkney and contrasting the phenomenon with other well-documented and researched instances of the modern use of runes.

Phases of modern rune carving in Orkney

The first wave of post-medieval interest in runes in the region was sparked by James Farrer's 1861 discovery of the inscriptions in Maeshowe (Farrer 1862). These were frequently discussed in *The Orcadian* which means that locals too would have become aware of the importance of their runic heritage during this period (see for example Farrer 1861; *The Orcadian* 1861; Rafn 1861). In the following years, exciting tales about Vikings were constructed from the readings of the inscriptions, with George Stephens's version offering "an atmospheric picture of the old north ... and a handful of forgotten Vikings whose names and faceless presence lent substance to the world of their more celebrated contemporaries" (Wawn 2000, 235). This romantic view of runes telling tales of glorified ancestors could easily have served as motivation for the earliest copycats, although interest in runes appears primarily a pastime of learned gentlemen in the mid-1800s and there are no inscriptions in the present corpus which can be securely dated to this period.

There are, however, some inscriptions that appear to have been carved in the late 1800s or first half of the 1900s, such as OR 2 and OR 5. During this period, a romantic and nostalgic view of the medieval past began to permeate popular culture and played an important role in the negotiation of national identities (Matthews 2015, 31–35). This gave rise to the idea of medieval "authenticity as a search for cultural origins" (Clements 2014, 26). Thus, engaging with runes provided a means of connecting Orcadians to their particular local heritage. In post-war Orkney, there appear to have been a few decades of hiatus in modern rune carving. The present authors would suggest this is connected with the generally reduced public and media interest in the Norse past during this period (cf. Arnold 2014, 170 f.).

The next dateable inscription presented here is OR 13 from 1982 when interest started to rise again, with the inscription from Borwick most likely belonging to this phase, too.

A large number of the modern inscriptions in the corpus presented above most likely date from the later 1900s to the present, when medievalisms, including Vikings and runes, had become omnipresent in mass media (Elliott 2017, 38–54, and Arnold 2014, 171). From the 1990s, the Internet with its number of "runic translator" tools made it easier than ever for non-runologists to write in more or less credible runes. At the same time, tourism in Orkney grew exponentially, especially since the 1999 designation of the Heart of Neolithic Orkney UNESCO World Her-

itage Site. This combination of popular interest in the medieval past and Orkney's heritage along with the increasing ease of using runes for carving may have been the underlying inspiration for a number of the latest modern inscriptions, including for example the recent addition in Unstan. The two Caithness examples would also belong to this phase, combining a renewed interest in the Norse past and the availability of ample information to create an almost plausible runic inscription.

The Kensington runestone: a model for understanding the phenomenon?

The most famous runic hoax is possibly the Kensington runestone, and because this case has been widely discussed in the field of runology it is interesting to compare the terminology used for this runestone to see if it might be helpful in discussing the phenomenon of modern runes in Northern Scotland. The runestone was purportedly discovered in 1898 in Kensington, Minnesota, firmly embedded in tree-roots, by a farmer of Swedish origin. However, the inscription was quickly discarded as non-medieval by specialised academics (Williams 2012, 4–7). A 1960s study of all the evidence came to the conclusion that the inscription must be a hoax from the 1800s (Blegen 1968).

Yet this stone is still causing considerable debate and passionate arguments among runologists as well as other interested people (see for example Nielsen 2001 and Knirk 2001). In recent decades, the controversy has continued to simmer mainly between runologists on the one side, arguing the stone was a forgery, and amateurs or academics with little expertise in runology and Old Norse linguistics on the other, claiming the inscription might be genuinely medieval (see Knirk 1997). In addition, the Kensington runestone is still the world's most famous runestone, despite all the doubts about its authenticity (Williams 2012, 7 f.).

It is unclear who carved the inscription and what the intention in producing the Kensington runestone was. Was it, as Mats G. Larsson (2010) suggests, merely a practical joke gone wrong, or did it have deeper underlying motives? An examination of the situation of Scandinavian settlers in Minnesota at the time of its likely carving might shed some light: they had only recently arrived, suffered from a lack of acceptance and prejudice and thus were eager to demonstrate how their ancestors had contributed to world history (Michlovic 1990, 105). It is conceivable that, like forgeries of historic documents to strengthen a sense of national identity and pride in a heritage, the Kensington runestone falls into a category of conscious forgery with no financial intention.

In his recent analysis of the object, Henrik Williams reaches the conclusion that it is most likely an inscription from the 1800s but nevertheless argues against calling it a fake (2012, 19 f.):

First of all, the words *believe* and *fake* are not scholarly terms; scholars establish the evidence and what conclusions the evidence indicates. In this case, the evidence supports the conclusion that the KRS is a nineteenth-century inscription. Second, a fake is something done with the intention to deceive. There are plenty of runestones in Scandinavia carved in the recent centuries which cannot be called fakes, and as for the KRS we do not know what the intention of its carver originally was. Third, the issue is so much more complex than just the question of fake or not.

Consequently, Williams argues that the inscription, even if not medieval, is not worthless. It has value as a “catalyst of scientific and scholarly debate”, an “instrument in creating identity” and can aid in learning about “uses and abuses of historical objects” (ibid., 20). This view could be useful in assessing modern runic inscriptions in Caithness and Orkney, too.

Of course, there are considerable differences: the inscription on the Kensington runestone is substantially longer than any of the carvings examined here. It furthermore makes linguistic sense, which the Scottish examples often do not. In addition, the passionate debates surrounding the Kensington runestone are absent in Scotland. However, what unites all these cases is that there is no indication of a fraudulent intent. Perhaps the Scottish inscriptions could, and should, be viewed as expressions of pride in the region’s Norse heritage, just as the Kensington runestone may document pride in a perceived Scandinavian ancestry. At least the fact that some are more or less crude copies of the Maeshowe runes supports this idea.

Modern use of runes in Orkney: engaging with the past

There is little enlightening information on the motivations of the modern rune-carvers in Orkney and Caithness in their inscriptions, and they rarely come forward to talk about them. However, the related phenomenon of modern professional rune carving in Scandinavia has been studied in detail (Petersson 2010). This study’s findings show that the usually male rune-carvers there perform their craft very differently to the carvers who made the inscriptions examined in this article. In Scandinavia, new runestones are usually crafted in public, as a performance in Viking markets or to be displayed as memorials in public spaces. There is no attempt to conceal

their modern origin (*ibid.*, 72–82). On the contrary, it is the very act of carving runes, perceived as an ancestral script, which enables the carvers to contextualise the past, so that the “act of carving and erecting rune stones today is a kind of time travel to identity” (*ibid.*, 83–85). Possibly, rune-carvers of today in Orkney and Caithness also perceive this act of carving runes as a connection to their ancestors, a motif which may be strengthened by carving on ancient monuments.

As Barnes observes, the interest in runes is particularly strong in Orkney, and this results in many different commercial uses of runes, from signage at Kirkwall Airport to rune-inscribed jewellery and chocolate wrapping paper (Barnes 2012, 135–43; Ljosland 2014). The Orcadian public must thus be more aware of runes than the average Scottish or British layperson, which again might result in runes being used for graffiti or doodles more commonly than elsewhere.

Another striking fact about the runic inscriptions that have been discussed in this article is that in Orkney they frequently appear on or in ancient monuments, be it Neolithic chambered tombs or Iron Age brochs. This makes a comparison with the famous medieval runic graffiti in Maeshowe inevitable. One might wonder whether people, either Orcadians or tourists, feel entitled to replicate these celebrated inscriptions. After all, the Maeshowe runes are omnipresent in Orkney and particularly visible at sites frequented by tourists: they are on postcards, in artworks at the airport and on a display at the Scrabster ferry terminal which reads: “Follow in the footsteps of the 12th century Vikings by visiting Maeshowe and seeing their Norse runic inscriptions which are considered to be one of the finest archaeological achievements of prehistoric Europe.” While this phrase shows a somewhat distorted understanding of runic writing, it is the first information many visitors receive and it is certainly conceivable that this glorification of the intrusion into ancient monuments and the carving of runic graffiti there could have inspired some modern copycats.

Another factor contributing to the prevalence of modern runic carvings might be found in the geology of Orkney: carving into the soft sandstone is easier than in many other places where harder stone types dominate. Therefore, in some quarries and stone-built structures one can now find hundreds of names and dates ranging from the 1700s to modern times. Antonia Thomas explains these carvings as “declarations of identity in a new age of literacy and leisure” (2016, 40–42).

Thus, Orcadian culture, with both its use of runes as a common heritage and its tradition of carving identity markers at prominent sites within Orkney’s archaeological landscape, results in a unique combination of these

two traits which offers a reasonable explanation for the wealth of modern runic inscriptions there. The two modern examples from Caithness included in the inventory might be explained by the close geographical proximity to Orkney as the centre of this phenomenon.

Conclusion: a distinct new use of runes in Northern Scotland

Just as Bodil Petersson argues for the modern runestones of Scandinavia being perceived as authentic and monuments in their own right (2010, 82), the modern runic inscriptions in Orkney and Northern Scotland cannot be dismissed as simple forgeries either.

One interesting feature which became obvious during the present study is the case of the Orcadian twig runes: there are six potential cases in the corpus outside Maeshowe. Of these OR 2 and OR 13 are most likely of modern origin and OR 5 and OR 7 also raise considerable doubt as discussed above, while for OR 1 Stackrue, it is not entirely clear if what appears as a twig rune is really intended as such or as a bind-rune or not runic at all (cf. Barnes 2003, 6 f.). This means that, outside of Maeshowe, medieval Orcadian rune-carvers did not use twig runes significantly more frequently than elsewhere. In contrast, modern Orcadian rune-carvers are more inclined to use twig runes than their medieval counterparts. The present authors would suggest that for a possible inspiration one needs look no further than Maeshowe. In Orkney, countless images of the “mysterious” twig runes inside the tomb are available and an interpretation panel outside the site even explains how the cipher functions, making it fairly easy for modern lay carvers to recreate it. It is worth noting that the visual effect of twig runes can be easily achieved by carving a stave with various twigs, which may not necessarily result in any lexical words but may look “rune-like”, without the carver having to learn any runes (as suggested by an anonymous peer reviewer of this article, whom the authors thank).

As this article has shown, newly carved runic inscriptions can cause considerable difficulty for runologists working in Orkney and Northern Scotland. In some cases, decades passed before they could be confirmed as recent carvings. In other cases, absolute certainty about their age may never be reached. One issue is the lack of a practical way of collecting information on these carvings, comparable to the Scandinavian Runic Text Database. It might be a sensible solution to collect and store information in a single database on any discovery of a modern runic inscription that risks being misinterpreted as Viking Age or medieval. This database should then

be made accessible to the academic community to enable more research on the topic, and to avoid any object's being wrongly classified as a newly discovered potentially Viking Age or medieval inscription. In addition, a renewed effort should be made to educate the public about the value of the original runic inscriptions, how and where to access them—and convey the message that defacing ancient monuments with new runic carvings is not acceptable.

To conclude, it must be stressed that modern inscriptions merit research as a phenomenon in their own right. They show an interest and engagement with the Viking and medieval past, which in turn offers runologists a positive way of engaging with communities.

Bibliography

- Arnold, Martin. 2014. "Myth." In *Medievalism: Key Critical Terms*, ed. Elizabeth Emery and Richard Utz, 165–72. Medievalism, 5. Cambridge.
- Ashmore, Patrick J., and Ingrid Sanness Johnsen. 1984. "A Runestone from Skara Brae, Orkney." *Medieval Archaeology* 28: 183–85.
- Barnes, Michael P. 1994. *The Runic Inscriptions of Maeshowe, Orkney*. Runrön, 8. Uppsala.
- . 2003. "Runic Tradition in Orkney: From Orphir to the Belsair Guest House." In *The Faces of Orkney: Stones, Skalds and Saints*, ed. Doreen J. Waugh, 4–17. Scottish Society for Northern Studies, Publications, 11. Edinburgh.
- . 2012. *Runes: A Handbook*. Woodbridge.
- Barnes, Michael P., and Raymond Ian Page. 2006. *The Scandinavian Runic Inscriptions of Britain*. Runrön, 19. Uppsala.
- Blegen, Theodore C. 1968. *The Kensington Rune Stone: New Light on an Old Riddle*. St. Paul, MN.
- Clements, Pam. 2014. "Authenticity." In *Medievalism: Key Critical Terms*, ed. Elizabeth Emery and Richard Utz, 19–26. Medievalism, 5. Cambridge.
- Downes, Jane, et al. 2013. "Investigating the Great Ring of Brodgar, Orkney." In *Building the Great Stone Circles of the North*, ed. Colin Richards, 90–118. Oxford.
- Düwel, Klaus. 1998. "Geheimrunen." In *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, founded by Johannes Hoops, ed. Heinrich Beck et al., 565–68. 2nd ed. Berlin.
- Elliott, Andrew B. R. 2017. *Medievalism, Politics and Mass Media: Appropriating the Middle Ages in the Twenty-first Century*. Cambridge.
- Farrer, James. 1861. "Excavations at Stenness." *The Orcadian*, 24 July 1861, 3.
- . 1862. *Maes-Howe: Notice of Runic Inscriptions Discovered during Recent Excavations in the Orkneys*. Edinburgh.
- Findell, Martin. 2016. "The Portormin (Dunbeath) Runestone." *Futhark: International Journal of Runic Studies* 6 (2015): 153–70.

- Graham-Campbell, James, and Colleen E. Batey. 1998. *Vikings in Scotland: An Archaeological Survey*. Edinburgh.
- Griffiths, David. 2015. "Status and Identity in Norse Settlements: A Case Study from Orkney." In *Maritime Societies of the Viking and Medieval World*, ed. James H. Barrett and Sarah Jane Gibbon, 219–36. Leeds.
- Jesch, Judith. 1991. "New Finds from Orkney." *Nytt om runer* 5 (1990): 13–14.
- John O’Groat Journal 2013 = "Experts Cast Doubt on Auckengill ‘Runes’." *John O’Groat Journal*, 1 May 2013. Available at: <https://www.johnogroat-journal.co.uk/news/experts-cast-doubt-on-auckengill-runes-108515/> (accessed 21 April 2017).
- Jorgensen, Peter A. 1977. "'Hafgeirs saga Flateyings': An Eighteenth-Century Forgery." *The Journal of English and Germanic Philology* 76: 155–64.
- Knirk, James E. 1997. "Kensington Runestone [review]." *Scandinavian Studies* 69: 104–05.
- . 2001. "Umlauted Runes on the Kensington Runestone." *Scandinavian Studies* 73: 210–14.
- Laing, Lloyd, Edward Oakley, Anne E. Sassin, and Imogen Tompsett. 2013. "Excavations at the Early and Later Medieval Site of Ballachly, Dunbeath, Caithness, 2007–10." *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland* 143: 265–302.
- Larsson, Mats G. 2010. "Vem ristade Kensingtonrunstenen?" *Saga och sed* 2010: 59–68.
- Ljosland, Ragnhild. 2014. "Communicating Identity: The Modern Runes of Orkney." *Studia Historyczne* 3 (2013): 412–30.
- Matthews, David. 2015. *Medievalism: A Critical History*. Cambridge.
- Michlovic, Michael G. 1990. "Folk Archaeology in Anthropological Perspective." *Current Anthropology* 31: 103–07.
- Morris, Christopher D., ed. 1985. "Skaill, Sandwick, Orkney: Preliminary Investigations of a Mound-site near Skara Brae." *Glasgow Archaeological Journal* 12: 82–92.
- Morris, Christopher D., Colleen E. Batey, and D. James Rackham. 1995. *Freswick Links, Caithness: Excavation and Survey of a Norse Settlement*. Inverness.
- Nielsen, Richard. 2001. "The Kensington Runestone." *Scandinavian Studies* 73: 209–10.
- The Northern Times* 2007 = "Harry Potter and the Viking Rune Stone." *The Northern Times*, 28 Dec. 2007.
- The Orcadian* 1861 = "The Antiquarian Discoveries in Orkney." *The Orcadian*, 3 Aug. 1861, 3.
- Orkneyinga saga*. In *Orkneyinga saga, Legenda de sancto Magno, Magnúss saga skemmri, Magnúss saga lengri, Helga þáttir ok Úlfs*, ed. Finnþogi Guðmundsson, 1–300. Íslenzk fornrit, 34. Reykjavík, 1965.
- Oxford English Dictionary* = "forgery, n." In *OED Online*. <http://www.oed.com/view/Entry/73317?redirectedFrom=forgery> (accessed 31 Jan. 2017).

- Petersson, Bodil. 2010. "Travels to Identity – Viking Rune Carvers of Today." *Lund Archaeological Review* 16 (2009–10): 71–86.
- Rafn, Carl C. 1861. "Runic Inscriptions in Orkney." *The Orcadian*, 14 Sept. 1861, 3.
- Rayfield, Donald. 2012. "Forgiving Forgery." *The Modern Language Review* 107. 4: xxv–xli.
- RAHMS 1946 = The Royal Commission on the Ancient and Historical Monuments of Scotland. *Twelfth Report with an Inventory of the Ancient Monuments of Orkney and Shetland*. 3 vols. Edinburgh.
- Rosenfeld, Hellmut. 1984. "Die germanischen Runen im Kleinen Schulerloch und auf der Nordendorfer Bügelfibel A." *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 113: 159–73.
- Scandinavian Runic Text Database (*Samnordisk runtextdatabas*). Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. Version 3.1 (2014). <http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>.
- Thomas, Antonia. 2016. "Written in Stone: Geology and Graffiti in Orkney." *Stravaig* (online journal of the Scottish Society for Geopoetics) 5: 40–42.
- Thomas, Frederick W. L. 1851. "Account of some Celtic Antiquities of Orkney, including the Stones of Stenness, Tumuli, Picts Houses, &c., with Plans." *Archaeologia* 34 (1851–52): 88–136.
- Watt, William G. T. 1882. "Notice of the Broch known as Burwick or Borwick, in the Township of Yescanabee and Parish of Sandwick, Orkney." *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland* 16 (1881–82): 442–50.
- Wawn, Andrew. 2000. *The Vikings and the Victorians: Inventing the Old North in Nineteenth-Century Britain*. Woodbridge.
- Williams, Henrik. 2012. "The Kensington Runestone: Fact and Fiction." *The Swedish-American Historical Quarterly* 63: 3–22.
- Züchner, Christian. 2006. "Überlegungen zum Alter der Felsbilder im Kleinen Schulerloch." In *Das fupark und seine einzelsprachlichen Weiterentwicklungen: Akten der Tagung in Eichstätt vom 20. bis 24. Juli 2003*, ed. Alfred Bammesberger and Gaby Waxenberger, 380–84. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, 51. Berlin.

Egill and Qlrún in Early High German

Bernard Mees (University of Tasmania)

Wolfgang Beck (2017) has offered an extended criticism of the interpretation of the apparently metrical Pforzen inscription proffered most fulsomely by authors such as Edith Marold (1996, 2004) and Robert Nedoma (1999, 2004a) concluding: “all that can be said with any certainty is that the Pforzen inscription contains two pre-Old High German personal names in a context that cannot be further elucidated.” The key to interpreting the verb-final inscription on the late-sixth-century Pforzen buckle, however, is generally recognised to be how to explain the appearance of the alliterating names *Aigil* and *Ailrūn* paired by the conjunction *andi* ‘and’ in the inscription’s first line. Associated by scholars such as Marold and Nedoma with the Old Norse heroic pair of *Egill* and *Qlrún*, both of the Pforzen names seem to evidence a palatal development in their first syllables – the underlying Germanic roots for the relevant themes of the Old Norse pairing appear to be **agil-* and **al-*, not **aigil-* and **ail-*. Claimed by Martin Findell (2012, 193) to be “unmotivated” (cf. Nedoma 2004b, 163–65), palatal developments of this kind are attested in the earliest Old High German glosses and are consistent with the palatalisation or *Mouillierung* theory of *i*-umlaut associated most strongly with Wilhelm Scherer (1868, 144 f.).

As Stefan Sonderegger (1979, 302–04) explains, spellings of this kind have been traditionally taken as evidence that *i*-umlaut developed in Old High German through palatalisation of root vowels rather than vowel harmony: “The oldest umlaut graphemes of Old High German show not infrequently digraphic spellings *ae*, *ei*, *ai* for the *i*-umlaut reflex of *a*. In this we see an indication of an earlier, intermediate stage *aⁱ*, *a^e* > *eⁱ*, *e^e* > *e*” (trans. Krygier 1998, 151). Jacob Grimm (1840, 104) and Wilhelm Scherer (1868, 144) were first to point out that the earliest Old High German indications of *i*-umlaut include digraphic spellings such as St Gallen

Mees, Bernard. “Egill and Qlrún in Early High German.”

Futhark: International Journal of Runic Studies 8 (2017, publ. 2019): 151–156.

DOI: 10.33063/diva-384658

aigi for later *egī* ‘disciplina’ and the Tegernsee gloss *ailliu* for later *alliu*, *elliu* ‘totus, omnis’ (Seebold 2001, 110; 2008, 129). Scherer’s palatalisation theory has largely been rejected in more recent scholarship in favour of W. Freeman Twaddell’s (1938) vowel harmony model (Krygier 1998, Schulze 2010, Van der Hoek 2010). Yet given the orthographic evidence preserved in the early Old High German glosses, the palatal epenthesis seen in the Pforzen inscription is precisely what we would expect to find in such an early text. The spelling **aīl-**, however, presumably shows that the underlying form in German was **ali-* rather than the **alu-* suggested by Old Norse *Ql-*.

Other etymologies for these forms have been developed. Norbert Wagner (1999), for example, disassociates **aigil** etymologically from *Agila-* and *Egil(-)*, tracing it to an agentive derivative in *-il* of the preterite-present verb **aiganq* ‘to own’. But as the spelling *Ayglolfinga* in Fredegar’s chronicle (bk. 4, sec. 51) for the name of the Bavarian ducal *Agilolfing* dynasty suggests, the alternations of *Egil-* and *Eigil-* first noted by Ernst Förstemann (1900, 27–36) in early German sources can be explained without recourse to a *nomen agentis* of **aiganq* recorded only in German onomastics. Similar *obscurum per obscurius* attempts to explain the spelling **aīl-** have proven even less convincing, the only plausible comparator offered being an etymologically isolated Old English lexeme *āl* ‘fire’ not (otherwise) reflected in German or onomastically (Findell 2012, 78). Descartes begins his *Principia Philosophiae* (1644; *Principles of Philosophy* [1983]) with the contention “The seeker after truth must once in his lifetime doubt everything that he can doubt”, but there is little linguistic cause to dispute the notion that the names recorded as **aigil** and **aīlrun** in the Pforzen inscription reflect early German variants of *Egill* and *Qlrun*.

So what would the names of a heroic couple be doing on a Merovingian belt buckle? Given no suitable early runic comparators, the first place to look for parallels would be other belt buckle inscriptions found in Merovingian contexts. As Lisbeth Imer (2015, 110) remarks, “the best analogies for the inscriptions ought to be contemporary and found in roughly the same geographical area”, and inscribed buckles are well known from contemporary Burgundian sites. The Pforzen buckle is an example of the Alemannic Weingarten type, the only known buckle of this morphological genre that is inscribed (Windler 1989, Babucke 1999). Inscribed strap-ends are well known from Alemannic graves, with some even featuring Christian texts such as *deus in adiutorium meum intende* ‘O God, come to my assistance’ (Psalm 69:2 [Vulgate]) and *Jelis suis mandauit de te ut costotiam te i omibos ui* ‘For he hath given his angels charge over

thee; to keep thee in all thy ways' (Psalm 90:11 [Vulgate]; Düwel 1994, 255 f.). Over a dozen similarly dating buckles of Burgundian make, however, feature pictorial representations of the Biblical story of Daniel and the lions (Daniel 14), and often include descriptive inscriptions such as + *uui Dagninil duo leones eed euus lengebant* + *Daidius* '(long) may you live, Daniel two lions lick [his feet?], Daidius' and *Daniel profeta, Abbacu profeta* 'Daniel the prophet, Habakkuk the prophet'. Many more contemporary Burgundian buckles still are inscribed with explicitly amuletic expressions, featuring texts including *Nasualdus Nansa + vivat deo utere felix Daninil* 'Naswaldus Nansa (long) may you live (in) God, use luckily, Daniel' and *Deenatus deaconus vivat ... deo im pace annus cen* 'Renatus the deacon may you live in God, in peace for a hundred years' (Tischler 1982, Treffort 2002, Speidel 2011).

Buckles of this Burgundian amuletic type also sometimes feature small compartments used to carry relics. One of these is the Monnet-la-Ville buckle which bears the inscription *Tonancius viva Maxo me fecit opdime fecio facio* 'May you live (long) Donantius, Maxo made me best, I made, I make' (Werner 1979, Young 2009). Sometimes the Burgundian buckle plates even feature commissioner's texts such as *Willimeres fece fibal Poemo cer* 'Willemer made this buckle for the cleric Polemicus' or even a mixture like + *Landelinus ficit numen, qui illa possiderauit viva usqui annus mili in do* 'Landelinus made (a) divine (image), may he who shall possess it live for a thousand years in God' (Tischler 1982, Gaillard de Sémainville 2003). It seems quite clear that the Pforzen buckle belongs to a contemporary and geographically local genre of inscribed Merovingian amulets, albeit with apparent reference to a heroic pair, Aigil and Ailrun, where Burgundian buckles typically feature wishes for long life, depict the story of Daniel and the lions, or preserve less semiotically clear Christian pictorial expressions such as representations of griffins or saints. Given this context, Mindy MacLeod and Bernard Mees (2006, 19 f.) duly argue that the Pforzen text represents an example of a widely attested genre of magico-religious expression, the inscription's alliteration and verb-final word order suggesting that it preserves some kind of *historiola* or narrative charm.

There remain key difficulties in interpreting the inscription on the Pforzen buckle. The orthographically unexpected form **Itahu** that opens the second line has been interpreted in several different (equally problematic) ways. Klaus Düwel's (1999, 47) connection of the form with Old High German *elaho* 'elk' seems more regular linguistically than Nedoma's (2004a, 354) invocation of an otherwise unattested hydronym and the association

of the form with ideographs by Elmar Seebold (2001, 14) is unparalleled (cf. Seebold's equally unconventional proposal that the sequence usually read as **aīlrun** begins with an "untypische Bindrune" **h̄a**). The alliteration suggests that a form cognate to *Aldako* (which seems to reflect an Old Saxon counterpart of Old High German *altihho* 'elder, veteran' – albeit with different apophony in the suffix) may have been intended (Crecelius 1864, 14). But **Itahu** is uncontroversially taken as representing the direct object of the verb *gasōkun*. The final term *gasōkun* is obviously a perfective development of Indo-European **seh₂g-* 'seek' that is reflected in Gothic as *gasakan* 'to reprove, to reproach' and Old High German *gisahhan* 'to condemn', *gisahha* 'blame'. The Proto-Germanic verb **sakaną* is also reconstructed with a meaning 'to contend, to fight' by Don Ringe and Ann Taylor (2014, 232), but as 'to charge' by Guus Kroonen (2013, 423). Ottar Grønvik (2003) argued for the etymological primacy of the military meaning (presumably as a semantic development of 'seek (out in battle)' > 'approach' > 'fight' > 'reproach, blame' has occurred) and comparative evidence such as the Old Irish verb *saigid* 'to seek out, to approach, to attack' supports his presumption that the Old English strong verb *sacan* 'to fight, to contend; to sue, to blame, to accuse' is semantically more conservative than the recorded Gothic or Old High German perfective forms. But what precisely was intended by the second line of the early German buckle's text remains disputable. Only the opening line's alliterating names *Aigil andi Ailrūn*, the anastrophic, verb-last position of the verb *gasōkun*, and the appearance of amuletic inscriptions on comparable Burgundian belt buckles are absolutely clear considerations. Beck is surely right that too much has been made of the Pforzen buckle text in the past, but taken together its most clearly established features point most obviously to a magico-religious interpretation of the difficult Merovingian German find.

Bibliography

- Babucke, Volker. 1999. "Die Runenschnalle von Pforzen (Allgäu) – Aspekte der Deutung. I. Zur Herkunft und Datierung." In Bammesberger 1999, 15–24.
- Bammesberger, Alfred, ed. 1999. *Pforzen und Bergakker: Neue Untersuchungen zu Runeninschriften*. Historische Sprachforschung, Ergänzungsheft 41. Göttingen.
- Beck, Wolfgang. 2017. "Die Runeninschrift auf der Gürtelschnalle von Pforzen als Zeugnis der germanischen Heldensage?" *Futhark* 7 (2016): 29–45.
- Crecelius, Wilhelm. 1864. *Collectae ad augendam nominum propriorum Saxoniorum et Frisiorum scientiam spectantes*. Vol. 1, *Index bonorum et redituum monasteriorum Werdinensis et Helmonstadensis*. Elberfeld.

- Descartes, René. 1644. *Principia Philosophiae*. Amsterdam. English translation: René Descartes. *Principles of Philosophy*. Trans. Valentine Rodger Miller and Reese P. Miller. Dordrecht, 1983.
- Düwel, Klaus. 1994. "Runische und lateinische Epigraphik im süddeutschen Raum zur Merowingerzeit." In *Runische Schriftkultur in kontinental-skandinavischer und -angelsächsischer Wechselbeziehung: Internationales Symposium in der Werner-Reimers-Stiftung vom 24.–27. Juni 1992 in Bad Homburg*, ed. Klaus Düwel, 229–308. ERGA, 10. Berlin.
- . 1999. "Die Runeninschrift auf dem Elfenbeinring von Pforzen (Allgäu) – Aspekte der Deutung: Lesung und Deutung." In Bammesberger 1999, 36–54.
- ERGA = Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde.
- Findell, Martin. 2012. *Phonological Evidence from the Continental Runic Inscriptions*. ERGA, 79. Berlin.
- Forsteman, Ernst. 1900. *Altdeutsches Namenbuch*. Vol 1, *Personennamen*. 2nd ed. Bonn.
- Gaillard de Sémainville, Henri. 2003. "Nouvel examen de la plaque-boucle mérovingienne de Landelinus découverte à Ladoix-Serrigny (Côte d'Or)." *Revue archéologique de l'Est* 52: 297–328.
- Grimm, Jacob. 1840. *Deutsche Grammatik*. 3rd ed. Göttingen.
- Grønvik, Ottar. 2003. "Die Runeninschrift von Pforzen." In *Runica – Germanica – Mediaevalia*, ed. Wilhelm Heizmann and Astrid van Nahl, 174–85. ERGA, 37. Berlin.
- Imer, Lisbeth M. 2015. "The Inscriptions from Thorsberg – Germanic Inscription Making as a Reflection of Roman Writing." In *Archäologie und Runen: Fallstudien zu Inschriften im älteren Futhark*, ed. Oliver Grimm and Alexandra Pesch, 109–16. Schriften des archäologischen Landesmuseums, Ergänzungsreihe, 13. Neumünster.
- Kroonen, Guus. 2013. *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*. Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series, 11. Leiden.
- Krygier, Marcin. 1998. "Epenthesis and *Mouillierung* in the Explanation of *i*-Umlaut: The Rise and Fall of a Theory." In *Advances in English Historical Linguistics*, ed. Jacek Fisiak and Marcin Krygier, 151–59. Trends in Linguistics: Studies and Monographs, 112. Berlin.
- MacLeod, Mindy, and Bernard Mees. 2006. *Runic Amulets and Magic Objects*. Woodbridge.
- Marold, Edith. 1996. "Egill und Qlrun – ein vergessenes Paar der Heldendichtung." *Skandinavistik* 26: 1–19.
- . 2004. "Die Schnalle von Pforzen und die altnordische Heldensage." In *Verschränkung der Kulturen: Der Sprach- und Literaturaustausch zwischen Skandinavien und den deutschsprachigen Ländern: Zum 65. Geburtstag von Hans-Peter Naumann*, ed. Oskar Bandle, Jürg Glauser and Stefanie Würth, 217–38. Beiträge zur nordischen Philologie, 37. Tübingen.

- Nedoma, Robert. 1999. "Die Runeninschrift auf der Gürtelschnalle von Pforzen—ein Zeugnis der germanischen Heldensage." In Bammesberger 1999, 98–109.
- . 2004a. "Noch einmal zur Runeninschrift auf der Gürtelschnalle von Pforzen." In *Alemannien und der Norden: Internationales Symposium vom 18.–20. Oktober 2001 in Zürich*, ed. Hans-Peter Naumann, 340–70. ERGA, 43. Berlin.
- . 2004b. *Personennamen in südgermanischen Runeninschriften: Studien zur altgermanischen Namenkunde I, 1, 1*. Indogermanische Bibliothek, 3rd ser.: Untersuchungen. Heidelberg.
- Ringe, Don, and Ann Taylor. 2014. *The Development of Old English*. A Linguistic History of English, 2. Oxford.
- Scherer, Wilhem. 1868. *Zur Geschichte der deutschen Sprache*. Berlin.
- Schulze, Jan Henning. 2010. *Der i-Umlaut im Althochdeutschen: Theorie, Phonetik und Typologie sowie eine optimalitätstheoretische Analyse*. Bamberger Beiträge zur Linguistik, 3. Bamberg.
- Seebold, Elmar. 2001. *Chronologisches Wörterbuch des deutschen Wortschatzes*. [Vol. 1.] *Der Wortschatz des 8. Jahrhunderts (und früherer Quellen)*. Berlin.
- . 2008. *Chronologisches Wörterbuch des deutschen Wortschatzes*. Vol. 2, *Der Wortschatz des 9. Jahrhunderts*. Berlin.
- Sonderegger, Stefan. 1979. *Grundzüge deutscher Sprachgeschichte: Einführung, Genealogie, Konstanten*. Berlin.
- Speidel, Michael P. 2011. "Burgundian Gods on Sixth-Century Belt Buckles, Part 1: The Buckles from Saint-Maur and Saint-Quentin." *Frühmittelalterliche Studien* 45: 1–36.
- Tischler, Johann. 1982. "Die Aufschriften der burgundischen Danielschnallen." *Beiträge zur Namenforschung*, n.s., 17: 113–60.
- Treffort, Cécile. 2002. "Vertus prophylactiques et sens eschatologique d'un depot funéraire du haut Moyen Age: Les plaques boucles rectangulaires burgondes à inscription." *Archéologie médiévale* 32: 31–53.
- Twaddell, W. Freeman. 1938. "A Note on Old High German Umlaut." *Monatshefte für Deutschen Unterricht* 30: 177–81.
- Van der Hoek, Michel. 2010. "Palatalisation in West Germanic." Ph.D. dissertation, University of Minnesota.
- Wagner, Norbert. 1999. "Ahd. Eigil(-)." In Bammesberger 1999, 114–17.
- Werner, Joachim. 1979. "Die romanische Trachtprovinz Nordburgund im 6. und 7. Jahrhundert." In *Von der Spätantike zum frühen Mittelalter: Aktuelle Probleme in historischer und archäologischer Sicht*, ed. Joachim Werner and Eugen Ewig, 447–65. Vorträge und Forschungen, 25. Sigmaringen.
- Windler, Renata. 1989. "Ein frühmittelalterliches Männergrab aus Elgg (ZH): Bemerkungen zu einem filigranverzierten Schnallentyp." *Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte* 72: 181–200.
- Young, Bailey K. 2009. "The Imagery of Personal Objects: Hints of 'Do-It-Yourself' Christianity in Merovingian Gaul?" In *The Power of Religion in Late Antiquity*, ed. Andrew Cain and Noel Lenski, 339–54. Society for Late Antiquity, 5. Farnham.

Entgegnung zu Bernard Mees’ „Egill and Qlrún in Early High German“

Wolfgang Beck (Friedrich Schiller University Jena)

In seinem Beitrag in dieser Nummer von *Futhark*, „Egill and Qlrún in Early High German“, der als Reaktion auf meinen Aufsatz in *Futhark* 7 (Beck 2017: „Die Runeninschrift auf der Gürtelschnalle von Pforzen als Zeugnis der germanischen Heldensage?“) zu verstehen ist, versucht Bernard Mees die beiden sicher lesbaren Namen dieser Inschrift **aigil** und **ailrun** mit der Annahme eines *i*-Umlauts als kontinentalgermanische Varianten des aus der nordgermanischen Heldensage bekannten Paares *Egill* und *Qlrún* zu deuten und die teilweise mit Inschriften versehenen burgundischen Danielschnallen als Vergleichsobjekte der Pforzener Gürtelschnalle zu etablieren, um einen im weiteren Sinne magisch-religiösen Charakter der Inschrift zu konstatieren.

Zur Möglichkeit des *i*-Umlauts

Das prinzipielle Problem, dass in etymologischer Hinsicht weder **aigil** (urgermanisch [im Folgenden urgerm.] **aigilaz*) zu *Egill* (urgerm. **agilaz*) noch **ailrun** (urgerm. **ail-rūnō*) zu *Qlrún* (urgerm. **alu-rūnō*) gehört, versucht Mees zu lösen, indem er die durch die nordgermanische Beleglage naheliegenden *a*-haltigen Wurzeln **agil-* und **al-* auch für die beiden runischen Namen ansetzt. Die jeweils mit unterschiedlichen Graphemen realisierte digraphische Schreibung des Wurzelvokals (**ai** und **aĩ**) sei letztlich als Resultat einer Palatalisierung durch *i*-Umlaut entstanden. Für die Möglichkeit einer digraphischen Realisierung eines durch den *i*-Umlaut betroffenen /a/ weist Mees auf frühe althochdeutsche Glossen wie *aigi* für *egī* ‚disciplina‘ (Steinmeyer und Sievers 1879–1922, 3: 5.49) und *ailliu* für

Beck, Wolfgang. „Entgegnung zu Bernard Mees’ ‘Egill and Qlrún in Early High German’.“

Futhark: International Journal of Runic Studies 8 (2017, publ. 2019): 157–61.

DOI: 10.33063/diva-385702

alliu, elliu ‚totus, omnis‘ (recte: ‚funditus‘, vgl. ebd. 2: 102.1; weitere Beispiele bei Schatz 1927, 41) hin.

Nun ist es erstens anachronistisch, eine Runeninschrift des 6. Jahrhunderts mit althochdeutschen Glossenbelegen aus dem 8. Jahrhundert zu vergleichen und zweitens in systematischer Hinsicht problematisch, die graphemischen Usancen der frühmittelalterlichen pergamentbasierten Manuskriptkultur zum Gradmesser der epigraphischen Schrifttradition der Runeninschriften zu machen. Drittens wäre eine derartige digraphische Realisierung für ein phonetisch ‚flaches‘ Schriftsystem wie das ältere Futhark ungewöhnlich. Abgesehen von der noch nicht abgeschlossenen Diskussion (vgl. den Überblick bei Braune und Heidermanns 2018, § 51) um die Erklärung des *i*-Umlauts im Allgemeinen und des hier in Rede stehenden ‚Primärumlauts‘ /a/ > /e/ im Besonderen ist darauf hinzuweisen, dass der *i*-Umlaut als Kennzeichen des Althochdeutschen – und damit eben nicht des Vor-Althochdeutschen – gilt (vgl. Nedoma 2004, 17), der erst ab dem 8. Jahrhundert nachzuweisen ist (vgl. Braune und Heidermanns 2018, § 27).

Dass vor-althochdeutsches **aigil** bzw. althochdeutsches *Egil* von althochdeutschem *Egil* und altnordischem *Égill* getrennt zu halten ist und dass der *i*-Umlaut bzw. eine *i*-Epenthese (nach Grønvik 1998, 36) bei **aigil** der Pforzener Inschrift nicht anzusetzen ist, wurde andernorts ausführlich dargelegt (vgl. Nedoma 2004, 163). Die dem gleichen Zeithorizont der Pforzener Inschrift angehörenden Namen in Runeninschriften wie auf der Bügelfibel von Griesheim **agilabrup** (Waldspühl 2013, 274), der Scheibefibel von Bad Krozingen **agirike** (Waldspühl 2013, 257) oder der S-Fibel von Weingarten **alirguþ** (KJ 164; Waldspühl 2013, 321) zeigen den *i*-Umlaut jedenfalls ebensowenig (vgl. auch Findell 2012, 241 mit weiteren Beispielen) wie die burgundischen Danielschnallen mit ACHVINVS für **agja-wini-* (vgl. Tischler 1982, 118 f.) oder die germanischen Personennamen auf merowingischen Münzen (vgl. Felder 1978, 13 und die Diskussion um den problematischen Beleg BALTHERIVS für **balþa-harja-*, ebd., 82–91). Die von Mees beigezogene graphische Realisierung der *gens Agilolfinga* mit digraphischer Notierung des Wurzelvokals in *de gente nobile Ayglolfingam* beim sogenannten Fredegar (Krusch 1888, 146.15) ist eine romanische Schreibung (vgl. Wagner 1999, 116), zudem eine des 8. Jahrhunderts.

Mees setzt für **aïlrūn** ebenfalls einen *i*-Umlaut an und folgert, das Bestimmungswort des dithematischen Personennamens sei **ali-* gewesen, weil das sonst vorausgesetzte **ail-* nur isoliert im Altenglischen mit *āl* ‚Feuer‘ vorliege. In der Tat ist **ali-* als Erstglied germanischer Personen-

namen selten belegt (vgl. Schönfeld 1911, 13 f.), als Nebenform gehört **ali-* zu *alja-* (Matzel 1990, 205 f.; Lloyd et al. 1998, 1039). Allerdings schafft der Ansatz von **ali-* mehr Probleme, als er zu lösen vermeint: Er schwächt die Parallelisierung zu *Qlrún* < **alu-rünō* erheblich. Der Vorschlag, der Alliteration wegen in **Itahu** einen gleichfalls mit /a/ anlautenden Namen wie *Aldako* (ergänzend wäre noch ein *Aldiko* aus dem Freckenhorster Hebe-register zu nennen, vgl. Förstemann 1900, 56) vergleichbar mit althochdeutschem *altihho* ‚presbyter, veteranus‘ zu rekonstruieren, würde die Zweite Lautverschiebung doppelt voraussetzen und ist daher zu verwerfen (Fortisplosiv /k/ erhalten in **gasokun**; Lenisplosiv /d/ erhalten in **andi**).

Die burgundischen Danielschnallen als typologische Parallelen?

Auf der Suche nach inschriftentragenden Vergleichsobjekten zur Gürtelschnalle von Pforzen bringt Mees die Danielschnallen in die Diskussion. Danielschnallen waren vor allem in der dem alemannischen Raum benachbarten „romanisch-burgundischen Kulturprovinz“ (Jörg und Martin 1984, 245) verbreitet und datieren hauptsächlich in das 6. Jahrhundert. Sie böten sich als Vergleichsobjekte an, weil sonst keine „suitable early runic comparators“ namhaft zu machen seien.

Tatsächlich existiert eine Reihe von runischen Inschriften auf verschiedenen Gürtelbestandteilen, die vergleichend herangezogen werden könnten: Die Inschrift **bobo** (vgl. Looijenga 2003, 389–392) auf der Gürtelschnalle von Borgharen stammt aus einem Männergrab, gehört ungefähr in den gleichen Zeithorizont (um 600) und wurde wie die Pforzener Inschrift auf der Vorderseite angebracht. Der Schnallenrahmen von Weimar (KJ 148; Waldispühl 2013, 318–320) mit den drei Inschriftengruppierungen **ida bigina hahwar**; **awimund isd leob** und **idun** stammt aus einem Frauengrab und datiert in die erste Hälfte des 6. Jahrhunderts. Die Gürtelschnalle von Szabadbattyán (KJ 167; Waldispühl 2013, 311 f.) mit der Inschrift **marigs** stammt aus einem Männergrab und datiert in die zweite Hälfte des 5. Jahrhunderts. Der Riemenbeschlag von Nydam (Stoklund 1998, 4) mit der Inschrift **rawsijo** entstammt einem Opferfund und datiert auf die Zeit um 400.

Alle diese Inschriften auf Gürtelbestandteilen überliefern wie auch die Pforzener Inschrift Namen; ob es sich dabei um den/die Namen des Besitzers, Schenkers, Runenritzers oder Objektherstellers handelt, bleibt ein Problem der jeweiligen Einzelanalyse genauso wie die Frage, ob man

diesen Inschriften bzw. Objekten eine magische, religiöse oder apotropäische Funktion zuschreiben kann. In jedem Fall bieten sich diese Runeninschriften auf Gürtelbestandteilen eher als Vergleichsobjekte zur Inschrift auf der Gürtelschnalle von Pforzen an. Die von Mees genannten Danielschnallen entstammen dem christlichen Kulturkreis, dürften überwiegend von Frauen und Klerikern getragen worden sein (vgl. Jörg und Martin 1984, 245 f.) und verdanken ihre magisch-apotropäische Funktion wohl vor allem ihrer Faktur als Text-Bild-Ensemble.

Literatur

- Beck, Wolfgang. 2017. „Die Runeninschrift auf der Gürtelschnalle von Pforzen als Zeugnis der germanischen Heldensage?“ *Futhark* 7 (2016): 29–45.
- Braune, Wilhelm, und Frank Heidermanns (rev.). 2018. *Althochdeutsche Grammatik*. Bd. 1, *Laut und Formenlehre*. Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte, A: Hauptreihe, 5.1. Berlin.
- ERGA = Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde.
- Felder, Egon. 1978. *Germanische Personennamen auf merowingischen Münzen: Studien zum Vokalismus*. Beiträge zur Namenforschung, N.F., Beiheft 14. Heidelberg.
- Findell, Martin. 2012. *Phonological Evidence from the Continental Runic Inscriptions*. ERGA, 79. Berlin.
- Förstemann, Ernst. 1900. *Altdeutsches Namenbuch*. Band 1, *Personennamen*. 2. Aufl. Bonn.
- Grønvik, Ottar. 1998. *Untersuchungen zur älteren nordischen und germanischen Sprachgeschichte*. Osloer Beiträge zur Germanistik, 18. Frankfurt am Main.
- Jörg, Christoph, und Max Martin. 1984. „Danielschnallen.“ In *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, gegründet von Johannes Hoops, hg. von Heinrich Beck, Dieter Geuenich und Heiko Steuer, 5: 244–248. 2. Aufl. Berlin.
- KJ + Nummer = Inschrift publiziert in Wolfgang Krause, mit Beiträgen von Herbert Jankuhn, *Die Runeninschriften im älteren Futhark*, 2 Bände, Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-historische Klasse, 3. Folge, 65 (Göttingen, 1966).
- Krusch, Bruno, hg. 1888. *Fredegarii et alienorum Chronica; Vitae Sanctorum*. Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Merovingiarum, 2. Hannover.
- Lloyd, Albert L., Rosemarie Lühr und Otto Springer, unter Mitwirkung von Karen K. Purdy. 1998. *Etymologisches Wörterbuch des Althochdeutschen*. Band 2, *bi-izzo*. Göttingen.
- Looijenga, Tineke. 2003. „A Very Important Person from Borgharen (Maastricht), Province of Limburg.“ In *Runica—Germanica—Mediaevalia*, hg. Wilhelm Heizmann und Astrid van Nahl, 389–393. ERGA, 37. Berlin.

- Matzel, Klaus. 1990. „Zu den Namen des Teuderigus-Reliquiars.“ In *Klaus Matzel: Gesammelte Schriften, mit einem Geleitwort von Jean-Marie Zemb*, hg. Rosemarie Lühr, Jörg Riecke und Christiane Thim-Mabrey, 196–212. Germanische Bibliothek, N.F., Reihe 3: Untersuchungen. Heidelberg.
- Nedoma, Robert. 2004. *Personennamen in südgermanischen Runeninschriften: Studien zur altgermanischen Namenkunde I, 1, 1*. Indogermanische Bibliothek, Reihe 3: Untersuchungen. Heidelberg.
- Schatz, Josef. 1927. *Althochdeutsche Grammatik*. Göttingen.
- Schönfeld, Moritz. 1911. *Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völkernamen nach der Überlieferung des klassischen Altertums*. Germanische Bibliothek, 1. Sammlung, 4. Reihe, 2. Heidelberg.
- Steinmeyer, Elias, und Eduard Sievers. 1879–1922. *Die althochdeutschen Glossen*. 5 Bände. Berlin.
- Stoklund, Marie. 1998. „Nyfund fra Danmark 1997 (og tidligere).“ *Nytt om runer* 13: 4–10.
- Tischler, Johann. 1982. „Die Aufschriften der burgundischen Danielschnallen, mit Zeichnungen von R. Moosbrugger-Leu.“ *Beiträge zur Namenforschung* 17: 113–160.
- Wagner, Norbert. 1999. „Ahd. Eigil(-).“ In *Pforzen und Bergakker: Neue Untersuchungen zu Runeninschriften*, hg. Alfred Bammesberger, 114–117. Göttingen.
- Waldispühl, Michelle. 2013. *Schreibpraktiken und Schriftwissen in südgermanischen Runeninschriften: Zur Funktionalität epigraphischer Schriftverwendung*. Medienwandel – Medienwechsel – Medienwissen, 26. Zürich.

The Dialect of the Kensington Stone

Staffan Fridell (Uppsala University)
and Mats G. Larsson

The rune-carved block known as the Kensington stone came to light in the year 1898 on a farm in the vicinity of Kensington, Minnesota. Although the inscription dates itself to 1362, it is in many ways extremely difficult to reconcile a medieval origin with the runes and the language of the inscription.

The inscription has the following content in a transliterated form in bold-face type (following Williams 2012, 5 f., but with our translation; note that an alternate reading for the first word in the third-to-last line is **har**):

**8 : göter : ok : 22 : norrmen : po :
[...]**o** : opdagelsefard : fro :
winland : of : west : wi :
hade : läger : wed : 2 : skelar : en:
dags : rise : norr : fro : deno : sten :
wi : war : ok : fiske : en : dagh : äptir :
wi : kom : hem : fan : 10 : man : röde :
af : blod : og : ded : AVM :
fräelse : af : illu :
här : 10 : mans : we : hawet : at : se :
äptir : wore : skip : 14 : dagh : rise :
from : deno : öh : ahr : 1362 :**

‘8 Geats and 22 Norwegians on
[...] journey of discovery from
Vinland, off to the west. We
had a camp by 2 sheds one

day's journey north from this stone.
 We were fishing one day. After
 we came home, we found 10 men red
 from blood and dead. Ave Maria,
 save from evil.
 Here/Have 10 men by the sea to look
 after our ships 14 days journey
 from this island. Year 1362.'

Our analysis of the language and dialectal features of the Kensington stone proceeds from the assumption that the inscription was carved at the end of the 1800s (cf. Wahlgren 1958, 179–81, Blegen 1968, 109–25, Williams 2012, 19). Even when discounting a series of other indicators, the dating can with a high degree of probability be established runologically since the runes are of a recent type, otherwise documented only from the end of the 1800s and the beginning of the 1900s (Williams 2012, 19). It is possible, on the basis of this dating, to distinguish no more than five different layers of language in the inscription on the Kensington stone: Old Swedish, English, Danish/Norwegian, contemporary written standard Swedish, as well as a Scandinavian dialect (cf. Sköld 2005, 5). The basis is a standard Swedish orthography with features of the other four layers of language. For a more detailed analysis of the language and dialect of the Kensington inscription, see Fridell and Larsson 2016. The present short notice is simply a summary of that longer and more detailed article in Swedish, which unfortunately was published without an English abstract.

A first limitation on the author's area of dialectal provenance is found in the form **rise** *rese* 'journey' with a weakening of the end vowel after a long syllable in a weak feminine noun (cf. standard Swedish *resa*).

The second delimiting criterion concerns verb forms such as **fiske** *fiske* 'fished' (cf. standard Swedish *fiskade*), i.e. a certain type of reduced preterite of verbs of the first weak conjugation. The sentence **wi : war : ok : fiske** should in all probability be interpreted as standard Swedish *vi var och fiskade* (literally 'we were and fished', i.e. 'we were fishing').

A third dialectal criterion is the word **fro** *frå* 'from' (cf. standard Swedish *från*). These three criteria thus comprise endings (**rise**, **fiske**) or form words (**fro**), i.e. types of linguistic features that are usually decisive in dialectal attribution since they are not normally matters of conscious reflection on the part of the language user.

There is, however, at least one more important dialectal feature in the Kensington inscription that can delimit the area in question much further. This concerns the much discussed word **skelar** that is found in

the sentence **wi : hade : läger : wed : 2 : skelar : en: dags : rise : norr : fro : deno : sten** ‘We had a camp by 2 **skelar** one day’s journey north from this stone’. It is most plausible, as Tryggve Sköld (2003, 8; 2005, 7–9) has suggested, to interpret this as the plural of the dialectal word *skäle* neut. ‘shed’. The word *skäle* exists in Scandinavian dialects in a number of relic areas that probably once, perhaps during the medieval period, were united in a more cohesive distributional pattern. The largest of these areas is Sør-Trøndelag and Nordmøre in Norway (*Norsk ordbok*, 9: 1588 f., s.v. *skjæle*) as well as neighbouring parts of northern Härjedalen. Moreover, the word has been reported sporadically in some other parts of Norway (Østerdalen, Gudbrandsdalen, Troms; *ibid.*, 1588). In Dalarna *skäle* has been documented in four different parishes around lake Siljan. Yet another strong relic area for the word is western Östergötland. Finally, *skäle* is also well established in southern Gotland (*Gotländsk ordbok*, 883).

Words of the *skäle* type, i.e. two-syllable neuter nouns ending in *-e* (such as *bälte* ‘belt’, *dike* ‘ditch’), are inflected with the plural ending *-a* (*bälta*, *dika*) in certain Scandinavian dialects, and in some dialects even with *-ar* (*bältar*, *dikar*) (cf. map in Kågerman 1985, 133:1). The standard Swedish forms are *bälten*, *diken*. Assuming that the word **skelar** is an indefinite plural form of the neuter word *skäle* ‘shed’, this spelling presupposes not only that the author of the Kensington inscription knew this sense of the word, but also that his dialect had a plural form of the word that can explain the spelling **skelar**. In practice this means—apart from the obvious case of *-ar*—either *-a* or another ending in *-r*.

The next possible dialectal feature to discuss is the spelling **fard** in **opdagelsefard** (cf. standard Swedish *färd*). It is true that this may possibly reflect a mistake of the carver, where he has forgotten the two dots over the *a*-rune. But the spelling with **a** can be interpreted as a relevant dialectal feature since many dialects feature a more open pronunciation of *ä* before a “thick” *l* or an *r*. The result could be either an open *ä* or a frontal *a*. Consequently, one must assume that both these pronunciations could have been represented with an *a*-rune.

Finally, the words **wore** *våre* ‘our (pl.)’ and **röde** *rode* ‘red (pl.)’, corresponding to standard Swedish *våra* and *röda*, are also relevant when delimiting the provenance of the Kensington carver.

A combination of all the dialectal criteria considered above shows that the only two remaining areas in Scandinavia that—according to the method of analysis used here—could be the dialectal home of the author of the Kensington inscription are: (1) a large part of the area called *Nedan-siljan* (just south of lake Siljan) in Dalarna; (2) the province of Härjedalen.

The persons that have been suspected of being involved in the carving of the Kensington stone (cf. Blegen 1968, 109–25, Larsson 2012, 159–66) are Olof Öhman (from Forsa in Hälsingland), Sven Fogelblad (from Fåglum in Västergötland) and Anders Andersson. It is only the dialect of Andersson that matches the dialectal traces and clues apparent in the inscription. He was born in 1863 in the parish of Linsell in Härjedalen and emigrated in 1882 together with his mother and sister to Minnesota, where he later married a cousin of the wife of Olof Öhman and settled on a farm about five kilometres from Öhman's. It seems probable that he was the main author of the Kensington inscription, although there are also different indications that his friend Olof Öhman played an important part in the making of the runestone (Larsson 2012, 95–101, 124–26, 147–55).

Bibliography

- Blegen, Theodore C. 1968. *The Kensington Rune Stone: New Light on an Old Riddle*. St. Paul, MN.
- Fridell, Staffan, and Mats G. Larsson. 2016. "Språk och dialekt på Kensingtonstenen." *Saga och sed* 2016: 149–68.
- Gotländsk ordbok, på grundval av C. och P. A. Säves samlingar, ed. Gideon Danell, August Schagerström, and Herbert Gustavson. Landsmålsarkivet i Uppsala, Skrifter, ser. A, 2. Uppsala, 1918–45.
- Kågerman, Elisabet. 1985. *Plural av neutra på obetonat -e: Obestämd plural hos neutra med avledningsmorfemet -e mellan omkring 1300 och 1750*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap, ser. A, 36. Lund.
- Larsson, Mats G. 2012. *Kensington 1898: Runfyndet som gäckade världen*. Stockholm.
- Norsk ordbok: Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet. 12 vols. Oslo, 1966–2016.
- Sköld, Tryggve. 2003. "Edward Larssons alfabet och Kensingtonstenens." *DAUM-katta*, Vinterblad 2003: 7–11.
- . 2005. "Kensingtonstenens språk." *DAUM-katta*, Juniblad 2005: 5–12.
- Wahlgren, Erik. 1958. *The Kensington Stone: A Mystery Solved*. Madison, WI.
- Westling, Erik H. 1977. "Runinskriften på ett s.k. bärträ i Månsta by, Älvdalens socken." *Skansvakten* 1977: 16–17.
- Williams, Henrik. 2012. "The Kensington Runestone: Fact and Fiction." *The Swedish-American Historical Quarterly* 63(1): 3–22.

Reinhard Bleck. *Angelsächsische oder friesische Runen auf Goldstücken des 6. und 7. Jahrhunderts (Goldbrakteaten, Solidi und Tremisses)*. Göppinger Arbeiten zur Germanistik, 784. Göppingen: Kümmerle, 2016. 597 pp., numerous plates. ISBN 978-3-86758-039-7. € [D] 78.00.

Reviewed by Martin Hannes Graf

Der Autor, der bereits eine ganze Reihe von Monographien zu Themen der mittelhochdeutschen Literatur und ihrer Überlieferung in derselben Reihe vorgelegt hat, tritt nun auch mit einem außerordentlich umfangreichen Werk über runenbeschriftete Goldstücke in Erscheinung. Das—seltsamerweise bereits vergriffene—Buch ist Blecks „erstem Lehrer“ (S. 4), dem Mittelalter-Historiker Johannes Fried, gewidmet. Wie aus dem „Dank“ (S. 4 f.) hervorgeht, ist Bleck aber nicht in erster Linie Historiker, sondern wohl eher Literaturwissenschaftler bzw. ein Forscher, der aus verschiedenen Disziplinen über mehr oder weniger vertiefte Sachkenntnisse verfügt. Den Impuls für die Arbeit gab ihm jedenfalls offenkundig ein literatur- bzw. stoffgeschichtliches Problem, nämlich die Nennung des *Wieland*-Namens auf dem Goldstück von Schweindorf (S. 15), die Bleck allerdings—mit etwas fadenscheinigen Argumenten—verwirft (S. 409 f.; s. u.). Über das *Wieland*-Problem hinaus stellte sich für den Autor in der Folge dann aber vor allem die Frage, welche Goldstücke, die mit dem *Solidus* von Schweindorf in einem Zusammenhang gesehen werden müssen, in England, und welche im Land der Friesen entstanden sein können. Die Literatur zu diesem Problemkreis (und darüber hinaus zu vielen Problemen der Brakteatenforschung und der germanischen Altertumskunde) ist zweifellos stellenweise ideologisch belastet, und diese Belastung ist es denn auch, die Bleck zum Anlass nimmt, sein eigentliches Thema mit dem der ideologiekritischen Aufarbeitung der Thematik zu verknüpfen. Ja, nicht nur zu verknüpfen, sondern sogar zum (scheinbaren) Hauptgegenstand zu machen, denn bereits der erste Satz der englischen „Conclusion“ macht deutlich, dass es dem Autor darum ging, eine „analysis of Hitlerist ideology in German bracteate research and runology“ durchzuführen. Dies ist ein schwieriges und—wollte man wirklich seriöse Wissenschaftsgeschichte schreiben—gewiss ein ehrenvolles Unterfangen. Es ist Bleck jedoch ganz und gar nicht gelungen. So ist die Arbeit im wesentlichen ein Buch geworden, das sich in grenzenlosem Hass gegen Karl Hauck (1916–2007) und seine wissenschaftlichen Nachfolger und Schüler ergießt. Der Autor vergreift sich dabei immer wieder massiv im Ton und bedient sich un belegter, pauschaler Urteile statt einer sachlichen Auseinandersetzung. Die Studie enthält im Hinblick auf die Runen-Thematik zweifellos einige interessante Analysen, intelligente Schlussfolgerungen und bedenkens-

Graf, Martin Hannes. Review of Reinhard Bleck. *Angelsächsische oder friesische Runen auf Goldstücken des 6. und 7. Jahrhunderts (Goldbrakteaten, Solidi und Tremisses)*. Göppinger Arbeiten zur Germanistik, 784. Göppingen: Kümmerle, 2016. 597 pp., numerous plates. ISBN 978-3-86758-039-7.

Futhark: International Journal of Runic Studies 8 (2017, publ. 2019): 167–71.

DOI: 10.33063/diva-384663

werte Resultate, sie stehen jedoch in einem seltsamen Kontrast zu den ideologiekritischen Passagen, so dass am Ende der Lektüre ein sehr ungutes Gefühl bleibt.

Dem einleitenden „Dank“, der sich in erster Linie an englische, niederländische und belgische Museen, Sammlungen und Forscher richtet, schließt sich ein längerer „Kein Dank“ (S. 6–10) an, der offenlegt, mit welchen Problemen Bleck im Zusammenhang mit dem Zugang zu seinen Quellen in Leeuwarden, Freiburg und Bremerhaven zu kämpfen hatte. Insbesondere ein ausführlich zitierter E-Mail-Verkehr mit der Leitung des Archäologischen Museums im Colombischlössle Freiburg im Breisgau soll aufzeigen, wie einem Forscher in Deutschland heute der Zugang zu archäologischen Fundstücken verwehrt werde – im Gegensatz etwa zu Bibliotheken, die dem Forscher für frühere Arbeiten stets großzügigen Zugang zu allen gewünschten mittelalterlichen Handschriften gewährt hatten. Nun kann der Rezensent allerdings aus eigener Erfahrung berichten, dass man ihm im Rahmen eines Forschungsprojekts durchaus überall in Deutschland – und gerade auch im Freiburger Colombischlössle – jeweils unkompliziert und mit großem Entgegenkommen Zugang zu mit Runen beschrifteten Objekten gewährte. Hatte Bleck also einfach Pech? Oder sind die Sammlungen im Zusammenhang mit Goldstücken restriktiver im Hinblick auf die Zugänglichkeit? Man weiß es nicht, und es ist auch unerheblich in Bezug auf den Inhalt des anzuzeigenden Buchs. Klar ist aber: Bleck ist ein streitbarer Geist, der nicht mit Kritik spart, der oft kühn und kämpferisch argumentiert, meist aber ziemlich erbittert zur Sache geht.

Dem laut Buchtitel eigentlichen Forschungsgegenstand des Buches (den Goldbrakteaten, *Solidi* und *Tremisses*) geht ein rund 180 Seiten starkes Kapitel mit dem Titel „Voraussetzungen“ voraus, das sich den einschlägig diskutierten und umstrittenen Forschungsfragen zu den Fundumständen, zur Herkunft, zur Datierung, Herstellung und Funktion der Münzen widmet. Eingewoben sind hierin fünf teils längere Exkurse, die die Hauptprobleme nur am Rande betreffen. Einer befasst sich mit dem „Klima an der ‚Reichsuniversität‘ Straßburg 1941–44“ (S. 137–160). Dieser Exkurs macht – zusammen mit ungezählten weiteren Stellen – sehr deutlich, worum es Bleck ganz zentral geht: der Entkoppelung der Brakteatenforschung vom Namen Karl Hauck und einer daraus folgenden neuen Beurteilung der Brakteaten und der anderen die germanische Altertumswissenschaft interessierenden Goldstücke. Schon in einer weiteren präambelhaften Vorbemerkung schlägt Bleck (S. 18) einen diesbezüglich radikalen Ton an:

Die Brakteaten zitiere ich nicht nach den Nummern des sogenannten Ikonographischen Kataloges der Hauckianer(innen), um mich davon zu distanzieren, weil ich die Grundlage und Zielsetzung des Unternehmens, die „germanische“ Religion aus den Brakteaten zu rekonstruieren, nicht nur für verfehlt, sondern für gefährlich halte. Was der „Germanen“-Wahn der Menschheit angetan hat, kann bis zum Ende der Welt nicht mehr wiedergutmacht werden. Mal ganz davon abgesehen, dass die Brakteaten das, was diese Forscher(innen) suchen, gar nicht enthalten.

Im Zusammenhang mit der Ausbildung und Tätigkeit an der Universität Straßburg, wo Hauck eng mit – sicherlich streitbaren – Forscherfiguren wie Siegfried

Gutenbrunner, Joachim Werner oder Hermann Heimpel zusammenarbeitete, schreibt Bleck (S. 159) über Hauck:

Seine „Ikonologie“ ist die Kunst, aus einem X ein U zu machen. Die Herkunft ist für die Ablehnung von Haucks Lebenswerk nicht entscheidend, sondern das Weitermachen. Hauck hätte an sich arbeiten können, um sich die hitleristische Ideologie aus dem Kopf zu schlagen. Dazu hatte er aber keine Veranlassung, weil seine Umgebung sich ja nicht verändert hatte. Der „Führer“ war weg, seine Gefolgsleute waren noch da. Und sie mussten nicht einsehen, dass sie irgend etwas falsch gemacht hatten. Hauck hat sein Leben lang den Auftrag, den er an der „Reichsuniversität“ Straßburg erhalten hat, erfüllt. Aus der braunen Suppe wuchs ein graubrauner giftiger Schimmel heraus, Karl Haucks Brakteaten-„Forschung“, die weiter den „Germanen“-Wahn in den Mittelpunkt stellte.

Diese komplette Ablehnung von Hauck hat zur Folge, dass Bleck nicht nur den Ikonographischen Katalog weitestgehend ausblendet, sondern dass er —natürlich— Haucks Publikationen zu großen Teilen ignoriert. Und nicht nur das. Wer sich in seiner Forschung nicht kritisch genug mit Hauck auseinandersetzt(e), bekommt Blecks massive Kritik zu lesen, so etwa der bedeutende deutsche Runenforscher Klaus Düwel: „Ich hatte früher eine hohe Meinung von Klaus Düwel, die mir durch das Studium der neueren deutschen Brakteatenforschung vergangen ist. Wer den zum Hitleristen ausgebildeten Karl Hauck, der seine Richtung beibehalten hat, rechtfertigt, rechtfertigt Adolf Hitler, Krieg, KZ und millionenfachen Massenmord“ (S. 130). Solche Stellen lassen den Leser leer schlucken, sind derartige Anwürfe in wissenschaftlichen Publikationen ja nicht unbedingt alltäglich, ja weniger noch: sie sind schlechterdings untragbar, denn sie greifen eine Person nicht im wissenschaftlichen Diskurs an (wo natürlich auch bisweilen mit harten Bandagen gefochten werden darf), sondern auf einer persönlichen und zuweilen nachgerade ehrverletzenden Ebene. Aber auch mit anderen Forschern, insbesondere mit anderen Forschungsmeinungen, geht Bleck nicht zimperlich um, teils vielleicht berechtigt, teils aber mit Worten, die jede Differenziertheit vermissen lassen.

Auch im Sachlichen kennt Bleck kein Pardon: So kann man etwa die semantische Analyse von **medu** ‚Met‘ auf dem Brakteaten von Undley sicherlich in Frage stellen; Blecks (S. 224) Argumentationsverfahren ist in ihrer Radikalität jedoch einzigartig:

Eine Inschrift auf einem Goldstück, die die Bezeichnung für ein alkoholisches Getränk enthält, wäre vorstellbar, wenn der Goldschmied extremer Alkoholiker gewesen oder wenn der Brakteat zum Beschaffen von Met verwendet worden wäre. Bei der ersten Möglichkeit wäre der Brakteat nicht zustande gekommen, bei der zweiten hätte man den Met gleich hektoliterweise abnehmen müssen. Eine Inschrift, die „Met“ enthält, wäre auch vorstellbar auf einem Trinkgefäß, einem Gerät zum Umrühren des Getränks, zum Beispiel einem Löffel, oder an der Tür einer Trinkstube, aber kaum auf einem Goldstück.

Man kann dies scharfsinnig, humorvoll oder auch unangebracht finden —solche Passagen wirken in jedem Fall nicht recht wissenschaftlich. Es ist tatsäch-

lich bisweilen unterhaltsam, Blecks Argumentationen zu folgen, die sich auch dadurch auszeichnen, dass sie aus der Ich-Perspektive geschrieben sind. Bei näherem Hinsehen erweisen sie sich aber meist doch nur als nicht weiter überprüfbare Behauptungen.

Dies und gewisse methodische, darstellerische bzw. formale Eigenheiten des Bandes machen die Lektüre also nicht gerade einfach. Es wäre keine Kunst, hier weitere Musterchen penibel und spitzfindig aufzulisten. Auch über die linguistische Expertise Blecks könnte man einiges sagen (sie erschöpft sich im wesentlichen darin, in Wörterbüchern nach lautlich oder graphisch passenden Wörtern nachzuschlagen), aber man wird dem Buch nicht gerecht, wenn man nicht erwähnt, dass insbesondere in der zweiten Hälfte des Bandes die gegenstandsbezogene Sachlichkeit überwiegt und die ideologiekritischen Passagen etwas zurücktreten. Dazu kommt, dass der Autor seinen Forschungsgegenstand insgesamt gut kennt, ja dass er nicht nur eine verblüffende Detailkenntnis an den Tag legt, sondern auch stets das große Ganze in seiner erheblichen Komplexität überblickt. Ebenso kennt Bleck die umfangreiche Forschungsliteratur zu allen Aspekten des Themas und referiert sie lückenlos. Auch an eigentlichen Resultaten (oder vielleicht müsste man eher sagen: an argumentativ breit ausgewalzten Hypothesen) ist das Buch nicht arm, und die zukünftige Brakteatenforschung wird wohl nicht darum herumkommen, sie wenigstens zur Kenntnis zu nehmen. Davon seien einige aufgezählt: Goldbrakteaten, imitierte Goldsolidi usw. seien keine Einzelanfertigungen zu kultischem Gebrauch und mit Amulettcharakter, sondern wohl in mehreren hundert Exemplaren angefertigte Schmuckstücke für Frauen, die diese vornehmlich als Wertanlage besessen und getragen haben sollen (S. 132–136). Dass es sich dabei um verschleiertes Raubgold handelte (S. 132), ist denkbar, aber kaum beweisbar. Vorbilder seien römische Stücke, Medaillons und häufig Bronzemünzen gewesen (passim, vgl. etwa S. 208–210). Die bei den Einzelstücken differierende Ornamentik der Brakteaten dürfte individuell, jedoch von ein und derselben Werkstätte angefertigt worden sein (S. 116). Die heutigen Fundorte würden nicht auf ehemalige Zentralplätze, Fürstensitze, Machtzentren oder Kultstätten (jedenfalls im Hinblick auf Sievern, S. 42–54) verweisen, und ebensowenig sollen die Fundumstände auf eine rituelle Opferung oder dergleichen schließen lassen. Beschriftet wurden nach Bleck die Münzen nicht mit Wortschatz, der auf die germanische Götterwelt referiert, sondern der gewissermaßen selbstreferentiell auf die Münze selbst, auf Münzstätten, den Geldwert, die Trägerin und ähnliches verweist (vgl. zum Brakteaten von Undley etwa S. 234–239). So ist es wohl tatsächlich nicht ganz unwahrscheinlich, dass die **bentin(o)**-Tremisses auf den (Münz-)Ort Benenden in Kent verweisen (S. 447), die **deraiona**-Tremisses (so von Bleck gelesen) vielleicht auf Darenth, ebenfalls in Kent, oder Darmsden, Suffolk (S. 480–485). Blecks diesbezügliche Deutungsvorschläge werden mit aller Vor- und Umsicht vorgetragen und erheben auch nicht den Anspruch auf letztgültige Wahrheit. Des weiteren seien auf den Goldstücken nicht germanische Götterfürsten (jedenfalls auf den untersuchten Stücken) dargestellt, sondern die römischen Kaiser der Vorbilder in freier Umgestaltung.

Interessant – jedoch alles andere als überzeugend – ist ferner Blecks Stellungnahme zum oft diskutierten Problem der friesischen runischen **-u** (S. 75–81 sowie passim): Diese sollen keine Reflexe von urgermanisch **-az* darstellen (und damit eine Art Alleinstellungsmerkmal des Voraltfriesischen), sondern Nominative der femininen *o*-Deklination, so bei **ka(m)bu**, **ko(m)bu** (Oostum resp. Toornwerd), **habuku** (Oostum [nach Bleck zum Frauennamen mod. *Hauke*]) sowie **scance mædu** (Blecks Lesung, London). Bei **æniwulufu** (Folkestone) setzt Bleck ausgefallenes *-s* einer lateinischen Endung *-us* voraus, was damit begründet wird, dass kein Friese, sondern ein Angelsachse im mutmaßlichen Anthroponym genannt sei (wofür es im Angelsächsischen allerdings tatsächlich Beispiele gibt). Und auf **adujislu** (Westeremden, Blecks Lesung) allein sei, wenn nicht doch ein Frauenname *Gisela* vorliege, nichts aufzubauen. Schließlich liest Bleck die Inschrift auf dem Solidus von Schweindorf **pelad** oder **welad**, also ohne das in der Regel als Runenzeichen **u** aufgefasste Zeichen am Ende der Inschrift (S. 406), mit dem so simplen wie unbegründeten Argument: „Das vermeintliche **u** gehört nicht zur runischen Inschrift“. Es kann hier dazu nicht detailliert Stellung bezogen werden, aber der Gestus Blecks scheint hier doch recht klar in die Richtung zu gehen, dass einfach generell der **-u**-Diskussion ein Ende gesetzt werden sollte – nach dem Muster „Was nicht sein kann, darf nicht sein“. Philologische Differenziertheit sähe jedenfalls anders aus. Auf die zwar zitierten Beiträge zu diesem Thema von Robert Nedoma und Roland Schuhmann geht Bleck nur polemisch dahingehend ein, dass sie „offenbar die Hypothese von 1970 für die Ewigkeit konservieren“ sollten.

Leider hat das Buch keinen Index, aber über das differenzierte Inhaltsverzeichnis (S. 11–13) und eine gute interne Vernetzung (via Fußnoten) sind einzelne Sachbereiche schnell aufzufinden. Jedes Kapitel enthält eine vollständige Stellenbibliographie, und eine ausführliche englische „Conclusion“ (S. 523–549) schließt den Textteil des Buches ab. Es folgen eine tabellarische Übersicht über die behandelten Brakteaten und Goldmünzen (S. 550 f.) sowie ein (über 40 Seiten starkes) Quellen- und Literaturverzeichnis (S. 552–597). Etwas eigensinnig ist die Anordnung der Titel einerseits nach „Beiträgen ohne Bezugnahme auf die runischen Goldstücke (alphabetisch nach Verfasser)“ und andererseits nach „Beiträgen, die auf die runischen Goldstücke Bezug nehmen (chronologisch)“. Letztere Liste mag für forschungsgeschichtliche Implikationen interessant sein, ansonsten erschließt sich ihr Sinn dem Rezensenten nicht.

Der Text ist nahezu fehlerlos, zahlreiche illustrative Zeichnungen begleiten die Darstellung.

Cecilia Ljung. *Under runristad häll*. Vol. 1, *Tidigkristna gravmonument i 1000-talets Sverige*; vol. 2, *Katalog över tidigkristna gravmonument*. Stockholm Studies in Archaeology, 67.1–2. Stockholm: Explicare, 2016. 285 pp.; 350 pp. ISBN 978-91-983206-0-2; ISBN 978-91-983206-1-9. SEK 300 (available only through the Department of Archaeology and Classical Studies, Stockholm University).

Reviewed by Magnus Källström

Sommaren 1912 utfördes gatuarbeten i Eskilstuna stad, varvid flera lämningar av stadens äldsta historia kom i dagen. På platsen för det medeltida klostret påträffades bland annat en gravkista, som visade sig vara uppbyggd av fyra ornerade och i ett par fall också runristade kalkstenshällar. Arkeologen Sune Lindqvist tillkallades och kunde konstatera att hällarna var sekundärt använda och att de ursprungligen hade tillhört ett gravmonument av en tidigare okänd typ. Utifrån de fyra bevarade hällarna rekonstruerade han en ovan jord placerad gravkista, en fyndkategori som sedan dess har kallats *Eskilstunakista* i litteraturen. Lindqvist uppmärksammade att det fanns liknande fynd gjorda på andra platser i landet och detta material bildade underlaget till hans avhandling *Den helige Eskils biskopsdöme: Några arkeologiska vittnesbörd om den kristna kyrkans första organisation inom mellersta Sverige*, som publicerades 1915.

Nu drygt hundra år senare har arkeologen Cecilia Ljung vid Stockholms universitet disputerat på en avhandling som rör samma fyndkategori. Antalet fynd har dock mångdubblats sedan Lindqvists tid, vilket inte minst märks på avhandlingens omfång. Sune Lindqvist kunde klara sig på 173 sidor, Ljungs arbete är publicerat i två volymer i A4-format med sammanlagt mer än 600 sidor. Detta är dock ingalunda omotiverat med tanke på att hennes primärmaterial omfattar inte mindre än 602 hällar och fragment från 84 olika platser fördelade på sex landskap. Att avhandling och katalog är uppdelade i två volymer kan kanske vid första påseende verka onödigt, men visar sig snart vara ett mycket praktiskt och lyckat grepp. Läsningen av avhandlingsdelen kräver ofta konsultationer av materialet i katalogen och man kan då ha den bredvid sig och slipper slå fram och tillbaka i en och samma volym.

Eskilstunakista har länge varit den hävdvunna termen för denna typ av gravmonument från vikingatidens slutskede. Alternativa benämningar har dock förekommit i den tidigare litteraturen, där det åttastaviga *vikingastilsgravmonument* som lanserades på 1990-talet måste representera bottenappet. Ljung väljer i stället att tala om *tidigkristna gravmonument*. Antalet stavelser är visserligen inte mindre, men termen ligger avgjort bättre i munnen och fungerar bra i löpande text. Att hon inte vill använda ordet *Eskilstunakista* beror på att de aktuella monu-

Källström, Magnus. Review of Cecilia Ljung. *Under runristad häll*. Vol. 1, *Tidigkristna gravmonument i 1000-talets Sverige*; vol. 2, *Katalog över tidigkristna gravmonument*. Stockholm Studies in Archaeology, 67.1–2. Stockholm: Explicare, 2016. 285 pp.; 350 pp. ISBN 978-91-983206-0-2; ISBN 978-91-983206-1-9.

Futhark: International Journal of Runic Studies 8 (2017, publ. 2019): 172–80.

DOI: 10.33063/diva-384664

menten har haft skiftande utformning och i vissa fall inte alls varit kistformade, även om de har tillhört en kristen begravningsplats. Ljung finner det därför riktigare att använda monument som en övergripande term, vilket säkert är ett helt riktigt val. Möjligen skulle man kunna ha invändningar mot begreppet *tidig-kristen*, som här är använt i en mycket snäv nationell betydelse, medan det i ett större internationellt perspektiv ofta hänvisar till helt andra tidsperioder. Kanske hade *senvikingatida gravmonument* varit en bättre term, även om en sådan skulle öka antalet stavelser ytterligare.

Huvudsyftet med avhandlingen är enligt författaren (s. 12) ”att utifrån de tidig-kristna gravmonumenten analysera framväxten av kristna begravningsplatser och ett nytt religiöst och maktpolitiskt landskap i brytpunkten mellan vikingatid och medeltid”. Denna analys görs dels på lokal nivå, där monumenten och de miljöer där de uppträder studeras, dels i relation till den övriga runstenstraditionen och den förändring som gravskicket genomgår under sen vikingatid. Dessutom vill Ljung diskutera gravmonumentens sociala bakgrund och de aktuella platsernas betydelse för en framväxande kyrklig organisation. Ett delsyfte, som är själva förutsättningen för hela arbetet, är också att skapa en katalog över hela materialet.

Undersökningsområdet utgörs av landskapen Östergötland, Västergötland, Södermanland, Närke, Småland och Öland, dvs. i huvudsak de svenska landskapen söder om Mälaren. Dessutom görs två utblickar mot den samtida runstenstraditionen i Uppland (inklusive ett enstaka fynd från Västmanland) och Gotland.

Kronologin spelar en viktig roll i analysen och Ljung följer här Anne-Sofie Gräslunds nu välbekanta typologi för den zoomorfa runstensornamentiken. (Om den aktuella typologin se Anne-Sofie Gräslund, ”Dating the Swedish Viking-Age rune stones on stylistic grounds”, i *Runes and their Secrets: Studies in Runology*, red. Marie Stoklund et al., 117–139 [Copenhagen, 2006].) Hon är dock medveten om de svårigheter som finns i denna dateringsmetod beträffande både de absoluta dateringarna av de olika stilgrupperna och graden av överlappningar dem emellan. Hon väljer därför att tala om att stilgrupperna har olika kronologiska tyngdpunkter och hon laborerar med tre större grupper av ristningar i sitt material: en med tyngdpunkt i 1000-talets första hälft, en som placerar sig kring 1000-talets mitt och en som tillhör den senare delen av samma århundrade.

En problematisk grupp i den gräslundska typologin är de ristningar som har bestämts som ”RAK”, vilket betyder att runslingan har rak avslutning. Dessa ristningar har generellt uppfattats som tidiga, men egentligen är denna klassificering alltför trubbig, eftersom runband med rak avslutning även är typiska för rent medeltida gravmonument. Enligt Ljung går denna fråga inte att besvara på ”ett generellt plan”, utan hon menar att man måste undersöka varje enskilt fall och ta hänsyn till andra faktorer som exempelvis stenens form, huggningstekniken, eventuella korsformer och graden av överensstämmelser med gravmonument från samma plats, samt förhållandet till runstenstraditionen i stort.

I det aktuella materialet finns också stenar som tidigare har bestämts som ”Rak” trots att runslingan inte alls har rak avslutning utan i stället övergår i spiraler, knutar eller flikar. För att avhjälpa denna brist har Ljung skapat ytterligare en

grupp som hon har gett beteckningen *Sod*, en förkortning av "Skriftband med ornamentala detaljer". Den nytillkomna gruppen framstår som mycket motiverad, även om den inte påverkar den tidigare upprättade kronologin så mycket. I de tre större grupperna som hon arbetar med kommer dessa stenar nämligen ändå att räknas till den äldsta gruppen.

En stor del av de hällar som ingår i materialet är enbart försedda med kors och kan därför inte fångas in av Gräslunds typologi. Även här ger Ljung ett viktigt bidrag till kronologin genom att påpeka att de s.k. propellerkorsen, som är särskilt vanliga i Östergötland, uppträder i två olika varianter, där framför allt utformningen av spiralornamenten skiljer sig åt. Snäckformiga spiraler kan Ljung knyta till ornamentik i stilgruppen Pr 3, medan spiraler som har "asymmetrisk" form med en större mittrundel förekommer i monument utförda i stilgruppen Pr 4.

Avhandlingens tyngdpunkt ligger i kapitel 5 med den övergripande titeln "Kronologiska och regionala mönster". Här går Ljung systematiskt igenom sitt stora material landskap för landskap med början i Östergötland, där de flesta gravmonumenten har påträffats. Detta är också det landskap där traditionen har fått sin största spridning. Det östgötska materialet utgörs av 363 hällar eller fragment fördelade på sammanlagt 40 olika platser.

För varje landskap redovisar Ljung först fyndplatserna och dateringen av gravmonumenten och resultatet av denna analys diskuteras i ett särskilt avsnitt där mer övergripande slutsatser dras. Därefter ger hon en översikt av den lokala runstenstraditionen samt förändringar i gravskicket och förekomsten av kristna gravplatser i det nämnda landskapet.

Ett viktigt resultat är att stenarna på Öland skiljer ut sig från de övriga materialet. Särskilt när det gäller det rika materialet från Köpings kyrka har man här tidigare ofta räknat med att det handlar om rester av gravkistor, men enligt Ljung saknas exempel på sidohällar och hon finner det också svårt att identifiera gavel- och lockhällar.

Den sammanfattande analysen visar att tidigkristna gravmonument har producerats under hela 1000-talet, men att traditionen har en tydlig slutpunkt omkring år 1100. Denna slutsats grundar Ljung på att hällar med ornamentik tillhörande den yngsta av Gräslunds stilgrupper (Pr 5: ca 1100–1130) saknas i detta material. Kanske bör det framhållas att runstenar med denna typ av ornamentik i stor sett endast förekommer i landskapen norr om Mälaren – i Uppland och Västmanland – där vi saknar säkra spår av den typ av gravmonument som finns i de landskap som ingår i undersökningen.

Ljung urskiljer tre olika skeden i sitt material. Under det första skedet, som omfattar 1000-talets första hälft, är fynden relativt få och förlagda till ett fåtal platser inom undersökningsområdet. Undantaget utgörs av Västergötland, där de allra flesta av gravmonumenten verkar ha tillkommit under denna period. Under det andra skedet, som omfattar tiden kring 1000-talets mitt, sker en förskjutning mot Östergötland, Närke och Södermanland, men i viss mån även mot Öland. Under det sista skedet, som motsvarar slutet av 1000-talet, minskar produktionen i Östergötland, samtidigt som det sker en markant ökning på Öland.

Ett särskilt problem är hur själva gravplatserna där de tidigkristna gravmonumenten restes har sett ut. Ljung diskuterar givetvis denna fråga, även om källmaterialet här är mycket begränsat. Trots att hon kan räkna till över 600 hällar eller fragment från hela undersökningsområdet finns det faktiskt bara fyra platser där gravmonument av denna typ har påträffats in situ: S:t Martin i Skänninge, Heda och Klosterstad i Östergötland samt Varnhem i Västergötland. Ljung kallar dessa för "goda exempel". Kanske "säkra exempel" eller något liknande hade varit en bättre beteckning, eftersom vi ju inte vet hur representativa dessa fynd egentligen är. Ljung kan ändå dra flera viktiga slutsatser ur det sparsmakade materialet: att monumenten har varit placerade utomhus, att ett par av dem troligen har fungerat som familjegravar samt att bebyggelselämningar har identifierats i anslutning till gravplatserna.

Ljung kommer också in på den viktiga frågan om tidigkristna gravmonument kan användas som tecken på existensen av träkyrkor, något som har tagits för givet, men som på senare tid har ifrågasatts. Ljung framför goda argument för den traditionella ståndpunkten och kan visa att det finns andra indikationer på träkyrkor som byggnadsrester och återanvänt virke på ett tiotal platser med tidigkristna gravmonument och dessutom från samtliga sex landskap i studien. På nästan lika många platser har man också påträffat kristna gravar från samma period och dessa är i flera fall identiska med de platser som också har indikationer på träkyrkor. Ett par belägg från runstenarna, som givetvis finns behandlade i avhandlingen, men inte just i detta avsnitt, styrker dessa iakttagelser. På den öländska Bjärbystenen (Öl 36) står om den döde att *Hann er grafinn i kirkiu* 'Han är begravd i kyrkan'. Stenens ornamentik talar för en datering till mitten av 1000-talet eller dess senare hälft och visar att en kyrka funnits i närheten redan vid denna tid. Avslöjande är också satsen *Hann er grafinn i kirkiugarði* 'Han är begravd på kyrkogården' på den nyligen delvis återfunna Bogesundsstenen i Östra Ryds socken (U 170), där inskriften dessutom omtalar uppförandet av ett *hvalf* dvs. någon typ av gravmonument. Bogesundsstenen tillhör av allt att döma ungefär samma tid som Bjärbystenen och det är svårt att tro att begreppet *kirkiugarðr* då skulle ha varit så integrerat i det svenska språket att det har kunnat användas om en kristen begravningsplats utan kyrka. Även om detta är de enda säkra runbeläggen på inhemska kyrkobyggnader från vikingatiden, så ramar de in ett stort geografiskt område (ca 30 mil fågelvägen), vilket dessutom ligger utanför det huvudsakliga spridningsområdet för de tidigkristna gravmonumenten. Sammantaget talar materialet för att vi nog måste räkna med ett större antal träkyrkor på svenskt område redan under vikingatid.

Som jämförelsematerial till de sex landskap som ingår i undersökningsområdet behandlar Ljung också den sena runstenstraditionen i Uppland (inklusive ett enstaka fynd från Västerås i Västmanland) och på Gotland. I båda områdena saknas direkta motsvarigheter till de tidigkristna gravmonumenten, men i stället förekommer andra typer av runristade monument. I Uppland utgörs de dels av resta sandstensrunstenar, dels av liggande gravhällar, som ofta är påfallande enkla och försedda med stavkors. Sandstensrunstenar har som bekant setts som

indikationer på tidiga träkyrkor, eftersom denna typ av stenar i Uppland i stort sett endast påträffas i anslutning till medeltida kyrkplatser.

Ljung hävdar att det saknas belägg för att de uppländska sandstensrunstenarna har ingått i kistkonstruktioner, vilket baseras på frånvaron av fynd av sidohällar. Samtidigt är detta material mycket fragmenterat och det finns inte en enda sten som har påträffats i något som kan antas vara ursprungligt läge. Det bör också nämnas att det från kvarteret Professorn 1 i Sigtuna finns ett fynd av ett kalkstensfragment med rester av slingornamentik (U ATA322-4014-2011:1 i Samnordisk runtextdatabas), där senare undersökningar också har kunnat påvisa spår av bemålning. Vilken typ av monument det endast 13 × 4,5 cm stora fragmentet har tillhört går naturligtvis inte att säga, men det i uppländska sammanhang ovanliga stenmaterialet kan tyda på ett samband med kisttraditionen söder om Mälaren.

Ljungs genomgång visar klart att den sena runstenstraditionen norr om Mälaren och på Gotland skiljer sig från den som har varit rådande i Götalandskapen i vikingatidens slutskede. Däremot finns det som hon särskilt framhåller många likheter med runstensmaterialet på Öland.

Ett av delsyftena med avhandlingsarbetet har som nämnts också varit att skapa en katalog över samtliga fynd av tidigkristna gravmonument i Sverige. Värdet av detta arbete går inte att underskatta. Trots att fynd av denna typ har undersökts, rapporterats och registrerats under mycket lång tid har informationen varit utspridd i mindre publikationer och arkiv och det är nog knappast någon som har haft en samlad bild av hela materialet. Publiceringen i *Sveriges runinskrifter* har också varit ojämn beroende på olika urvalsprinciper. Vanligtvis har man även inkluderat enbart ornerade hällar utan inskrifter så länge de varit utförda i "runstensstil", men i ett landskap – Västergötland – har de konsekvent lämnats utanför publikationen. De landskap som är rikast på denna typ av fynd som Öland och Östergötland publicerades också först i serien, vilket betyder att alla nyfynd som har gjorts under de senaste hundra åren saknas.

Katalogdelen i Ljungs arbete är tydligt och pedagogiskt uppställd efter landskap och fyndorter i alfabetisk ordning, vilken gör den lätt att slå och hitta i. Varje landskap inleds med en längre inledning, där hon ger en översikt av landskapet och även omnämner mer osäkra fall eller uppgifter, som hon inte har velat uppta i katalogen. Kortare inledningar finns också för många av fyndorterna. Under varje fyndort har stenarna försetts med löpnummer (t.ex. Bjälbo 1). Dessutom redovisas de signum som har använts i *Sveriges runinskrifter* och Samnordisk runtextdatabas samt i förekommande fall även andra identiteter i större publikationer. Slutligen har varje sten i katalogen också fått ett unikt nummer, vilket gör det möjligt att i framtiden hänvisa till exempelvis Ljung 257, när man avser den nämnda stenen i Bjälbo kyrka. Vad man möjligtvis kan sakna i katalogen är en inledande förteckning över fyndplatserna i det aktuella landskapet och en karta. Dessa finns i stället i avhandlingsdelen, men de kunde med fördel även ha återkommit i katalogen och då med orterna ordnade alfabetiskt.

Ljung har själv besökt samtliga fyndplatser och varit sin egen fotograf. Bildmaterialet håller genomgående en mycket hög kvalitet och en stor fördel är att

hela katalogen har tryckts i färg. Hon har också vinnlagt sig att återge avbildningar av samtliga kända stenar, även om de är försvunna och endast kända genom äldre avbildningar. I flera fall har hon gått tillbaka till 1600-talshandskrifterna och beställt nyfotograferingar ur bl.a. Bureus', Rhezelius' och Peringskiölds samlingar, vilket många gånger ger en bättre uppfattning av dessa stenar än den man får av reproduktionerna i de äldre delarna av *Sveriges runinskrifter*. Beträffande Rhezelius' öländska stenar hade man önskat att bilderna hade tagits ur dagboken (Kungliga Biblioteket, F.c.5) i stället för handskriften F.c.3a, som faktiskt inte är ett original utan en betydligt senare avskrift utförd 1821 efter Rhezelius' renskrift F.c.2/3 (se Ragnhild Boström, *Kyrkor på Öland; Inledning: Översikt av de skriftliga källorna*, Sveriges kyrkor, 108 [Stockholm, 1966], s. 84).

Någon gång har det äldre fotomaterial som har använts redan från början haft en mycket låg kvalitet, som t.ex. Hulterstad 26 (nr 132) och Hov 106 (nr 391), men eftersom de aktuella stenarna numera är försvunna är det mycket värdefullt att Ljung ändå har valt att reproducera de bilder som hon har kunnat spåra upp. Detta kommer ju att underlätta identifieringen den dag som dessa stenar förhoppningsvis åter kommer i dagen. Beträffande en teckning av det lilla fragmentet Vreta 22 (nr 553) måste dock något ha hänt vid själva inskanningen (för dålig upplösning?), vilket gör det svårt att förstå sig på hur detta fragment egentligen har sett ut. (Enligt ett e-brev från Jan Owe den 25 april 2019 är det dessutom identiskt med det ännu bevarade fragmentet Vreta 9.)

Inskrifterna har Ljung hämtat från Samnordisk runtextdatabas, men också kompletterat med annat material. Däremot har hon som icke-runolog valt att inte ge egna bidrag till läsningarna. Egentligen är detta lite synd, eftersom Ljung genom sin inventering förmodligen är ensam om att personligen ha sett hela detta material i verkligheten och säkerligen har lagt märke till ett och annat även i runtexterna. Samtidigt kan man förstå att arbetet att undersöka och klassificera det stora materialet ur arkeologisk synvinkel har varit en nog så stor uppgift. Genom katalogen har dock runologerna numera ett ypperligt verktyg att se var luckorna i den runologiska dokumentationen finns.

Ljungs inventering avslutades i december 2012, vilket betyder att inga nyfynd som har gjorts efter detta datum ingår i katalogen. Att nya fynd skulle dyka upp mellan avslutandet av katalogen och ventileringen av avhandlingen var väl närmast oundvikligt, liksom att nya iakttagelser skulle göras i det redan inventerade materialet. I några fall har Ljung dock kunnat infoga nyfynden i noter i avhandlingssdelen och på så sätt kunnat ta hänsyn till dem i analysen. Det gäller exempelvis det kalkstensfragment med runorna ...r × auk × ... '... och ...', som hösten 2014 påträffades vid en arkeologisk undersökning av Hagby kyrka i Småland (vol. 1, s. 125, not 50). Både stenmaterialet och fyndplatsen tyder på att fragmentet ska räknas till gruppen av tidigkristna gravmonument, även om dessa drag givetvis inte är helt avgörande. Trots att inskriften är föga upplysande utgör detta ett välkommet fynd i ett område där runfynden hittills har varit förhållandevis få. Ett annat nytillskott är ett litet fragment av en lockhäll med några runor, vilket framkom 2015 i centrala Norrköping i Östergötland (omtalat i vol. 1, s. 91, not 33).

I inledningen till Smålandsavsnittet i katalogen (s. 18) refererar Ljung också uppgifter om två stenar från Vimmerby kyrka, vilka finns utförligt beskrivna men inte avbildade i en relation till Rannsakningarna 1667 (tryckt i *Rannsakningar efter antikviteter*, vol. 3 [1992], s. 183). Dessa stenar är märkligt nog inte ens omnämnda i *Smålands runinskrifter* (1935–1961), trots att de även figurerar i en del andra källor (se Björn Helmfrid, "Östsmålands runinskrifter", *Kalmar läns fornminnesförening, Meddelanden* 1937: 122 f.). Eftersom några avbildningar inte har varit kända har Ljung helt riktigt inte gett dem egna nummer i katalogen. Rätt nyligen har dock ett par tidigare förbisedda teckningar av en av dessa stenar uppmärksamats i Nils Månsson Mandelgrens samling i Lunds universitetsbibliotek, vilket visar att uppgifterna i Rannsakningarna måste tas på allvar. Enligt dessa teckningar har det rört sig om en runristad sten med tydliga beröringspunkter till den öländska runstenskonsten och den ska utan tvivel räknas till den typ av monument som behandlas i avhandlingen. Inskriften har dessutom innehållit en åkallan av Sankta Maria eller Sankt Mikael (se vidare Roger Wikell, Magnus Källström och Michael Dahlin, "Förkomna runstenar i Vimmerby och Rumsquilla", *Fornvännen* 113 [2018]: 8–12).

Jag har givetvis inte kunnat detaljgranska alla katalogens uppgifter, men intrycket är genomgående mycket vederhäftigt, även om det i en så stor sammanställning som denna alltid går att upptäcka en del förbiseenden om man letar riktigt noga. Exempelvis är gavelhällen Hov 104 (nr 389), som påträffades 2011, ristad på båda sidor, inte bara på den ena. En stor del av den andra sidan var tidigare täckt av fastsittande asfalt, som först hösten 2016 har blivit avlägsnad. Ristningen på denna sida utgörs också av ett kors snarlikt det på den avbildade sidan, men sämre bevarat. Under Fornåsa 4 (nr 272) omnämns som referens bl.a. en teckning av Sven Söderberg från år 1900 i Antikvarisk-topografiska arkivet (härefter ATA) vid Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Förmodligen avses egentligen en teckning av Olof Sörling. Denna är dock helt säkert baserad på ett fotografi av Otto Janse från samma år och har alltså egentligen inte något självständigt värde.

Det är numera också fastslaget att de tre små fragment från Källa ödekyrka på Öland, som i Samnordisk runtextdatabas har fått signum Öl SvK128;288, i själva verket utgör rester av ett större fragment, som avbildades redan av Johan Haqvin Wallman på 1830-talet och att detta fragment i sin tur bör ha haft direkt passning till den av Rhezelius avbildade Öl 57. Fragmenten Källa 2–4 i katalogen (nr 140–142) är alltså av allt att döma delar av en och samma sten.

Våren 2018 fick jag i samband med en omflyttning av fragmenten i Stenmagasinet vid Vreta kloster i samma landskap möjlighet att systematiskt gå igenom dessa och kunde då konstatera att det lilla fragment som hos Ljung har fått beteckningen Vreta 24 (nr 555) utgör ett i sen tid avslaget hörn av Vreta 3 (nr 534) samt att det ornerade fragment av denna sten som där anges vara försvunnet fortfarande finns i behåll.

I maj 2019 upptäckte dessutom Jan Owe i Levin Christian Wiedes förarbeten till *Östergötlands runurkunder* i ATA (ett material som Ljung har förbisett och som

även har varit helt okänt för mig, Owe och säkert de flesta andra till helt nyligen) att Ög 79, Ög 80 och Ög ÖFT1875;101 (Högby 1, 2, 3 och 6 [nr 400–402, 405] hos Ljung) utgör delar av en och samma sten (se Jan Owe's blogginlägg "Tre runstenar blir en", publicerat den 26 maj 2019: <<http://runbloggen.gamlebo.se/#post32>>). Denna upptäckt får rätt stora konsekvenser, eftersom den reducerar antalet kända stenar av denna typ från Högby kyrka från sex till tre.

Någon gång kan man sakna en tidigare bekant sten i det urval som presenteras. Exempelvis borde Sm 150 † från Mörlunda kyrka ha försvarat en plats i sammanställningen. Stenen uppfattas som en gavelhäll till en gravkista av Sune Lindqvist (*Den helige Eskils biskopsdöme* [Stockholm, 1915], s. 64), som dessutom påpekar att redan J. G. Liljegren (i *Run-urkunder* [Stockholm, 1833], s. 179, anm. efter nr 1585) har sammanställt denna sten med de parresta stenmonumenten från Häggesleds kyrkogård i Västergötland. Samma förmodan finns också framställd av Björn Helmfrid i den ovan anförda artikeln från 1937 (s. 124). Att det vid Mörlunda kyrka har funnits ytterligare en sten, som har associerats med ett kistmonument (Sm 151 †) och som Ljung har låtit ingå i materialet stöder denna tanke. Sm 150 † har tydligen haft avrundad kontur och ristningen har endast utgjorts av ett textband med rak avslutning som har följt kanten på stenen. Om den äldre avbildningen är korrekt har texten haft följande lydelse: **kusta × auk × poraiþi- × þir × raisa × iftir ×** dvs. 'kusta och þoraiþi- de reser efter'. Några skador finns inte antydda och fortsättningen måste därför ha stått på en annan sten (eller möjligen på stenens baksida), vilket tyder på att stenen har utgjort en del av ett mer omfattande monument.

Ett annat fynd som nog hade kunnat ingå i katalogen är Sö 368, ett kalkstensfragment med runföljden ... : **fyrrþ...** från Husby-Oppunda socken i Södermanland. Fyndet gjordes visserligen vid gården Vævelsta, men denna ligger strax intill kyrkan och både stenmaterialet och fragmentets form talar för detta. (Jag kan inte berömma mig själv för att ha insett detta utan blev uppmärksam på det genom en tipspromenad på ett arkeologföretag i Södermanland våren 2017.)

En viktigare upptäckt som har gjorts efter Ljungs disputation är att det i mitten av 1800-talet har funnits en större samling av tidigkristna gravmonument i Sjögestads kyrka i Östergötland. Sommaren 2017 noterade nämligen Jan Owe i Mandelgrens samling teckningar av fyra sådana hållar med en ovanligt avancerad ornamentik. Det rör sig uppenbarligen om samma stenar som jag själv (i mars 2016) såg en anteckning om i en beskrivning av Sjögestads kyrka i Wiedes samling i Linköpings stiftsbibliotek: "I golfvet af vapenhuset äro inlagda en 6 à 7 tålgstensfragment af grafstenar, utan runskrift men med samma konstiga drakslingar och wahlknutar, som finnes på lagda grafstenarna i Bautil. Den största stenens ornamenter äro dertill S formiga som på Bautil." Dessa stenar har varken varit kända för Brate eller Nordén, som båda har arbetat med Östergötlands runinskrifter, och några uppgifter om dem har aldrig nått ATA eller Runverket. Att de blivit förbisedda av Ljung är alltså inte särskilt konstigt, samtidigt som detta ger en påminnelse om att det fortfarande kan finnas en del kvar att upptäcka. Sjögestad är nämligen en vit fläck på hennes kartor.

De ovanstående anmärkningarna är naturligtvis bara petitesseer jämfört med den enorma nytta man har av den omfattande och detaljrika katalogen. Både den och de resultat som Ljung har presenterat i sin avhandling kommer säkert att stå sig under lång tid och bli den naturliga utgångspunkten för den framtida forskningen rörande de senvikingatida gravmonumenten i Sverige. Nya fynd kommer helt säkert att tillkomma, men det är svårt att tro att de skulle förändra den bild som hon har gett av fyndrika landskap som Östergötland och Öland, även om de nyligen uppmärksammade arkivfynden från Sjögestads kyrka kan ge en liten tankeställare. I de landskap som har ett mera beskedligt material som t.ex. Småland är det också möjligt att ett och annat nyfynd kan skapa andra mönster än dem vi ser i dag, men sådant måste man alltid vara beredd på när man ägnar sig åt arkeologisk och runologisk forskning.

Victoria Symons. *Runes and Roman Letters in Anglo-Saxon Manuscripts*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, 99. Berlin and Boston: De Gruyter, 2016. x + 266 pp. ISBN: 978-3-11-049474-7. E-ISBN: 978-3-11-049192-0. ISSN 1866-7678. Price: € [D] 109.95 / US\$ 154.00 / GBP 100.00.

Reviewed by Aya M. S. Van Renterghem

Victoria Symons's first monograph is a straightforward and comprehensive study which looks at various instances of runes appearing in combination with Roman letters. The focus of the book is on the use of single runes or small groups of runes in Old English literary texts and consequently much of its content is also devoted to re-examining previous scholarship. Other types of runic material (such as short texts, alphabets and rune-rows, also frequently appearing in conjunction with Roman letters in Anglo-Saxon manuscripts) are mentioned but not examined in any depth. Yet within these limitations, Symons produces a thorough investigation of the literary material and its relationship with runic characters. This examination is structured in an unexpected but remarkably functional way. The structure is also what sets the book apart from other analyses of runes in Old English literature and makes the monograph an improvement on previous discussions. This is exemplified in the introduction, which loosely provides a general explanation of the development of the runic alphabet (which has become standard in most runological works) but focuses mostly on the writing systems (runic and roman) of Anglo-Saxon England, their origin, and how they evolved from the fifth century until just after the Conquest. Though this discussion does not seem irrelevant considering the purview of the study, the significance of this spotlight on writing becomes gradually clearer throughout the book and shows the clever organisation of the whole.

The first chapter examines the different uses of runes in Old English manuscripts, but instead of simply listing the different types, it takes the Exeter Book (Exeter Cathedral Library, MS 3501) as a case study. This is a multifunctional approach as it gives an overview of the material discussed and introduces a codex which is important both for the study of English literature and runic usage in this literature. One of the pitfalls of such an approach, however, is that the reader's impression of runes in manuscripts is based mainly on the work of one (or perhaps two) scribes. Symons does refer to other manuscripts where necessary to expand on certain functions, but this does little to nuance the image of the Exeter book as the prime example of runic usage. While the Exeter material certainly shows frequent (in comparison to other manuscripts) and wide-ranging use of runes, one manuscript can hardly be considered representative of a whole tradition.

Van Renterghem, Aya M. S. Review of Victoria Symons. *Runes and Roman Letters in Anglo-Saxon Manuscripts*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, 99. Berlin and Boston: De Gruyter, 2016. x + 266 pp. ISBN: 978-3-11-049474-7. E-ISBN: 978-3-11-049192-0. ISSN 1866-7678.

Futhark: International Journal of Runic Studies 8 (2017, publ. 2019): 181–83.

DOI: 10.33063/diva-384665

The second chapter focuses on interpreting (or reinterpreting) the runic riddles and *The Husband's Message*, the latter included in the same category due to its cryptic nature and comparable use of runes. It employs literary analysis to discuss these examples of the riddling tradition and to connect them through their runes and solutions. Symons argues that every one of these texts can be interpreted as focusing on aspects of writing and the written word. The mixing of scripts serves to exemplify this focus and aid the reader in coming to this conclusion; the difference in form from the Roman material works as a signpost.

The third chapter takes this focus on the written word even further and discusses Cynewulf's signatures in the context of the materiality of writing. Here Symons suggests that the runes are included for reasons beyond the mere preservation of the name of the poet, Cynewulf. Due to the varying formats in which the characters of the name appear and the different interpretations needed to make the runes work within the poetry, she thinks the poet is using them as a reminder not to take things at face value. The runes point to themes of signifiers, meaning and interpretation which reflect on the epilogues (in which the runes appear) as well as on the poems in their entirety. Although Symons is more consistent in her analysis than many others who have come before her, occasionally the many layers of interpretation needed to make sense of the runes (sometimes based on a single occurrence of meaning elsewhere) make it rather convoluted. In the second half of this chapter, she compares Cynewulf's signatures with other types of scribal colophons and authorial signatures. This leads to an interesting investigation of the association between material goods (books, objects) and the author/maker's name in runes, which adds another and, I think, very valuable dimension to the discussion. This idea is then further used to contemplate the physicality of the written word and Cynewulf's intention to present his work as a physical object of which he considered himself the maker.

The fourth and penultimate chapter discusses the runes in the poem *Solomon and Saturn*, and begins by considering the magical properties frequently attributed to runes by past scholars. Symons treats this subject thoroughly and with great attention to detail. She provides a good overview of all the major elements which have been perceived as "magically runic" and more generally "magic" (predominantly the charms) in Anglo-Saxon culture. The greatest contribution of this chapter is again the comparison with elements of Latin culture which were likely to have been well known in medieval England. Her conclusion is therefore sound and far-reaching: "It is the physical nature of writing—the ability to possess it and make it visually appealing—that particularly encourages the attribution of power to the text itself rather than its meaning" (p. 149). She continues her analysis of *Solomon and Saturn* from this perspective and finds that the two independent Old English translations and reworkings of this poem, as well as a number of ninth- and tenth-century amulets and charms, confirm a belief in the inherent power of the written word during this time period.

The final chapter investigates Old English runes in the context of rune lists and alphabet poems. The chapter begins by providing the standard descriptions of

the rune poems and the *Abececlarium Nordmannicum*. This feels like a rather long and unimaginative section, which is not helped by the fact that the overview is mostly a summary of other scholars' opinions, though some of these views are questioned later in the chapter. Readers are, however, rewarded for their patience by the interesting conclusion that the Old English rune poem is more comparable to non-runic acrostics than to the Scandinavian runic poems. The following section then discusses the relationship between the Old English rune poem and the alphabet psalms, using a wider investigation of medieval culture (not just Anglo-Saxon England). It draws a number of useful parallels which seem to merit further investigation. Symons, however, does not take this much further than the basic comparison and, having concluded that the Old English rune poem is more literary than educational (in contrast to the Scandinavian rune poems), ends the chapter with an analysis of the visual ambiguities in the Old English rune poem. Clearly the focus of the chapter and the book is on the Old English material, yet in this case the limitation put on this specific analysis also undermines it to some extent. Furthermore, it gives the impression that nothing new can be said about the Scandinavian poems, which seems unlikely.

The book ends with a conclusion which draws together all the different chapters and strands, followed by a very short chapter on medieval writing and the Internet. This final chapter discusses the idea that many of the characteristics of medieval writing also appear in the way information is distributed on the Internet. Whether the chapter really adds much to the book is debatable, but the suggestion is interesting and it is to be hoped that this is intended as an avenue of future research.

More generally, the quantity of material and scholarship included in this monograph is impressive and makes it an excellent reference work. Symons also manages to incorporate the scholarship well and thus avoids making the book seem like a literature review. It is, however, sometimes difficult to find the author's own voice in this collection of opinions. She is at her best when she expands upon previous scholarship by adding comparisons to different contemporary practices (chapter 3) or different types of literature (chapter 5), or when she methodically debunks commonly accepted myths (chapter 4). Symons makes a clear general point that many of the uses of runes in Old English literature have a connection to literacy, or a belief in the power of the written word. Occasionally, though, she is perhaps overly persistent in her attempt to find this focus in every occurrence of the combination of runes and Roman letters. It seems that in some places this prevents her from testing other theories more thoroughly and coming to more nuanced conclusions. Nonetheless, this book is the best and most complete discussion of the topic produced to date and is refreshing in its lack of bias. It gives the reader a good insight into the different types of material which exist within the Old English corpus while also providing an insight into how runes fit within their immediate (Old English literary) and wider (medieval literary) context.

Contributors

Wolfgang Beck. Associate Professor, Department of Germanic Medieval Studies, Friedrich Schiller University Jena, Germany. wolfgang.beck@uni-jena.de.

Andrea Freund, Ph.D. candidate, Institute for Northern Studies, University of the Highlands and Islands, Scotland. ORCID iD 0000-0001-8658-3160.

Staffan Fridell. Professor emeritus, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University, Sweden. staffrid@yahoo.com.

Martin Hannes Graf, Ph.D. Schweizerdeutsches Wörterbuch, Zurich, Switzerland. ORCID iD 0000-0001-5663-1598.

Magnus Källström. Associate Professor, Swedish National Heritage Board, Stockholm, Sweden. magnus.kallstrom@raa.se.

Mats G. Larsson. Associate Professor. Independent scholar, Vattholma, Sweden. m.g.larsson@telia.com.

Ragnhild Ljosland, Ph.D. Lecturer, Orkney College, University of the Highlands and Islands, Scotland. ORCID iD 0000-0002-7783-173X.

Bernard Mees. Associate Professor, University of Tasmania, Australia. ORCID iD 0000-0001-5710-2540.

Aya M. S. Van Renterghem, Ph.D. Research Fellow, Leiden University, Netherlands. ORCID iD 0000-0002-3644-4426.

Eleanor Rye, Ph.D. Associate lecturer, Department of Language and Linguistic Science, University of York, UK. ORCID iD 0000-0001-9814-0746.

Hanna Åkerström, Ph.D. candidate, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University, Sweden. ORCID iD 0000-0002-4203-0115.